ISSN: 1337 5555
www.sapa.upjs.ff.sk
2014, 8.1.
Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, KP

OBSAH:

Metodologický seriál :

RITOMSKÝ Alojz: *Reflektované i nereflektované východiská sociálneho výskumu* 1

Teoreticko – empirické štúdie:

LOVAŠOVÁ Soňa, KOČIŠOVA Agnesa: *Analýza výskytu klientského násilia vo vybraných oblastiach sociálnej práce* 16

ZAŤKOVÁ Viktória, RITOMSKÝ Alojz: *Šťastie seniorov vo svetle socio-demografických činiteľov* 29

DRAGULOVÁ Helena: *Hodnotový rámec sveta práce na Slovensku* 70

Teoretické štúdie:

NICKELOVÁ Michaela: *Meranie demokracie v EÚ: Odklon krajín EU od demokracie* 99

BOLFÍKOVÁ Eva: *Sociálne porovnávanie v hodnotení spravodlivosti distribúcií* 111

ISSN: 1337 5555
www.sapa.upjs.ff.sk
2014, 8.1, ss.1-15

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, KP

Reflektované i nereflektované východiská sociálneho výskumu

Alojz Ritomský

Tento článok bol vytvorený v rámci riešenia projektu "Monitoring latentnej kriminality“, APVV-0752-12.

Kľúčové slová:

filozofické východiská výskumu, kvalitatívny, kvantitatívny a zmiešaný prístup, stratégie a taktiky výskumu, akademická a praktická veda, prax založená na odborných znalostiach

Kontaktné údaje:

Doc. PhDr. Alojz Ritomský, PhD., Paneurópska vysoká škola v Bratislave, Fakulta psychológie,
Tematínska ulica č. 10, 821 08 Bratislava,
tel. +421 904 898 383,
e-mail: a.ritomsky@gmail.com

Abstrakt:

V príspevku identifikujeme tri základné typy sociálneho výskumu: kvantitatívny, kvalitatívny a zmiešaný. Výber typu je ovplyvnený viacerými činiteľmi. Niektoré z nich rozoberáme. Poukazujeme tiež na potrebu zreteľne vymedziť dve stránky spoločenských vied (akademickú a praktickú), ukázať ich špecifické vlastnosti a na tomto základe rozvíjať ich vzájomné pôsobenie, ktoré zabezpečuje celostnosť odborného prístupu k poznávacím i praktickým problémom.

Úvod

K bádaniu, aj ku konkrétnemu sociálnemu výskumu môžeme pristupovať rozmanitým spôsobom, s určitým pohľadom na skutočnosť, spôsobom myslenia a chápania, ktorý má svoj historický pôvod a v čase sa reprodukuje.

V súčasnosti sociálne vedy akceptujú tri základné prístupy k výskumu: *kvantitatívny, kva-*

litatívny a zmiešaný prístup. Tieto prístupy môžeme kombinovať *s akademickým alebo praktickým akcentom.* Každému z nich prináležia určité metodické pravidlá riešenia, intuitívne postoje a hodnotenie problémov.

Rôzne typy výskumných problémov chápané v spomínaných špecifických kontextoch vyžadujú špecifické prístupy. Napríklad, v prípade, že problém si vyžaduje identifikáciu faktorov, ktoré vplývali na nejaký efekt a použitie intervencie, alebo uchopenie najlepších prediktorov určitých výsledkov, vtedy je *kvantitatívny* (experimentálny, či korelačný) prístup najlepší. To je teda najlepší prístup, v ktorom testujeme teóriu (hypotézu), robíme predikciu a explanáciu. Inokedy, ak chceme pochopiť koncept alebo jav, avšak, je len málo prebádaný, potom bude vhodnejší *kvalitatívny* prístup. Ak kvantitatívny alebo kvalitatívny prístup sám o sebe nestačí k najlepšiemu pochopeniu výskumného problému, potom je vhodné uplatniť niektorý zo *zmiešaných prístupov*. Silné stránky obidvoch - kvantitatívneho i kvalitatívneho prístupu – môžu v syntéze poskytnúť jeho najlepší efekt.

Ako tematizujú (vedú) základné východiská výskum? Ako základný prístup (filozofický názor na svet) formuje výskum, voľbu typu výskumu? Aký je výskumníkov filozofický názor (paradigma, ontológia, epistemiológia) na svet a špeciálne na výskumný problém?

Voľbu prístupu nezanedbateľne ovplyvňujú osobné skúsenosti, zručnosti a znalosti nadobudnuté vzdelávaním, či vlastnou výskumníckou praxou.

Technické zručnosti, prax v písaní vedeckých textov, znalosti štatistiky a počítačové zručnosti, oboznámenie sa s kvantitatívne orientovanými časopismi s najväčšou pravdepodobnosťou povedú k voľbe nejakého kvantitatívneho výskumného plánu.

Na druhej strane, výskumníci, ktorí majú talent pre písanie esejí, pre vedenie hĺbkových rozhovorov, či pre plánovanie podrobných pozorovaní, budú pravdepodobne nakloneni k voľbe kvalitatívneho prístupu.

Ak výskumník pozná aj metódy kvantitatívneho aj kvalitatívneho výskumu, ak má vedomosti o spôsoboch ich syntézy, ak má čas a prostriedky pre zber kvantitatívnych i kvalitatívnych dát, pravdepodobne sa bude vo svojom výskume orientovať na zmiešaný prístup.

Keďže kvantitatívny výskum je tradičný spôsob výskumu, existujú preň precízne vypracované postupy a pravidlá. Výskumník môže pomerne pohodlne robiť výskum s vysoko systematickosťou. Takže, pre niektorých jednotlivcov to môže byť príjemné riešenie.

Kvalitatívny prístup dáva väčší priestor pre inovatívne pracovanie témy. Umožňuje viac uplatniť kreatívny, literárny štýl písania výskumnej správy.

Pri uplatnení zmiešaného prístupu výskumník bude na projekt potrebovať viac času, vzhľadom k tomu, že je potrebné zhromažďovať a analyzovať aj kvantitatívne aj kvalitatívne údaje. Je vhodný pre osoby, ktoré majú zmysel pre kvantitatívne štruktúru i pre flexibilitu kvalitatívneho bádania.

Výskum robíme pre určitý typ publika, pre kolegov v odbore, pre rôzne komisie, edičné rady časopisov a knižných vydavateľstiev, na konferencie a pod. Výskumníci zvažu-

jú tieto okolnosti z pohľadu ako je publikum k rôznym typom výskumu naklonené. To sú zjavné veci.

Hlbšie myšlienky k tejto problematike poskytuje V. Filkorn: „...Rozmanitosť názorov o svete má viac podôb. Jedna z nich, ktorá je pre naše úvahy určujúca, je spätá so základnými stránkami reality, ktoré sa v našom vedomí stávajú tzv. ontologickými kategóriami. ... Celkom iný obraz o svete sa vytvorí, keď sa kvantitatívna vzťahovosť nepovažuje za ontologickú (a v tom význame určujúcu) kategóriu, ako keď sa za takú považuje, čo potom nutne vedie k matematizácii empirickej vedy a k jej exaktňovaniu. Úplne rozdielne obrazy sveta a vedy dostaneme, keď javovú stránku reality považujeme za celú vede dostupnú realitu ako keď túto stránku považujeme za prejav niečoho „hlbšieho“, z čoho javová stránka akoby vytekala a v čom má základ.“ (2009, s.14 a 12)

I. Výskumníkov filozofický názor na svet

Creswell (2003) rozlišuje štyri filozofické názory na svet (ontológie a epistemológie): a) postpozitivistický, b) konštruktivistický, c) participatívny a d) pragmatický svetonázor.

a) *Postpozitivistický názor na svet* (dominancia kvantitaty):

- jediná realita,
- odstup a nestrannosť,
- nezaujatosť,
- deduktívna metóda, verifikácia teórie, práca "zhora nadol",
- prezentácia vo formálnom štýle,
- empirické pozorovanie a meranie.

b) *Konštruktivistický svetonázor* (dominancia kvality):

- viacnásobná realita,
- dôvernosť,
- indukcia, generovanie teórie,
- práca "zdola nahor",
- neformálny literárny štýl,
- chápanie, viacnásobné významy participantov.

c) *Participatívny svetonázor* (dominancia kvality):

- politická realita,
- kooperácia,
- skreslenie a negociácia,

- participatívnosť,
- obhajoba alebo provokujúci štýl vyvolávajúci zmenu,
- výrazne problémovo orientovaný pohľad.

d) *Pragmatický svetonázor* (dominancia zmiešaných metód):
- singulárna i viacnásobná realita,
- praktickosť,
- zaujatosť i nestrannosť,
- kombinácia, pluralitné prístupy,
- zmysel v tom "ako to funguje",
- formálne alebo neformálne,
- na problém zameraný, orientovaný na prax v reálnom svete.

Každý pojem, ktorý zvýznamňuje ten-ktorý svetonázor „...je určitým kamienkom v mozaike obrazu vedy a čím viac ontologických kategórií v ich metodologickom význame a viac súvisov medzi nimi sa uplatňuje vo výskume, tým sa na týchto kategóriách budovaná veda stáva všestrannejšou, ale aj objektívnejšou a jej obraz bohatším“ (Filkorn, 2009, s.12).

Vývoj idey zmiešaného výskumu

Vzťah kvalitatívneho, kvantitatívneho a zmiešaného prístupu a základy, na ktorých stoja, tvoria zaujímavý obraz na pozadí vývoja idey zmiešaného výskumu. Teddlie a Tashakkori (2002) rozdelili doterajší vývoj zmiešaných metód do štyroch samostatných historických etáp:
(1) klasika zmiešaných metód,
(2) moderna a stret s pozitivizmom,
(3) vývin kvalitatívneho výskumu ako samostatnej disciplíny a stret paradigiem,
(4) postmoderna a začiatok vývoja interdisciplinárneho výskumu.

Obdobie 1900-1950 (klasické obdobie) je charakteristické slabou metodológiou a kontroverznými názormi.

V období známom ako období moderny (1950-1970), na jednej strane, sa zdvihla rozsiahla kritika axióm pozitivizmu, na druhej strane, vznikajú výskumné projekty, ktoré sú explicitne multi – metodologické alebo zmiešané. Rastúca kritika pozitivizmu vyústila do postpositivismu. Do hry vstupujú hodnoty výskumníka, rieši sa spor o to, či výskumníkovo chápanie reality je objektívne dané alebo subjektívne konštruované. Na post - pozitivistických princípoch sa v tejto dobe zrodila, tzv. Multitrait - multimethod - matrices (MTMM).

Obdobie paradigmy sporu (1970-1990) sa vyznačuje tým, že kvalitatívny výskum sa začína vyvíjať ako samostatná disciplína a konštruktivizmus získaval na popularite. Spor medzi kvantitatívnou a kvalitatívnou paradigmou sa zdal byť antagonistický. V kvalitatívnom prístupe sa rodí metóda triangulácie. Kým kvalitatívny prístup o triangulácia hovorí, kvantitatívny prístup už rozvíja MTMM.

Štvrtá fáza sa nazýva postmodernou fázou (1990 - súčasnosť) a je predbežným vyvrcholením vývoja. V tejto fáze na metodologickej a metodickej úrovni sa dejú pokusy o integráciu kvalitatívnej a kvantitatívnej paradigmy v interdisciplinárnom zmysle. Kompatibilita výskumných prístupov je ústrednou myšlienkou pragmatizmu. Pragmatizmus sa stáva platformou pre spojenie epistemologických pozícií a vypracovanie zmiešaných metodických postupov. Sú skonštruované početné metodologické typológie procedúr zmiešaného prístupu.

Názor na svet, špecificky aj názor na výskumný problém, generuje vedúce epistemiologické myšlienky a tie determinujú výskumníkovu stratégiu a taktiku (pozri schému kontextu voľby prístupu ku skúmaniu konkrétneho problému).

Schéma: Pozadie voľby prístupu k výskumu.

II. Stratégie (metodológie) výskumu

Filozofické východiská výskumu tvarujú metodológiu výskumu. Stratégie výskumu sú postavené na konkrétnom reflektovanom, alebo nereflektovanom ontologickom a epis-

temiologickom základe.

Stratégie (dizajn) kvantitatívneho výskumu

Kvantitatívny výskum už tradične členíme do dvoch základných kategórií (pozri napríklad A. Ritomský (2002)):

- experimentálny plán
- neexperimental plán (napríklad korelačný výskum, sondáž).

Stratégie (dizajn) kvalitatívneho výskumu

Vo sfére kvalitatívneho výskumu, na rozdiel o kvantitatívneho, dnes vládne v tejto veci nepomerne väčšia rozmanitosť. J. W. Creswell (2012) vymedzuje a kladie ako kľúčové tieto stratégie:

- naratívny výskum,
- fenomenologický výskum,
- etnografický výskum,
- zakotvená teória a
- prípadová štúdia.

J. Hendl (2005) rozširuje tento zoznam stratégií o:

- biografický výskum,
- výskum dokumentov,
- historický výskum,
- akčný výskum a
- kritický výskum.

Stratégie (dizajn) zmiešaného výskumu

Rozmanitosť výskumných plánov zmiešaného výskumu v súčasnosti je už veľmi veľká. J. Hendel (2005) upriamil pozornosť na logiku kombinovania kvalitatívnej kvantitatívnej výskumnej stratégie a rozlišuje dve formy: simultánnu (paralelnú) a sekvenčnú. Prvá spočíva v kombinovaní oboch stratégií v rovnakom čase. Druhá sa používa, ak výsledky jednej stratégie (po jej realizácii) sú relevantné pre uplatnenie v realizácii druhej stratégie.

Creswell (2012) rozmanitosť výskumných plánov zmiešaného výskumu vyjadril pomocou metodologickej typológie. M. Martinkovič (2013) ju spracoval do hutného textu,

z ktorého vyberáme základné myšlienky:

Konvergentný – paralelný dizajn

- metóda zmiešaného výskumu často dáva ekvivalentnú prioritu tak kvalitatívnym ako aj kvantitatívnym dátam,
- dáta sa súčasne a súbežne zbierajú pre potreby kvantitatívneho aj kvalitatívneho prístupu,
- výskumník porovnáva výsledky z kvantitatívnej aj z kvalitatívnej analýzy a zisťuje, či výsledky vedú k potvrdeniu alebo vyvráteniu spoločných výsledkov.

Vysvetľujúci sekvenčný dizajn

- výskumník sa prioritne zameriava na kvantitatívny zber a analýzu dát,
- zbiera v prvej fáze najprv kvantitatívne dáta,
- výskumník využíva kvalitatívne dáta skôr na sprehľadnenie výsledkov z analýzy kvantitatívnych dát.

Exploračný sekvenčný dizajn

- výskumník dáva dôraz na kvalitatívne dáta pred kvantitatívnymi,
- plánuje zber dát na viaceré fázy, ktoré zahŕňajú najprv zber kvalitatívnych dát a až následne prebieha zber kvantitatívnych dát,
- výskumník plánuje svoj výskum tak, že následné kvantitatívne dáta stavia na zisteniach z vyhodnotených kvalitatívnych dát.

Vnorený dizajn

- výskumník dáva zvyčajne akcent na jednu formu zberu dát (častejšie na kvantitatívnu), sekundárne dáta poskytujú podporu pre zber dát v prvej fáze výskumu (často práve kvalitatívne),
- zbiera súčasne a súbežne kvantitatívne aj kvalitatívne dáta,
- sekundárne dáta poskytujú výskumníkovi ďalšie širšie pochopenie problému, ktoré sa nedalo vyhodnotiť z primárnych dát.

Transformačný dizajn

- výskumník využíva buď konvergentný, vysvetľujúci, výskumný, alebo vnorený dizajn,
- využíva pri dizajne výskumu transformačný rámec. Ten zachytáva rôzne perspektívy nahliadania na problém,
- výskumník poukazuje na zmenu v oblasti sociálnej problematiky z pohľadu danej perspektívy.

Viac fázový dizajn

- výskumník využíva vo viacerých fázach výskumu buď konvergentný, vysvetľujúci, exploračný, alebo vnorený dizajn,
- musí jasne identifikovať jednotlivé fázy projektu, ktoré pomáhajú, čo najlepšie napĺňať celkový cieľ (projekt je komplexný),
- výskumník má za úlohu vzájomne prepájať rôzne fázy, aby vzájomne na seba nadväzovali a riešil komplexný výskumný cieľ.

III. Taktiky (metódy) výskumu

Metódy v kvantitatívnych prístupoch

Výskumník s postpozitivistickým pohľadom na svet spravidla preferuje experimenty, korelačné výskumy a výskumné sondáže (surveys). V nich dominujú vopred stanovené (predeterminované) prvky, metódy a postupy: uzavreté formy otázok, premenné veličiny, meranie, číselné údaje, využívanie štatistických postupov, testovanie hypotéz, teoretická explanácia empirických poznatkov, snaha o objektivitu poznatkov, validita a reliabilita dát.

Metódy v kvalitatívnych prístupoch

Výskumník s konštruktivistickým alebo participatívnym pohľadom na svet preferuje fenomenologický pohľad, naratívny prístup, etnografiu, zakotvené teórie, kazuistiky. Jeho metódami („stavebnými kameňmi“) sú otvorené otázky, nové postupy, textové alebo obrazové informácie, zbiera participantove názory, sústreďuje sa na jednoduché koncepty a javy, do výskumu začleňuje osobné hodnoty, študuje kontext a nastavenie participantov, overuje správnosť zistení, interpretuje dáta, tvorí agendu pre zmenu, či reformu, spolupracuje s účastníkmi.

Metódy v zmiešaných prístupoch

Výskumník s pragmatickou filozofiou používa sekvenčné, súbežné alebo transformačné modely bádania. Rozvíja dôvody pre miešanie. Využíva praktiky aj kvalitatívneho, aj kvantitatívneho výskumu, otvorené i uzavreté otázky, zbiera kvantitatívne aj kvalitatívne údaje a požíva obidva typy analýz, integruje dáta v rôznych etapách výskumu.

IV. Výskum z akademického a praktického pohľadu

Aké otázky si kladieme z pozícii akademickej i praktickej vedy predovšetkým? *V akademickej rovine* sa deje zápas (vo viac alebo menej všeobecnom rozpätí) o nové vedecké (teoretické a empirické) poznatky. Problémy, otázky tu môžeme špecifikovať ako *poznávacie problémy.* Primárnymi cieľmi akademického poznávania sú nové poznatky, ktoré môžeme stručne a prehľadne vyjadriť týmto zoznamom:

- podporiť teóriu,
- falzifikovať teóriu,
- navrhnúť novú teóriu,
- zbierať a systematizovať vedecké fakty,
- teoreticky vysvetľovať vedecké fakty,
- predikovať sociálne javy,
- chápať sociálne javy.

Tento zoznam je vytvorený na základe gnozeologických a metodologických kritérií. Z meritórneho hľadiska sú predmetom akademického poznania teoretické bádanie, kvantitatívne, kvalitatívne a zmiešané výskumy v rôznych sociálnych kontextoch.

Nemalú pozornosť venujú výskumu sociálnych javov a procesov zo špecifickej pozície *praktickí sociálny odborníci*. Pre praktickú vedu sú však vyššie uvedené ciele akademickej vedy druhoradé (aj keď sa jej poznatky snažia maximálne uplatniť). Praktickí vedci riešia predovšetkým praktické problémy, a tie sú o praktickom konaní, o dosiahnutí zmien v konkrétnom výseku života. Praktickí vedci majú pred sebou *praktické problémy* v konkrétnych kontextoch. Inak vyjadrené, cieľom praktickej vedy je kompetentne vyriešiť konkrétne praktické problémy, vyplývajúce z relevantného rozdielu medzi žiaducim stavom a stavom existujúcim. Praktickej vede ide predovšetkým o:

- projektovanie zmeny (diagnostika, existujúci vs. žiaduci stav, intervencia),
- o realizáciu projektu intervencie,
- o výskum a vyhodnotenie procesu intervencie.

Vzťah medzi bádateľmi a praktickými odborníkmi aj z dlhodobej retrospektívy je nezriedka problematický. Bádatelia často tvrdia, že „niektorí praktici sú v snahe pomôcť svojim klientom neinformovaní a tento problém sa dá napraviť len kvalitným výskumom“. Praktici sú zase toho názoru, že „výskumné štúdie bývajú príliš zjednodušené a bádatelia nevedia o komplikovaných úlohách, ktoré praktici musia riešiť“. Aplikácia nových teoretických a čisto vedeckých poznatkov v praxi sa deje mnohokrát veľmi obťažne a v mnohých prípadoch až s veľkým časovým odstupom. To, pochopiteľne, spôsobuje praktikom veľké komplikácie. Je to však len jeden rozmer problému. Globalizácia informačných procesov vo všetkých oblastiach poznania vedie ku kvalitatívne novým riešeniam. Avšak, ešte aj v nových návodoch, inštrukciách sa často objavujú zastaralé poznatky. Viaceré odporúčania expertov v učebniciach a prehľadoch nie sú potvrdené, zdôvodnené faktami. Na jed-

nej strane plynie tok vedeckých informácií v tisíckach časopisov s desiatkami tisícok štúdii ročne, na strane druhej, odborníci-praktici žijú v núdzi, chýbajú im kriticky ohodnotené, valídne a podľa možnosti syntetické informácie.

Praktik stojí pred množstvom zásadných otázok. Z akých prameňov čerpať, z tradičnej alebo alternatívnej, z akademickej alebo populárnej, domácej alebo západnej vedy, či vedy východu? Aký prístup v svojej práci uprednostniť, prístup založený na praxi, skúsenosti, intuícii, na logike vedeckých konštrukcií alebo na "dôkazoch" (evidencii) efektívnosti a bezpečnosti, získaných z dôkladných empirických výskumov?

Riešenie, hodné pozornosti, ponúka praktickým vedcom relatívne nový prístup - *prax založená na dôkazoch* (evidencii). Tento prístup je, napríklad v psychológii na rozdiel od medicíny nový. Avšak už v roku 2005 prezident APA (Americkej psychologickej asociácie) Ronald F. Levant podporil veľkú pracovnú skupinu popredných akademických a praktických psychológov USA a vyjadril v Report of the APA Presidential Task Force on Evidence Based Practice in Psychology (EBPinP) relevantný rámec a zásadné idey tohoto perspektívneho prístupu (pozri APA Task Force Based Practice (2006)).

Základná myšlienka sa rodila dávno pred tým, postupne, viac než desaťročie v závislosti od vnútorných možností psychológie, ale tiež aj pod silným vplyvom skúseností z medicíny, ktorá má za sebou s touto problematikou oveľa dlhšiu cestu.

Zastavíme sa nakrátko pri príbehu medicíny založenej na dôkazoch (Evidence Based Medicine, v skratke EBM). Tento terminus technicus vznikol v roku 1990 v Mc Master University (v Kanade). Nemožno zabudnúť aspoň skonštatovať, že pred tým už dvadsať rokov kliesnila cestu tejto myšlienke Cochranova spoločnosť (pozri bližšie napr. v Hendl, 2005). Termín sa neobyčajne rýchle vo vedeckom prostredí i v literatúre vžil, hoci - ako to býva - s mnohoznačným chápaním. Pri preklade do slovanských jazykov azda najväčší problém robí slovo "evidence". V akademickom prostredí, v metodologických učebniciach sa bežne zdôrazňuje, že vedecké poznatky nie sú dokázané, ale len zdôvodnené, verifikované a preto sa ako ekvivalent slovo "proof" odmieta.

Ako vieme, v praktickej oblasti je to inak. V praxi, napr. v súdnictve a inde, z faktov sa vyvodzujú dôkazy, z ktorých vyplývajú rozhodnutia. Zrejme aj preto sa rozhodli slovenskí, českí i ruskí lekári používať preklad "medicína založená na dôkazoch", ktorý sa už relatívne ustálil. No, boli pokusy "evidence-based" prekladať ako empirická, aplikovaná, na vede založená, racionálna, analytická, optimálna, na informáciách založená medicína.

Nielen samotný termín nadobudol v medicíne vysokú frekvenciu. Uplynulých necelých dvadsať rokov ukázalo, že táto idea má v sebe neobyčajne silný potenciál (napriek tomu, že v počiatkoch viacerí o nej hovorili ako o novej módnej vlne, o bubline, ktorá rýchle spľasne). Čo je vlastne EBM? Azda najvýstižnejšou a najcitovanejšou definíciou je vymedzenie podľa Sacketta a jeho spolupracovníkov (2000): "Medicína založená na dôkazoch predstavuje systematický prístup k riešeniu klinických problémov na základe integrácie najlepšej vedeckej evidencie s klinickou skúsenosťou a hodnotami pacienta".

Ak túto definíciu rozšírime do širšej praxe, včítane praxe sociálnych vedcov, môžeme základnú myšlienku vyjadriť takto: prax založená na dôkazoch je
integráciou najlepšej evidencie získanej

- z výskumov,
- z odborných/praktických znalostí (skúseností)
- a z hodnôt klientov (obr. 1).

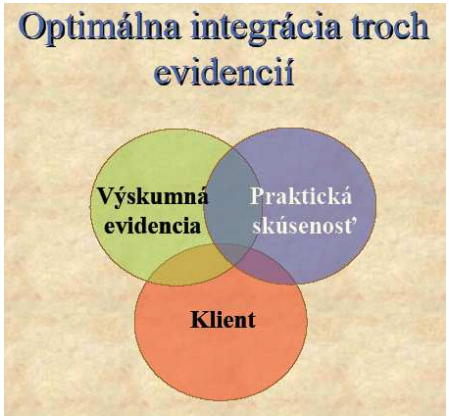

Obr. č. 1: Tri piliere praxe založenej na dôkazoch.

Komplexné riešenie praktického odborného problému založené na prístupe EBPinP má systematický charakter a skladá sa z týchto piatich etáp:

1. formulácia praktického problému,
2. získanie najlepšej evidencie,
3. kritické vyhodnotenie evidencie,
4. aplikácia evidencie,
5. vyhodnotenie výsledku implantácie evidencie.

Výskumná evidencia je v prístupe EBM podrobne tématizovaná a hlboko reflektovaná. Pre EBPinP je veľkým zdrojom inšpirácie. Patria sem tieto základné oblasti:

Primárne analýzy

- randomizované kontrolované štúdie, kohortové štúdie, kazuistiky a pod.,
- analýzy dát od individuálnych participantov.

Sekundárne analýzy

- analýzy, v ktorých sa využívajú existujúce dáta z primárnych analýz, avšak pre iné účely /ciele.

Prehľadové štúdie (analýza dát z primárnych štúdií):

- *naratívne* (štrukturovaný súhrn a diskusia o charakteristikách štúdií a ich výsledkoch),
- *kvantitatívne* (obsahujúca štatistickú analýzu výsledkov vybraných primárnych štúdií), tzv. *meta-analýzy*.

(Arnold a kol., 2007, Hendl, 2004, Ritomský, 2004)

Pre praktické použitie poznatkov je dôležitá kvalita evidencie. Sila použitých dôkazov - výskumnej evidencie - závisí od metodologického plánu výskumu, či syntézy výskumov. V obr. č. 2 sú znázornené výskumné evidencie vo forme pyramídy, pričom zdola nahor sa sila evidencie zväčšuje.

Obr. č. 2: Stupňovitá sila dôkazov - vedeckých poznatkov.

V prístupe EBM, resp. EBPinP sa bežne používajú viaceré pojmy, ktoré sa v akademickom (základnom) výskume neobjavujú. Napríklad, v základnom výskume už okolo 70 rokov (ale pritom s častými interpretačnými chybami) používaná štatistická signifikancia rozdielov v praxi má nedostačujúcu výpovednú hodnotu (aj v prípadoch keď je správne interpretovaná). Oveľa väčšiu úlohu tu zohráva tzv. vecná signifikancia, tzv. effect size. (Hendl, 2004, Ritomský 2006, Ritomský & Sirota, 2007)

V kvantitatívnej analýze dát sa okrem klasickej štatistickej inferencie používajú metódy založené na Bayesovskom usudzovaní. (Sirota, 2008)

Ako vidieť v obr. č. 2, na vrchole pyramídy výskumných evidencií, sa nachádzajú dôkazy plynúce z meta-analýzy. Aspoň stručne ukážeme jej vlastnosti, ktoré ju do tejto pozície vyniesli. Meta-analýza je ťažko predstaviteľná bez pojmu effect size, uvádzame preto aj jej stručnú charakteristiku.

Meta-analýza:

- môže zhrnúť (zovšeobecniť) výsledky aj veľkého množstva primárnych štúdií,
- je schopná odhaliť vzťahy (smer a veľkosť efektov) naprieč štúdiami, ktoré v iných prístupoch zostávajú zatemnené,
- je to skôr empirická než teoretická metóda,
- produkuje skôr kvantitatívne než kvalitatívne výsledky,
- je možná vďaka konštruktu, nazývanému *effect size*.

(Ritomský, 2004, Pečeňák & Ritomský, 2004)

Effect size:

- je kľúčom k meta-analýze,
- je „závisle premenná“,
- je to štandardizovaný index (napr. štandardizovaná diferencia priemerov, korelačný koeficient, odds-ratio),
- je porovnateľná naprieč štúdiami (zovšeobecnenie požaduje štandardizáciu),
- vyjadruje váhu a smer vzťahu, ktorý nás zaujíma,
- je nezávislá na veľkosti výberu,
- rôzne meta-analýzy môžu použiť odlišnú effect size.

Praktická veda založená na dôkazoch má ešte len krátky životopis. Veľmi sa jej darí predovšetkým v západných krajinách, kde možno očakávať v krátkej budúcnosti jej prudký rozmach. Pre nás je dôležité napojiť sa bez časových strát do tohto prúdu.

* * *

Pri tvorbe výskumného projektu výskumníci stoja pred voľbou, či sa bude používať kvalitatívny, kvantitatívny alebo zmiešaný dizajn výskumu. Voľba dizajnu sa opiera o filozofický (ontologický a epistemiologický) pohľad na svet a z neho odvodenú stratégiu a taktiku. Rozhodnutie o výbere prístupu je ďalej ovplyvnené charakterom výskumného problému, výskumníkovými osobnými skúsenosťami a jednotlivcami a vedeckými komunitami, ktorým sú výsledky výskumu adresované. Niektoré z týchto činiteľov, napriek tomu, že existujú a sú dôležité, výskumník nemusí reflektovať. V štúdii poukazujeme na potrebu zreteľne vymedziť dve stánky spoločenských vied (akademickú a praktickú), ukázať ich špecifické vlastnosti a na tomto základe rozvíjať ich vzájomné pôsobenie, ktoré zabezpečuje celostnosť odborného prístupu k poznávacím i praktickým problémom. Tu je dôležité im-

plantovať a rozvíjať veľmi produktívny prístup - prax založenú na dôkazoch.

Literatúra:

APA Task Force on Evidence Based Practice (2006): Report of the 2005 Presidential Task Force on Evidence-Based. *American Psychologist*, Vol. 61, pp. 271-285.

ARNOLD, J. a kol. (2007): *Psychologie práce*. Brno, Computer press, a.s.

CRESWELL, J. W. (2003): *Research design: qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage Publications, Inc.

CRESWELL, J. W. (2012): *Educational research: planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research* – 4th ed. Pearson Education, Inc.: Boston, US.

FILKORN, V. (2009): *Obrazy vedy. Veda o vede.* Bratislava, Iris.

HENDL, J. (2004): *Přehled statistických metod zpracování dat*. Praha, Portál.

HENDL, J. (2005): *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha, Portál.

MARTINKOVIČ, M. (2013): *Typy výskumného dizajnu v rámci metodológie zmiešaného výskumu*. (nepublikovaný text).

PEČEŇÁK, J., RITOMSKÝ, A. (2004): Meta-analýzy účinnosti atypických antipsychotík. In: *Psychiatria pre prax*. - Roč. 5, suppl. 1 (2004), s. 27 [Psychiatria v komunite, komunita v psychiatrii. 6. slovenský psychiatrický zjazd. Spišská Nová Ves, 9.-12.6.2004].

RITOMSKÝ, A. (2002): *Metódy psychologického výskumu: kvantitatívna analýza dát.* Bratislava, Medzinárodné stredisko pre štúdium rodiny.

RITOMSKÝ, A. (2004): Metóda meta-analýzy vo výskume osobnosti. [elektronický optický disk (CD ROM)] In: *Sociálne procesy a osobnosť 2004*. - Bratislava : Ústav experimentálnej psychológie SAV, 2004, ss. 372-376. - ISBN 80-88910-16-1 [Sociálne procesy a osobnosť. Konferencia. Stará Lesná, 22.-24.9.2004].

RITOMSKÝ, A. (2006): Je štatistická signifikancia signifikantná? In: *Sociálne procesy a osobnosť 2006*. - Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 2006, s. 17 [Sociálne procesy

a osobnosť 2006. Konferencia. Stará Lesná, 4.-6.9.2006].

RITOMSKÝ, A., SIROTA, M. (2007): Ho: rozumieme štatistickej signifikancii (P<0,05)? In: *Psychologica 39* (CD ROM). - Bratislava: Stimul, 2008. – ss. 104-114. [Osobnosť v kontexte kognícií, emociality a motivácií. Medzinárodná konferencia. Bratislava, 15.-16.11.2007].

SACKETT, D. L., STRAUS, S. E., RICHARDSON, W. S., ROSENBERG, W., HAYNES, R. B. (2000): *Evidence based medicine: How to practice and teach EBM* (2nd ed.). London: Churchill Livingstone.

SIROTA, M. (2008:. Kontextualizácia evidencie o Bayesovskom usudzovaní v empirickom spore o racionalitu. *Filozofia*. - Roč. 63, č. 5, ss. 417-426.

TEDDLIE, C., TASHAKKORI, A. (2003): Major Issues and Controversies in the Use of Mixed Methods in the Social and Behavioral Sciences. In: A. Tashakkori, C. Teddlie (Eds.): *Handbook of Mixed Methods in Social & Behavioral Research*, Thousand Oaks u.a.

ISSN: 1337 5555
www.sapa.upjs.ff.sk
2014, 8.1, ss.16-28

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, KP

Analýza výskytu klientskeho násilia vo vybraných oblastiach sociálnej práce[1]

Soňa Lovašová, Agnesa Kočišová

.

Kľúčové slová:

klientske násilie, sociálny pracovník, agresívny klient, rizikové faktory klientskeho násilia.

Kontaktné údaje:

Mgr. Soňa Lovašová, PhD.
PhDr. Agnesa Kočišová, PhD.
Filozofická fakulta UPJŠ
v Košiciach
Šrobárova 2, 040 59 Košice
E-mail:
sona.lovasova@upjs.sk
agnesa.kocisova@upjs.sk

Abstrakt:

Autorky sa v predkladanej štúdii zaoberajú problematikou klientskeho násilia v podmienkach SR, pričom ponúkajú pohľad na klientske násilie ako druh násilia v práci a prehľad zahraničných aj slovenských štúdií v problematike. Autorky predkladajú výsledky výskumu, ktorého sa zúčastnilo 314 respondentov – sociálnych pracovníkov a iných pomáhajúcich profesionálov, zamestnancov ÚPSVaR, krízových zariadení, resocializačných centier a detských domovov. Klientske násilie bolo zisťované prostredníctvom štruktúrovaného dotazníka, ktorý sa skladal z niekoľkých častí a zisťoval formy klientskeho násilia, rizikové situácie a rizikové charakteristiky klienta. Výsledky predstavujú prehľad výskytu jednotlivých foriem klientskeho násilia ako celkovo, tak aj v jednotlivých zariadeniach a overenie miery klientskeho násilia s vybranými rizikovými faktormi. Potvrdili sa rozdiely vo výskyte verbálnych a fyzických foriem medzi zariadeniami. V závere autorky predkladajú súhrn najrizikovejších faktorov a možnosti prevencie v praxi sociálnej práce na Slovensku.

Klientske násilie v SR

Problematika klientskeho násilia je v SR a okolitých krajinách doposiaľ neprebádaná, hoci v štúdiách z USA, VB, ale aj európskych a ázijských krajín je opisovaná už niekoľko desaťročí. Neznamená to, že sa tento jav v SR nevyskytuje, práve naopak, výskum realizova-

[1] Výskumná štúdia bola vypracovaná v rámci projektu VEGA č. 1/0332/12 *Analýza vybraných rizikových faktorov klientskeho násilia v sociálnej práci s dôrazom na prevenciu klientskeho násilia a prípravu sociálnych pracovníkov – Národné zmapovanie výskytu násilia klientov voči sociálnym pracovníkom na Slovensku.*

ný v roku 2009 potvrdil výskyt klientskeho násilia, najmä jeho verbálnych foriem na úrovni porovnateľnej s inými krajinami. Preventívne opatrenia však výrazne zaostávajú.

Klientskym násilím sa odborná verejnosť v zahraničí začala zaoberať približne v osemdesiatych rokov 20. storočia. Snahu o jej zmapovanie a hlbšie poznanie podnietili prípady úmrtí sociálnych pracovníkov. Jej výskyt sa spočiatku zisťoval nediferencovane v rámci pomáhajúcich profesií. Všeobecne sa dá povedať, že medzi najrizikovejšie povolania patria: psychiater, psychológ, lekár, zdravotnícky personál, sociálny pracovník, terapeut.

Ide o profesie, ktoré ponúkajú klientovi určitý druh služby a prijímateľ tejto služby je pôvodcom agresie voči poskytovateľovi. Pod službou sa v týchto prípadoch rozumie aj poskytnutie lekárskej starostlivosti apod. Určitým spôsobom je táto agresia pochopiteľná a predvídateľná - v zmysle toho, komu sú služby (pomoc, starostlivosť, poradenstvo atď.) poskytované. Prijímateľmi sú jedinci, ktorí sa nachádzajú v ťažkej životnej situácii, bez ohľadu na to, či ide o ich fyzické či duševné zdravie, sociálne problémy, problémy vo vzťahoch, rodine, práci a mnoho ďalších. Výslednou reakciou na celkovú situáciu spolu s inými faktormi môže byť práve agresia. Cieľom grantovej úlohy VEGA, ktorej súčasťou je zistenie výskytu klientskeho násilia v SR, je okrem iného navrhnúť konkrétne opatrenia ako preventívneho, tak intervenčného charakteru.

Východiská výskumu

Pri príprave výskumu autorky vychádzali z americkej tradície chápania klientskeho násilia ako súčasti násilia v práci, konkrétne II. typ násilia podľa OSHA. Ide o špecifický druh násilia, ktorý môže u pomáhajúcich profesií súvisieť s vyšším výskytom niektorých typických prejavov – syndrómov (únavový syndróm, syndróm vyhorenia apod.). Ich problematika je podľa Halachovej, Fedorovej a Žiakovej (2014) v súčasnosti bagatelizovaná a organizácie nekladú dostatočný dôraz na predchádzanie ich vzniku. Ako zdôrazňujú Šiňanská a Šandlová (2013), okrem týchto prejavov netreba zabúdať ani na zvyšovanie stresu pod tlakom konfliktných situácií v práci. Odhliadnuc od typického násilia v práci, ktoré je označované ako bullying či mobbing a ktorému sa v SR venuje v súčasnosti veľká pozornosť, klientske násilie nespadá celkom do tohto obrazu. A to ako agresorom (ktorým je cudzí človek prichádzajúci za účelom využitia, vyhľadania ponúkanej služby/pomoci/starostlivosti, nie kolega), tak opakovanosťou či frekvenciou výskytu násilných činov u obete (pri mobbingu ide o opakované javy v rozpätí niekoľko posledných mesiacov, za klientske násilie sa považuje aj ojedinelý prípad). Samozrejme existujú povolania, kde je výskyt násilia vysoko rizikový, čo je spôsobené buď samotnou povahou práce (barman, nočná tanečnica, pumpár, obsluha v herni), rizikovou klientelou alebo prostredím (zariadenie vo vysoko rizikovej štvrti apod.). Maxey (in Newhill, 2003) ešte rozlišuje interné a externé násilie – agresor ako známy obete, resp. ako cudzí človek. Podľa Newhill (2003) je klientske násilie interným násilím,

v podmienkach SR však mnohokrát ide pri násilnom klientovi buď o prvý kontakt alebo o jednorazový kontakt, preto je ťažké hovoriť o jednom alebo o druhom type v súvislosti s klientskym násilím.

Keď sa človek rozhoduje pre pomáhajúce povolanie, neberie do úvahy možnosť, že sa stane obeťou klientskeho násilia. Avšak aj pri pomáhajúcich profesiách je riziko z určitého hľadiska pochopiteľné. Ide o prácu s ľuďmi vo vypätých situáciách, v kríze (sociálnej, medicínskej, osobnej), čo môže v danom okamihu pri strete s ďalšími agresiu zvyšujúcimi faktormi fungovať ako spúšťač agresie u daného človeka.

Z hľadiska typov agresie sa môže sociálny pracovník stretnúť ako s inštrumentálnou agresiou pri klientoch, ktorí sa snažia pomocou naučených agresívnych scenárov zvládnuť zložitú situáciu alebo dosiahnuť svoj cieľ, tak s emocionálnou/reaktívnou, ktorá môže vzniknúť spontánne pri vyhrotení klientovho problému alebo pri riešení situácie, s ktorým nesúhlasí. V SR sú typické situácie s emocionálnou agresiou napr. pri zásahu do rodiny, odobratí dieťaťa, či zmene v starostlivosti o dieťa. Vyskytujú sa všetky formy násilia podľa Bussovho trojdimenzionálneho delenia (1992), ako aj s ofenzívna a defenzívna agresia.

Výskyt klientskeho násilia neustále narastá, čo je dôsledkom kombinácie viacerých faktorov: vplyvu médií, všeobecného nárastu násilia a kriminality, vysokou nezamestnanosťou, aktuálnou celosvetovou krízou, ľahkou dostupnosťou zbraní apod. Prvé výskumy realizované v problematike klientskeho násilia sa týkali pomáhajúcich profesií všeobecne, najmä lekárov, sestier, psychológov, psychiatrov a samozrejme sociálnych pracovníkov, ich prehľad ponúka napr. štúdia Jayaratne, Croxton a Mattison (2004). Aj v okolitých krajinách boli výskumy zamerané na lekárov a zdravotnícky personál, napr. výskum zameraný na zdravotné sestry ako obete násilia od pacientov v Poľsku (Merecz, Drabek, Mościcka, 2009), či zamestnanci psychiatrických zariadení v ČR (Brožová, Vančura, 2010).

Autorky zaujímali sociálni pracovníci ako obete. Za najdôležitejšie zistenia v tejto problematike možno považovať výsledky viacerých autorov, v nasledujúcej časti príspevku sa nachádza ich stručný prehľad z rôznych krajín, aby bolo zrejmé čo bolo inšpiráciou pri tvorbe metodiky a stanovení hypotéz. V závere sú predstavené stručné výsledky prvého výskumu realizovaného v SR v roku 2009.

Christina E. Newhill (1996) je jednou z najvýznamnejších autorít zaoberajúcich sa problematikou klientskeho násilia v sociálnej práci. Prelomom v tejto problematike bola jej štúdia zisťujúca prevalenciu a rizikové faktory násilia klientov voči sociálnym pracovníkom. Výskum realizovala v roku 1993 v USA v štátoch Pensylvánia a Kalifornia. Výskumu sa zúčastnilo 1129 respondentov – sociálnych pracovníkov, členov NASW. V dotazníku rozlíšila tri typy klientskeho násilia: škody na majetku, hrozba v zmysle slovného ohrozenia alebo ohrozenia fyzickým gestom a fyzický útok, ktorý rozdelila do dvoch podkategórií: skutočný fyzický útok, pri ktorom klient položil ruky na sociálneho pracovníka a pokus o útok, kedy nedošlo k fyzickému kontaktu. 57% respondentov zažilo jeden alebo viac typov klientskeho násilia počas svojej kariéry, 83% bolo ohrozených klientom a 40% zažilo pokus o fyzický útok alebo fyzický útok od klienta.

V roku 2002 uviedli Shields a Kiser (2003) v USA výsledky výskumu, ktorého cieľom bolo zistenie rozsahu a typu klientskeho násilia voči sociálnym pracovníkom. Výskumu sa zúčastnilo 171 respondentov, pracovníkov v službách pre detskú klientelu a pracovníkov na úseku poskytovania rôznych typov finančnej pomoci. V dotazníku autori rozlíšili psychické násilie ako nefyzické násilie, ktoré zahŕňa hrozby, nadávky a krik na pracovníka počas rozhovoru s klientom. Fyzický útok ako úder, hádzanie predmetmi alebo „chytenie" pracovníka, teda situácie, pri ktorých došlo k fyzickému kontaktu klienta a sociálneho pracovníka. 56% respondentov uviedlo, že zažilo počas práce s klientom hrozbu násilia. Takmer 10% respondentov zažilo fyzické napadnutie klientom. Väčšina respondentov zažila počas práce s klientom, že na nich klient kričal a nadával im. 28% uviedlo, že boli klientom slovne sexuálne napadnutí a 67% cítilo nebezpečenstvo pri návšteve u klienta doma.

Jayaratne, Croxton a Mattison (2004) zrealizovali národný prieskum násilia v USA na vzorke 941 respondentov vybraných náhodným výberom pomocou adresára členov NASW. Vo vzorke respondentov boli zastúpení sociálni pracovníci z rôznych oblastí sociálnej práce – v zdravotnej starostlivosti, v oblasti duševného zdravia, v školstve, v rodinnej starostlivosti a službách pre rodinu a ďalších. Zaujímali sa o výskyt jednotlivých foriem klientskeho násilia a zistili, že 22,8% ich respondentov bolo počas svojej praxe klientom fyzicky ohrozených, 3,3% fyzicky napadnutých, 15,1% sa klienti vyhrážali súdnym konaním, 1,4% bolo v súdnom konaní, 49,3 % bolo verbálne napadnutých a 8,4% bolo sexuálne obťažovaných.

Koritsas, Coles a Boyle (2010) uskutočnili výskum klientskeho násilia v Austrálii na vzorke 1000 respondentov, oslovených na základe registra členov Austrálskej asociácie sociálnych pracovníkov. V dotazníku autori zisťovali výskyt šiestich foriem násilia v posledných dvanástich mesiacoch praxe respondentov. Konkrétne sa zamerali na slovné napadnutie, poškodenie majetku alebo krádež, zastrašovanie, fyzické násilie, sexuálne obťažovanie a sexuálne napadnutie. 67% respondentov malo za posledný rok skúsenosť aspoň s jednou z uvedených foriem násilia. 57% účastníkov výskumu bolo verbálne napadnutých, 18% malo poškodený majetok, alebo boli okradnutí, 47% respondentov bolo zastrašovaných, 9% fyzicky napadnutých, 15% sexuálne obťažovaných a 1% respondentov uviedlo, že boli sexuálne napadnutí.

Z pohľadu rizikových faktorov možno doteraz zisťované základné faktory ohľadom veku, rodu či cieľovej skupiny zhrnúť nasledovne:

Jayaratne, Croxton a Mattison (2004) zistili, že najrizikovejšou skupinou sociálnych pracovníkov sú mladší sociálni pracovníci a pracovníčky (pod 45 rokov). Aj Koritsas, Coles a Boyle (2010) považujú na základe výsledkov výskumu za rizikových mladších sociálnych pracovníkov, najmä pri verbálnych útokoch a zastrašovaní klientom. Z rodového hľadiska sú podľa nich rizikovejšie ženy pri krádeži a poškodení majetku klientom ako forme násilia. Z hľadiska cieľovej skupiny je najrizikovejšia práca v oblasti duševného zdravia. Newhill (2003) uvádza, že muži sociálni pracovníci sú viac ohrození násilím od klienta, aj keď to podľa nej môže byť spôsobené tým, že častejšie pracujú s rizikovou klientelou. Podľa Littlechilda (2005) je jednou z najohrozenejších oblastí sociálnej práce práca v službách pre deti.

Newhill (1996) považuje za najrizikovejších sociálnych pracovníkov pracujúcich v trestnej justícii a pracujúcich s klientelou pod vplyvom drog a alkoholu. Toto tvrdenie potvrdzuje podľa Lichnera (2014) i základná charakteristika závislých klientov, ako rizikových klientov sociálnej práce, ktorých charakterizujú okrem iného i vážne ťažkosti v sebaovládaní.

V roku 2003 bola publikovaná zaujímavá štúdia na iránskych sociálnych pracovníkoch kde výskumníci Spencer a Munch (2003) zisťovali dopad klientskeho násilia na obete. Konkrétne súvislosť medzi klientskym násilím a copingom a zistili, že aktívny coping má preukázateľne dobrý vplyv na zdravie, aj to, že väčšina respondentov využívala aktívne stratégie zvládania záťaže.

V roku 2009 bol realizovaný výskum v SR na vzorke 177 sociálnych pracovníkov – zamestnancov Úradov práce, sociálnych vecí a rodiny pracujúcich na úsekoch nezamestnanosti, dávok a sociálnej kurately (starostlivosť o deti). Potvrdil sa výskyt najmä verbálneho násilia - 75% respondentov, fyzické ohrozenie 32%, fyzické napadnutie 11% respondentov (Lovašová, 2014). V roku 2013 zo vzorky 100 respondentov podobného pracovného zaradenia už uvádza verbálne napadnutie 84%, fyzické ohrozenie 49% a napadnutie 22% respondentov, čo je výrazný nárast počtu obetí klientskeho násilia. Autorky ďalej zistili, že na pracoviskách, kde je výskyt násilia častejší (vyšší), sa viac realizujú preventívne opatrenia ako aj supervízne intervencie (Lovašová, 2014).

Metodika

Vychádzajúc zo štúdií realizovaných v zahraničí autorky zaujímali najmä porovnateľné javy a zistenia. Preto sa zamerali na prevalenciu, základné rizikové faktory a overenie vybraných osobnostných faktorov.

V predkladanej štúdii je predstavená prvá časť výskumu, v ktorom bol porovnávaný výskyt klientskeho násilia v troch typoch zariadení:

- na Úradoch práce, sociálnych vecí a rodiny,
- v krízových a resocializačných centrách,
- v detských domovoch.

Cieľom výskumu bolo zistiť:

- výskyt jednotlivých foriem klientskeho násilia,
- rozdiely vo výskyte pomocou skóre medzi zariadeniami,
- ktoré faktory u klientov považujú respondenti za rizikové,
- ktoré situácie považujú respondenti za rizikové.

Predpokladaný bol vyšší výskyt verbálnych foriem násilia. Očakávali sa rozdiely vo vnímaní rizikových faktorov u klientov vo faktoroch vek a rod. V rizikových situáciách bol predpoklad najväčších rozdielov v situáciách charakteristických pre jednotlivé zariadenia.

Výskum bol realizovaný prostredníctvom dotazníka. Dotazník pozostával zo šiestich častí. Prvá časť zisťuje základné formy klientskeho násilia prevzaté od Jayaratne, Croxton a Mattison (Cronbach alfa 0,794), druhá časť overovala konkrétne formy verbálneho násilia (Cronbach alfa 0,936), tretia časť formy fyzického násilia (Cronbach alfa 0,877), štvrtá časť zisťovala rizikové charakteristiky klienta (Cronbach alfa 0,927), piata časť rizikové situácie (Cronbach alfa 0,918), posledná časť zisťovala vybrané osobné charakteristiky respondentov. Respondenti odpovedali na šesťstupňovej frekvenčnej škále, kde 1 znamenala nikdy, 6 denne.

Výskum bol realizovaný na vzorke 314 respondentov (258 žien, 47 mužov, 9 neuviedlo): sociálni pracovníci Úradov práce, sociálnych vecí a rodiny (n=118), pracovníci krízových a resocializačných centier (n=100) a pracovníci detských domovov (n=96). Výber bol realizovaný náhodným výberom zo zoznamu zariadení v jednotlivých samosprávnych krajoch v SR.

Výskumu sa zúčastnili rôzni zamestnanci, nielen sociálni pracovníci, boli rozdelení do 4 kategórií: sociálni pracovníci (n=133), administratívni pracovníci (n=44), pomáhajúce profesie napr. psychológ, terapeut, špeciálny pedagóg (n=25), iné profesie ako profesionálny rodič, gazdiná, údržbár (n=91).

S tým súvisí aj rôznorodosť v dosiahnutom vzdelaní respondentov. Rozdelené bolo do troch kategórií: vysokoškolské vzdelanie so zameraním na sociálnu prácu (n=92), vysokoškolské vzdelanie v inej oblasti (n=124), stredoškolské vzdelanie (n=68).

Z hľadiska veku sa výskumu zúčastnili respondenti vo veku 22 – 76 rokov, priemerný vek bol 42,60, neodpovedalo 21 respondentov.

Tab. 1 Vek respondentov

	n	min	max	mean	st. dev.
Vek	293	22	76	42,60	10,374

Výsledky

Výsledky výskumu sú zoradené podľa stanovených cieľov. V prvom rade autorky zaujímal výskyt jednotlivých foriem klientskeho násilia. Vybrané formy s rozdelením na typy zariadení zobrazuje tabuľka 2.

Tab. 2 Prevalencia foriem klientskeho násilia v jednotlivých zariadeniach

Forma CV	n	mean (1-6) total	at least 1 exp. (%) total	UPSVaR (%)	RaKC (%)	DeD (%)
physical threat	312	1,60	42,7%	33,1%	44%	53,1%
physical attack	310	1,19	17,3%	5,9%	18%	30,2%
telephone threat	313	1,36	25,8%	34,7%	32%	8,3%
bad language	311	2,47	69,7%	65,3%	66%	79,2%
shouting	312	2,84	82,8%	84,7%	77%	86,5%
insults	310	2,02	57,3%	50,8%	56%	66,7%
jog	310	1,29	20,7%	9,3%	17%	38,5%
spit	309	1,17	12,4%	6,8%	15%	16,7%
damage to inst. property	310	1,65	37,6%	16,7%	46%	59,4%

Ide o formy, ktoré sú najčastejšie zisťované a teda porovnateľné s inými štúdiami. Celkovo sa s fyzickým ohrozením stretlo 42,7 % respondentov, s fyzickým napadnutím 17,2 %, so slovným napadnutím 78,7 %, s krikom 82,8 %, sotených bolo 20,7 % a s poškodením majetku inštitúcie sa stretlo 37,6 % respondentov.

Druhým cieľom bolo porovnanie foriem klientskeho násilia pomocou skóre získaného v jednotlivých častiach dotazníka medzi zariadeniami.

Z prvých troch častí dotazníka bolo vypočítané celkové skóre (čím vyššie skóre, tým vyšší výskyt klientskeho násilia), čím vznikli tri výsledky: skóre v časti dotazníka zisťujúce najčastejšie formy klientskeho násilia (ohrozenie, napadnutie, sťažnosť, žaloba, písomné napadnutie, telefonické napadnutie, sexuálne obťažovanie), pomenované skóre klientskeho násilia SKN, rozptyl 10-60 bodov. Druhým výsledkom je skóre verbálneho násilia - SVN (nadávky, krik, urážky, zosmiešnenie, vyhrážky, zastrašovanie), rozptyl 6-36 bodov. Tretím výsledkom je skóre fyzického násilia - SFN (facka, kopnutie, sotenie, opľutie, vyhrážka zbraňou, zranenie zbraňou, poškodenie majetku), rozptyl 9-54 bodov. Dosiahnuté skóre bolo testované za účelom zistenia rozdielov medzi jednotlivými zariadeniami prostredníctvom jednoduchej analýzy rozptylu, kde faktorom bol typ zariadenia. Konkretizovaný bol post hoc testom, konkrétne bol využitý Fisherov LSD test. Prehľad dosiahnutých priemerov sa nachádza v tabuľke 3.

Tab 3 SKN, SVN, SFN v jednotlivých zariadeniach

skóre	celkovo	UPSVaR	KaRC	DeD
SKN (n=300)	15,273	15,678	15,052	14,989
SVN (n=310)	13,032	12,190	11,889	15,253
SFN (n=304)	10,684	9,397	10,583	12,413

Z výsledkov je zrejmé, že rozšírenie prevzatej metodiky (dotazníka) bolo vhodné a sú zrejmé rozdiely v jednotlivých zariadeniach pri formách klientskeho násilia, ktoré by overovaním len základných foriem neboli zachytené. Kým pri SKN nie sú zrejmé významné rozdiely a možno len konštatovať, že najvyššie skóre dosiahli ÚPSVaR 15,678, najnižšie skóre dosiahli DeD 14,989. Pri SVN a SFN ide o významné rozdiely. Najvyššie skóre SVN dosiahli DeD 15,253, najnižšie krízové a resocializačné centrá 11,889. SFN dosiahli najviac opäť DeD 12,413, najmenej ÚPSVaR 9,397.

Tab 4 ANOVA rozdiely vo výskyte jednotlivých foriem klientskeho násilia podľa typu zariadenia

		SS	df	MS	F	p
SKN	between groups	30,763	2	15,381	0,746	0,475
	within groups	6120,824	297	20,609		
	total	6151,587	299			
SVN	between groups	680,135	2	340,068	8,686	0,000*
	within groups	12019,542	307	39,152		
	total	12699,677	309			
SFN	between groups	468,288	2	234,144	18,847	0,000*
	within groups	3739,396	301	12,423		
	total	4207,684	303			

* The mean difference is significant at the 0.05 level.

V tabuľke 4 sú výsledky testu ANOVA, kde sa potvrdili významné rozdiely v SVN a SFN, konkretizované Fisherovým LSD testom (Fisher's LSD test) v tabuľke 5.

Tab 5 Fisherov LSD test rozdielov vo výskyte jednotlivých foriem klientskeho násilia podľa typu zariadenia

	zariadenie		mean dif.	st. error	p
VVS	ÚPSVaR	KaRC	0,301	0,856	0,726
	DeD	ÚPSVaR	3,063	0,866	0,000*
	DeD	KaRC	3,364	0,899	0,000*
PSS	KaRC	ÚPSVaR	1,187	0,486	0,015*
	DeD	ÚPSVaR	3,016	0,492	0,000*
	DeD	KaRC	1,830	0,514	0,000*

* The mean difference is significant at the 0.05 level.

Na základe Fisherovho LSD testu možno konštatovať významné rozdiely v SVN medzi ÚPSVaR a DeD na úrovni p=0,000. Medzi KaRZ a DeD na úrovni p=0,000.

V SFN boli zistené významné rozdiely medzi ÚPSVaR a KaRZ na úrovni p=0,015. Medzi ÚPSVaR a DeD na úrovni p=0,000. Medzi KaRZ a DeD na úrovni p=0,000.

Ďalším cieľom výskumu bolo zistiť rizikové charakteristiky u klientov. V tabuľke 6 je prehľad rizikových charakteristík z hľadiska veku a rodu. Výsledky predstavujú dosiahnuté priemerné skóre na škále 1-6, kde 1 je nikdy, 6 denne sa stretávam. Muži sú považovaní za rizikovejších ako ženy, ale nie výrazne. Riziko z hľadiska veku sa líši v závislosti od typu zariadenia. V riadku spolu je uvedený počet respondentov v % z hľadiska aspoň jednej skúsenosti s danou charakteristikou u agresívneho klienta (bez zohľadnenia frekvencie).

Tab. 6 Rod a vek ako rizikový faktor

	Muž	Žena	do 25	26-35	36-50	51+
spolu	3,07 (92%)	2,56 (86,6%)	2,58 (81,2%)	2,48 (77,4%)	2,50 (77,1%)	2,17 (72,9%)
ÚPSVaR	2,94	2,48	2,17	2,54	2,81	2,47
KaRC	3,00	2,63	2,54	2,70	2,60	2,19
DeD	3,31	2,59	3,14	2,16	1,96	1,75

Tab. 7 Rizikové faktory v anamnéze klienta

	krim. minulosť	nízka socioekon. úroveň	psychické problémy	em. vypätá situácia	alkohol a drogy
spolu	2,80 (81,8%)	3,02 (88,9%)	3,18 (88,5%)	3,37 (90,4%)	3,18 (84,4%)
ÚP-SVaR	2,73	3,03	3,00	3,20	3,25
KaRC	2,99	2,90	3,14	3,51	3,18
DeD	2,67	3,15	3,47	3,44	3,09

V tabuľke 7 je uvedený prehľad možných rizikových charakteristík v anamnéze klienta ako ich posudzujú z hľadiska rizika respondenti. Opäť sa pracuje s hodnotou priemerného skóre na škále 1-6. Najčastejšie sa stretávajú s klientskym násilím u klienta v emocionálne vypätej situácii (3,37), klienta s psychickými problémami (3,18) a klienta pod vplyvom alkoholu alebo drog (3,18). V riadku spolu je uvedený počet respondentov v % z hľadiska aspoň jednej skúsenosti s danou charakteristikou u agresívneho klienta (bez zohľadnenia frekvencie).

Štvrtým cieľom bolo zistiť, ktoré situácie považujú respondenti za najrizikovejšie. V tabuľke 8 je prehľad najrizikovejších situácií, resp. situácií, v ktorých sa respondenti najčastejšie stretávajú s klientskym násilím. Za najrizikovejšie je celkovo považované odobratie dieťaťa z rodiny a sankcia, UPSVaR považujú za najrizikovejšie nesplnenie nároku na dávku, KaRC odobratie dieťaťa z rodiny a sankciu v zariadení a DeD sankciu a nespokojnosť s režimom v zariadení.

Tab. 8 Rizikové situácie

	zmena v star. o dieťa	odobratie dieťaťa	nárok na dávku	nespokojnosť s režimom	sankcia
spolu	2,79 (81,8%)	2,96 (81,2%)	2,76 (76,4%)	2,64 (80,9%)	2,92 (84,1%)
ÚPSVaR	2,49	2,73	3,23	1,93	2,39
RaKC	3,26	3,32	2,52	2,84	3,10
DeD	2,68	2,86	2,35	3,33	3,39

Diskusia – zhrnutie

Štúdia predstavuje prvú časť plánovaného výskumu, ktorý má širší záber, čo sa týka typov zariadení (a teda cieľovej skupiny klientov) a počtu respondentov. V uvedenej etape sa autorky zaoberali tromi typmi zariadení, ktoré poskytujú rôzne služby rôznej klientele, pričom zisťovali, aké rozdiely vo formách a frekvencii klientskeho násilia existujú a či sa dá selektovať riziková oblasť sociálnej práce. Zistili, že vo všetkých typoch sa vyskytujú jednotlivé formy v podobnom zastúpení. Ale pri podrobnejšom skúmaní dospeli k poznaniu, že verbálnym násilím trpia najviac zamestnanci DeD, čo je spôsobené pravdepodobne typom klientely (mládež), keďže aj za najrizikovejšie vekové obdobie u klienta označili obdobie do 25 rokov. Zamestnanci UPSVaR trpia verbálnym násilím o niečo častejšie ako zamestnanci KaRC, ale nejde o významný rozdiel. Pri fyzických formách násilia opäť zistili najvyšší výskyt u DeD, o niečo nižší výskyt KaRC a najnižší výskyt uviedli zamestnanci UPSVaR, pričom vždy išlo o významné rozdiely.

Z hľadiska rodu považujú respondenti mužov za rizikovejších, ale nejde o významný rozdiel. Priemerné skóre pri mužskom rode bolo 3,07, pri ženskom 2,56 v rozpätí škály 1-6, kde 1 znamená nikdy som sa nestretol s takou situáciou, 6 denne sa stretávam. Z hľadiska veku za najrizikovejšiu skupinu považujú respondenti klientov vo veku do 25 rokov (2,58) a za najmenej rizikového klienta nad 50 rokov (2,17), ide však len o malé rozdiely. Zamestnanci DeD považujú za rizikovejšieho klienta do 25 rokov, zamestnanci UPSVaR klienta vo veku 36-50 rokov a zamestnanci KaRC klienta vo veku 26-35 rokov. Pravdepodobne sa tu preukázal najmä rozdiel v klientele, s ktorou pracujú a preto je potrebné zvážiť metodiku pomocou ktorej by sa dal tento rizikový faktor zmerať objektívnejšie.

Z hľadiska anamnestických údajov neboli medzi jednotlivými zariadeniami výraznejšie rozdiely, preto možno tieto faktory vnímať ako rizikové. Za najrizikovejšieho je považovaný klient v emocionálne vypätej situácii (3,37), klient s psychickými problémami (3,18) a klient pod vplyvom alkoholu alebo drog (3,18), klient žijúci na nízkej socio-ekonomickej úrovni (3,02) a klient s kriminálnou minulosťou (2,80).

Zisťovali sa aj situácie, ktoré považujú respondenti za rizikové, resp. pri ktorých najčastejšie dochádza ku klientskemu násiliu. Tu sa opäť výrazne prejavili rozdiely v cieľových skupinách, s ktorými respondenti pracujú. Za najčastejšiu problémovú situáciu označili odobratie dieťaťa z rodiny (2,96), sankcia (2,92, DeD 3,39), zmenu v starostlivosti o dieťa (2,79, KaRC 3,29), nesplnenie nároku na dávku (2,76, UPSVaR 3,23) a nespokojnosť s režimom v zariadení (2,64, DeD 3,33).

Po zhrnutí výsledkov je potrebné konštatovať, že súbor respondentov bol príliš malý na to, aby sa dali stanoviť jasné rizikové faktory. Avšak ide len o prvú – orientačnú fázu zberu dát, ktorá ukázala, že zvolené postupy majú svoje opodstatnenie a môžu priniesť nové poznatky v problematike klientskeho násilia. Porovnanie troch typov zariadení poukazuje na to, že v každom z nich je riziko špecifické v závislosti od cieľovej skupiny a poskytovaných

služieb. Určite je potrebné pokračovať v skúmaní tejto problematiky a venovať sa jednotlivým oblastiam sociálnej práce so špeciálnym zameraním na jej riziká. Dôležitou súčasťou je prevencia, čo je veľkou a významnou oblasťou v tejto problematike, pričom zdôrazňujeme skutočnosť, akú dôležitú rolu zohráva dôsledná príprava pracovníkov na prácu s konkrétnou cieľovou skupinou a s jej rizikami.

Literatúra:

BROŽOVÁ G.; VANČURA J. (2010): Percepce příčin agresivního jednání v domovech pro osoby s mentálním postižením. In: Československá psychologie. vol. 54, issue 1, pp. 17-30.

BUSS, A. H.; PERRY, M. (1992): The Agression Questionnaire. In *Journal of Personality and Social Psychology*. roč. 63, č. 3, s. 452-459.

HALACHOVÁ, M.; FEDOROVÁ, D.; ŽIAKOVÁ, E. (2014): Syndróm vyhorenia v pomáhajúcich profesiách. In: Profesionalita, perspektívy a rozvoj sociální práce. Professionalism, Perspectives And The Development of Social Work. Hradec Králové: Gaudeamus. pp. 200-206.

JAYARATNE, S.; CROXTON, T.; MATTISON, D. (2004): A national survey of violence in the practice of social work. In *Families in Society*. roč. 85, č. 4, s. 445-452.

KORITSAS, S.; COLES, J.; BOYLE, M. (2010): Workplace Violence towards Social Worker: The Australien Experience. In *The British Journal of Social Work*. roč. 40, č. 1, s. 257-271.

LICHNER, V. (2014): Závislý klient ako rizikový klient sociálnej práce. In FABIAN, A. a kol. *Svet sociálnej práce*. Košice: UPJŠ v Košiciach. s. 65-77.

LITTLECHILD, B. (2005): The nature and effects of violence against child protection social workers. In *British Journal of Social Work*. roč. 35, č. 3, s. 387-401.

LOVAŠOVÁ S. (2014): Influence of supervision and preventive measures on social work with aggressive client: a retrospective view of the incidence of client violence. In: AD ALTA. Journal of Interdisciplinary Research.

MERECZ, D.; DRABEK, M.; MOŚCICKA, A. (2009): Aggression at the workplace. In *International Journal of Occupational Medicine and Environmental Health*. roč. 22, č. 3, s. 243-260.

NEWHILL, C. E. (1996): Prevalence and risk factors for client violence toward social workers. In *Families in Society*. roč. 77, č. 8, s. 488-495.

NEWHILL, C. E. (2003): *Client Violence in Social Work Praktice.* New York: The Guilford Press.

SHIELDS, G. – KISER, J. (2003): Violence and aggression directed toward human service workers. In *Families in Society*. roč. 84, č. 1, s. 13-20.

SPENCER P. C.; MUNCH S. (2003): Client Violence toward Social Workers: The Role of Management in Community Mental Health Programs. In Social Work. vol. 48, issue 4, pp. 532-544.

ŠIŇANSKÁ, K.; ŠANDLOVÁ, V. (2013): Vyrovnávanie sa so stresom a záťažovými situáciami terénnymi sociálnymi pracovníkmi. In: GRANT Journal. http://www.grantjournal.com/issue/0201/PDF/0201sinanska.pdf.

ISSN: 1337 5555
www.sapa.upjs.ff.sk
2014, 8.1, ss. 29-69

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, KP

Šťastie seniorov vo svetle socio-demografických činiteľov

Viktória Zaťková, Alojz Ritomský

Kľúčové slová:

šťastie, seniori, európske krajiny, socio-demografické činitele

Kontaktné údaje:

Mgr. Viktória Zaťková, Univerzita Komenského v Bratislave, Fakulta sociálnych a ekonomických vied, Mlynské luhy č.4, 821 05 Bratislava, e-mail: @

Doc. PhDr. Alojz Ritomský, PhD., Paneurópska vysoká škola v Bratislave, Fakulta psychológie, Tematínska ulica č. 10, 821 08 Bratislava,
tel. +421 904 898 383,
e-mail: a.ritomsky@gmail.com

Abstrakt:

Príspevok prináša obraz aktuálnej úrovne šťastia slovenských seniorov vo vzťahu k vybraným socio-demografickým činiteľom. Porovnávame v ňom úroveň šťastia slovenských seniorov s úrovňou šťastia seniorov vo vybraných európskych krajinách. Práca je sekundárnou analýzou dát získaných zo 6. kola sociálneho prieskumu Európska sociálna sonda (ESS) z rokov 2012 - 2013. Zistili sme, že väčšina slovenských seniorov sa považuje za šťastných ľudí. Šťastie seniorov je spomedzi vybraných socio-demografických činiteľov diferencované najmä príjmom domácnosti, zdravotným stavom, rodinným stavom a veľkosťou bydliska. Slovenskí seniori sa podľa úrovne šťastia nachádzajú približne v strede rebríčka jednotlivých krajín. Porovnanie krajín ukázalo, že najvyššiu úroveň šťastia vykazujú seniori žijúci v Dánsku, na Islande a v Nórsku. Naopak, najnižšia úroveň šťastia seniorov bola zistená u participantov žijúcich v Bulharsku, v Ruskej Federácii a v Maďarsku. Slovenskí seniori sa podľa úrovne šťastia nachádzajú približne v strede rebríčka jednotlivých krajín. Uvedené zistenia sú zaujímavé najmä vzhľadom na aktuálny problém starnutia populácie a poskytujú východiská pre ďalšie skúmanie tejto problematiky.

1. Úvod do problematiky

1.1 Šťastní ľudia

V rámci psychológie sa šťastie skúma prevažne vo vzťahu k osobnostným charakteristikám človeka, keďže práve osobnostné psychické vlastnosti sú pomerne významnými predispozíciami šťastia. V článku sa však zameriame na to, aké sociodemografické charakteristiky majú šťastní ľudia, v empirickom obraze upriamime pozornosť špeciálne na prežívanie šťastia u ľudí v ich staršom veku.

Podľa Myersa (2006) sú šťastní ľudia spoločenskejší, majú v sebe viac energie, sú ochotnejší, viac reagujú a tiež si viac dôverujú. Šťastní ľudia v porovnaní s menej šťastnými dokonca hodnotia samých seba ako atraktívnejších a lepšie vyzerajúcich, ako v skutočnosti sú, hoci to nie je možné objektívne posúdiť (Lyubomirsky, 2008, p.47). Najmä v individualistických krajinách majú šťastní ľudia nielen vyššie sebavedomie, ale majú zároveň aj vyššiu toleranciu voči sklamaniu, sú tolerantnejší a nielen viac milujú, ale i viac odpúšťajú (Myers, 2006). Tu možno hľadať prepojenie práve s aktívnym prežívaním viery, keďže podľa Lyubomirsky (2008) sú práve veriaci ľudia šťastnejší, zdravší a lepšie sa vyrovnávajú s traumou.

Šťastie a jeho prežívanie je však nielen relatívne vo vzťahu k našim vlastným skúsenostiam, ale taktiež závisí aj od úspechu iných. Ak sa naša aktuálna situácia (plat, vzdelanie, sociálna prestíž) zlepšuje, budeme chcieť získať ešte viac, aby sme opäť nadobudli pocit šťastia. Rovnako náročné je prežívať pocity šťastia, ak sa porovnávame s ľuďmi z najbližšieho okolia. Vo všeobecnosti sa totiž ukazuje, že ľudia, ktorí sa menej zaujímajú o úspech iných a menej podliehajú porovnávaniu sa s ostatnými, sú šťastnejší (Lyubomirsky, 2008, pp. 117-118).

Kategóriou, ktorá sa javí ako najdôležitejší zdroj životnej spokojnosti, sú *vzťahy.* Mnohé štúdie kladú dôraz v súvislosti so šťastím práve na medziľudské vzťahy s rodinou, priateľmi, či inými členmi komunity (Bacon et al., 2010). Seligman dokonca tvrdí, že ľudia, ktorí sú šťastní, nevyzerajú lepšie, nie sú ani bohatší, nie sú viac veriaci, ani nezažili viac dobrých udalostí, ale sú veľmi sociálni, prežívajú romantický vzťah a majú široký okruh priateľov. Diener a Seligman (2002) zistili, že veľmi šťastní ľudia majú bohaté sociálne vzťahy a len málo času trávia sami. Možno povedať, že dobré a priateľské vzťahy s ostatnými sú teda kľúčom k šťastnému životu (Burns, 2012). V tejto súvislosti Lyubomirsky (2008) prezentuje zaujímavé zistenie, že aj objatia robia ľudí šťastnejšími. Vyplýva to z výskumu študentov na Penn State, v rámci ktorého mali študenti za úlohu dávať alebo prijímať minimálne päť objatí denne v priebehu štyroch týždňov a zaznamenávať si údaje (Lyubomirsky, 2008, pp. 148-149). Ukázalo sa, že títo študenti boli naozaj oveľa šťastnejší.

Osobitou oblasťou v rámci vzťahov, na ktorú sa však bližšie pozrieme v ďalšej časti, venovanej socio-demografickým činiteľom šťastia, je manželstvo. Práve spokojnosť s manželstvom, ale i rodinou je na základe celosvetovej štúdie mnohými ľuďmi vnímaná ako

jeden z najdôležitejších faktorov ovplyvňujúcich šťastie a životnú spokojnosť (Křivohlavý, 2013). Šťastní ľudia majú teda nielen bližšie priateľské vzťahy, ale aj spokojné manželstvo (Myers, 2006). Zaujímavým tvrdením je aj predpoklad, že šťastní ľudia si hľadajú dobrých partnerov do manželstva. Lyubomirsky (2008, p.25) ako príklad uvádza zistenie, že u žien, ktoré vyjadrujú úprimnú radosť na fotkách z ich vysokoškolských ročeniek, je relatívne väčšia pravdepodobnosť, že sa vydajú pred dosiahnutím veku 27 rokov a zároveň budú prežívať uspokojivé manželstvo vo veku 52 rokov. Vedci tiež zistili, že k vyššej spokojnosti s manželstvom, ale i celkovo so životom prispieva práve spiritualita (Burns, 2012).

Vzťahy majú výrazný vplyv aj na šťastie a spokojnosť v práci. To, ako vychádzame s inými pri práci, ako i to, čo nás motivuje, sú spolu s osobnostnými charakteristikami významnými faktormi súvisiacimi so spokojnosťou (Křivohlavý, 2013). Práca nám pomáha rozvíjať našu identitu a dodáva nášmu životu hlbší zmysel (Myers, 2006). Teória, ako i výsledky mnohých štúdií uvádzajú, že „spokojnosť s prácou má veľmi silný a trvalý vzťah k spokojnosti so životom....Spokojnosť s prácou sa prelieva do celkovej spokojnosti so životom a celková spokojnosť so životom ovplyvňuje spokojnosť s prácou“ (Křivohlavý, 2013, s.43). Myers (2006, s.128) v súvislosti so šťastím a prácou tiež dodáva, že „šťastie znamená milovať to, čo robím, a vedieť, že na tom záleží“.

Okrem osobnostných charakteristík a dobrých partnerských, ale i medziľudských vzťahov, môžu ľudia nájsť šťastie vďaka aktívnejšiemu prístupu k životu. Na základe rôznych výskumov sa zistilo, že šťastní ľudia majú prácu, venujú sa voľnočasovým aktivitám, cvičia a dobre spávajú (Diener et al., 2003; Veenhoven, 2009 In Myers, 2013). To znamená, že „ak chceme prežívať šťastie, mali by sme byť aktívni, ale tiež by sme mali dostatočne odpočívať“ (Myers, 2006, s.139).

Zo spoločenského hľadiska predstavujú šťastní ľudia menšiu záťaž pre zdravotníctvo, sociálne služby, justíciu, či ekonomiku, a teda možno povedať, že budovanie vyššej úrovne šťastia je výhodné nielen pre jednotlivca, ale i pre šťastné fungovanie spoločnosti (Burns, 2012).

1.2 Šťastie vo svetle empirických výskumov

Mnohí autori sa vo svojich výskumoch zaoberali vzťahom šťastia k vybraným ukazovateľom, akými sú najmä socio-demografické ukazovatele, pôsobiace ako determinanty vo vzťahu k rôznym spoločenským javom. Podľa prieskumu Gallupa (2010 In Rampell, 2011), ktorý sa pýtal 1 000 náhodne vybraných Američanov na ich kvalitu života, by najšťastnejšia osoba na svete vzhľadom na demografické charakteristiky bola: muž, Ázio-Američan, židovského vierovyznania, samostatne zárobkovo činný, žijúci na Havaji, ženatý, majúci s deťmi a s príjmom domácnosti minimálne $120,000. Do akej miery socio-demografické ukazovatele skutočne súvisia so šťastím ľudí?

Pohlavie

Z medzinárodných výskumov (Inglehart, 1990, Michalos, 1991 In Eddington, & Shuman, 2006) vyplýva, že odlišnosti v subjektívnom prežívaní šťastia a životnej spokojnosti z hľadiska pohlavia sú veľmi malé, priam až zanedbateľné. Podobne aj Myers (2006) uvádza zistenia mnohých výskumných štúdií, ktorých závery boli takmer identické, a teda že ženy sú len s nepatrným rozdielom šťastnejšie ako muži.

Na druhej strane však Myers (2006, s.78) zdôrazňuje rozdiely medzi mužmi a ženami v prežívaní nešťastia a hovorí, že „v Spojených štátoch i v Európe platí pre ženy - v porovnaní s mužmi - že v dvojnásobne vyššej miere trpia beznádejou a dlhodobou depresiou“. Vysvetlenie nachádza v tvrdení, že ženy celkovo „vo vyššej miere prežívajú intenzívne pocity“, a tak rovnako, ako viac prežívajú pocity radosti, tak aj negatívne pocity prežívajú v porovnaní s mužmi intenzívnejšie (Myers, 2006, s.79).

Vek

Na základe výsledkov mnohých výskumov možno povedať, že existujú rozdiely v prežívaní šťastia a životnej spokojnosti z hľadiska veku. Konvenčné tvrdenia, že ľudia sú so zvyšujúcim sa vekom menej šťastní, pretože sa cítia byť menejcennými, boli postavené do opozície k výskumným zisteniam. Ukazuje sa, že životná spokojnosť sa s vekom neznižuje, ale naopak, nemení sa a na základe niektorých štúdií dokonca narastá (Diener et al., 1999 In Ehrlich, Isaacowitz, 2002) uvádzajú, že krivka šťastia je v tvare U, čo znamená, že najmenej šťastní sú ľudia vo veku okolo 45 rokov, avšak potom šťastie rastie. Táto krivka je však individuálna vzhľadom na rôzne osobnostné vlastnosti a demografické odlišnosti (Lelkes, 2008). Dôvodom zvyšovania spokojnosti môže byť zmenšovanie rozdielov medzi ideálnym a aktuálnym seba-vnímaním u starších ľudí v porovnaní s mladšími. Starší ľudia sa tiež lepšie adaptujú na ich aktuálnu situáciu (Diener et al., 1999). Odôvodnenie možno nájsť v tvrdení, že vzťah medzi životnými podmienkami a subjektívnym prežívaním spokojnosti a šťastia je sprostredkovaný práve očakávaniami (Campbell et al. In Eddington, & Shuman, 2006), ktoré sa so zvyšujúcim sa vekom môžu znižovať. Starší ľudia teda lepšie prispôsobujú ciele svojim možnostiam (Myers, 2006).

S vekom sa mení nielen samotné prežívanie šťastia a spokojnosti so životom, ale i definícia, či chápanie šťastia. Výskumníci na základe analýzy 70 000 prípadov bloggerov, ktorí písali o pocitoch šťastia, zistili, že mladší bloggeri mali väčšiu tendenciu opisovať v súvislosti so šťastím vzrušujúce situácie, zatiaľ čo tí starší sa prikláňali skôr k mieru-milovnejšiemu chápaniu a pokojnejšiemu prežívaniu šťastia (LaPlante, 2011). Ďalšie štúdie však ukázali, že pokojné vnímanie a prežívanie šťastia nezávisí ani tak na veku, ako skôr na prežívaní a uvedomovaní si aktuálneho okamihu (LaPlante, 2011). Táto zmena z uvažovania o budúcnosti k žitiu v súčasnosti však, na druhej strane, prichádza prirodzene s vekom. Rovnako sa s vekom menia aj prediktory šťastia – napríklad spokojnosť so sociálnymi

vzťahmi a zdravím sa stávajú dôležitejšími v neskoršom veku (Herzog, Rogers, & Woodworth, 1982 In Myers & Diener, 1995).

Vzdelanie

Vo všeobecnosti platí, že ľudia s vyšším vzdelaním sú šťastnejší než ľudia s nižším vzdelaním (Florea, & Caudill, 2014; Veedhoven, 1984). Zistilo sa, že deti, ktoré sú šťastné, majú v škole lepšie známky a viac sa im darí. Tieto zistenia však môžu byť interpretované aj tak, že šťastie je len výsledkom úspešného počínania si detí v škole (Veedhoven, 1984). Veedhoven (1984) tiež uvádza predpoklad, že ľudia s vyšším vzdelaním skôr získajú prestížnejšie pracovné miesta a vidí tu súvislosť aj s prípadným vyšším príjmom. Podobne však aj Lelkes (2008) konštatuje, že vyššia úroveň vzdelania je vo vzťahu k spokojnosti.

Rodinný stav

Jedným z ukazovateľov, ktorý vplýva na pocit šťastia, je rodinný stav. Už v 90. rokoch 20. storočia sa na základe výsledkov rôznych štúdií, týkajúcich sa však najmä západných krajín sveta, zistilo, že ľudia v manželskom zväzku bez ohľadu na pohlavie sú šťastnejší ako slobodní, rozvedení alebo ľudia žijúci oddelene (Myers & Diener, 1995). Zaujímavým je však zistenie, že ľudia, ktorí sa rozviedli, boli nešťastní nielen v manželstve, ale ešte predtým, ako do manželstva vstúpili (Stutzer, Frey, 2006). Závery o šťastnejších ľuďoch v manželskom zväzku potvrdili vo svojej štúdii aj Lee, Seccombe, & Shehan (1991 In Eddington, & Shuman, 2006), ktorí pri zisťovaní odlišností medzi vydatými a nevydatými ženami od roku 1972 do roku 1989 zistili, že vydaté ženy, ako aj ženatí muži, sú šťastnejší ako slobodné ženy a muži. Podobné zistenie uvádza aj Cacioppo (2008 In Křivohlavý, 2013), ktorý vo svojej štúdii preukázal úzku spojitosť nielen medzi šťastím a vekom, ale i medzi šťastím a manželským vzťahom. Ukazuje sa tiež, že ženatí a vydaté sú v živote šťastnejší bez ohľadu na to, do akej vekovej skupiny patria (Lelkes, 2008).

Lyubomirsky (2008) však poukazuje na to, že hoci existuje vzťah medzi manželstvom a osobným šťastím, táto vzájomná súvislosť je pomerne malá. Ako príklad autorka uvádza zistenie zo 16 krajín, v ktorých sa za veľmi šťastných označilo 25% ľudí v manželskom zväzku a 21% slobodných ľudí.

Podobne ako aj iné demografické premenné, aj manželstvo koreluje so šťastím v závislosti od kultúry daného národa a jej noriem. Diener, Gohm, Suh a Oishi (2000 In Diener et al., 2009) zistili, že jednotlivci žijúci v partnerskom zväzku boli šťastnejší v porovnaní s ľuďmi v manželskom zväzku a slobodnými ľuďmi v individualistických kultúrach, ale naopak boli menej šťastní v kolektivistických kultúrach (súhlas spoločnosti je dôležitou výhodou manželstva). Hamplová (2009), pri spracovaní výsledkov Európskej sociálnej sondy v rámci štyroch európskych krajín (Rakúsko, Slovinsko, Maďarsko, Česká republika)

zistila, že ľudia v manželstve boli šťastnejší ako slobodní ľudia. V súčasnosti toto tvrdenie potvrdzujú aj výsledky celosvetovej štúdie, podľa ktorých ľudia považujú spokojnosť s manželstvom a rodinou za dôležitý faktor životnej spokojnosti a šťastia (Křivohlavý, 2013; Lelkes, 2008).

Zdravotný stav

Dôležitým ukazovateľom pocitu spokojnosti a šťastia, ktorý nepochybne súvisí s celkovým aktuálnym prežívaním človeka, je teda aj zdravotný stav človeka. Podľa Veedhovena (1984) je pravdepodobné, že zdravotný stav ovplyvňuje šťastie. Práve u starších ľudí je vyššia úroveň subjektívnej pohody až do istého veku, kedy sa u nich začnú objavovať zdravotné problémy (Ehrlich, & Isaacowitz, 2002). Ukazuje sa, že zhoršujúci sa zdravotný stav starších ľudí môže prispieť k ich nižšej životnej spokojnosti (Lelkes, 2008).

Dôležité však je, ako človek sám vníma svoj zdravotný stav. Výsledky štúdie CHASRS (Chicago Health, Ageing and Social Relations Study) potvrdzujú, že subjektívne vnímaný zdravotný stav má pozitívny vplyv na spokojnosť a šťastie seniorov, zatiaľ čo objektívne zisťovaný zdravotný stav na základe lekárskeho vyšetrenia má, naopak, na pocit spokojnosti a šťastia negatívny vplyv (Cacioppo, 2008 In Křivohlavý, 2013). Pod objektívne zisťovaným zdravotným stavom sa rozumejú výsledky lekárskeho vyšetrenia, chronické bolesti, ale i zlá kvalita spánku, zatiaľ čo pod subjektívne vnímaným sa chápe vlastný pocit energie a to, ako zdravý sa človek cíti (Křivohlavý, 2013). Bacon et al. (2010) zároveň poukazuje nielen na dôležitosť fyzického zdravia vo vzťahu k šťastiu, ale zdôrazňuje tu aj význam duševného zdravia.

Vierovyznanie a náboženstvo

Osobitou oblasťou, ktorá ovplyvňuje človeka, najmä jeho postoje, hodnoty, ale i celkový život, je viera a náboženské vierovyznanie. V spojitosti so šťastím a spokojnosťou Křivohlavý (2013) uvádza, že na základe výsledkov rozsiahlej americkej výskumnej štúdie sa zistil pozitívny korelačný vzťah religiozity k psychologickému stavu spokojnosti, resp. šťastia. Zistilo sa, že „viera má pozitívny vplyv na spokojnosť (šťastie) veriacich ľudí, že im poskytuje cieľ a účel života, že ľuďom umožňuje žiť zmysluplný život a vedie ich do spoločenstva, v ktorom je bežná („rozkvitá) sociálna opora“ (Křivohlavý, 2013, s.74). Veriaci ľudia teda prehlasujú väčšie šťastie, ako tí, ktorí veriaci nie sú (Ciarrochi a Deneka 2005 In Bartels, Boomsma, 2009**)**. Lelkes (2008) tiež hovorí, že bez ohľadu na vierovyznanie, ľudia, ktorí chodia do kostola, sú spokojnejší. Ukazuje sa tiež, že aktivita súvisiaca s náboženstvom v priebehu rokov naberá na význame dokonca aj u tých, ktorí do kostola nechodia (Lelkes, 2008).

Príjem a peniaze

V súvislosti so šťastím sa ukazuje, že významným faktorom je tiež príjem. Ak je výška príjmu nad hranicou potrebnou pre uspokojenie základných potrieb, pocit spokojnosti je ovplyvnený skôr relatívnym príjmom než absolútnym, teda tým, ako ľudia vidia ich situáciu v porovnaní s inými (Bacon et al., 2010). Tento sociálno-psychologický rozmer porovnávania sa s ostatnými môže znamenať, že hoci má niekto všetkého dostatok, môže byť nešťastný, pretože ten druhý má toho oveľa viac (Křivohlavý, 2013). Zároveň platí, že viac peňazí zvyšuje pocit šťastia najmä u ľudí s nízkymi príjmami (Cummins, 2006 In Myers, 2013). Naopak, na základe istej štúdie sa predpokladá, že ľudia s vyššou ekonomickou úrovňou, ako i s vyšším príjmom, majú aj vyššiu mieru subjektívne vnímanej spokojnosti (Křivohlavý, 2013). Avšak vzhľadom na rozmanitosť medzi jednotlivými ľuďmi, vyplývajúcu z uvedených výsledkov štúdie, ako aj vo vzťahu k tvrdeniu, že peniaze vo vzťahu k spokojnosti sú dôležité len do istej výšky, je nevyhnutné ďalšie skúmanie vzťahu peňazí a šťastia (Křivohlavý, 2013).

V spojitosti so seniormi Lelkes (2008, p.2) hovorí, že nižší príjem má tendenciu znižovať životnú spokojnosť, čo znamená, že nižší priemerný príjem starších osôb môže tiež čiastočne vysvetliť ich nižšiu životnú spokojnosť. Na základe zistení z Európskej sociálnej sondy 2002/2003 Lelkes (2008) ďalej uvádza, že chudoba vo vekovej skupine dôchodcov medzi 60 až 69 rokov je nižšia ako u bežnej populácie, zatiaľ čo finančná situácia ľudí nad 70 rokov sa zdá byť zložitejšia. V takmer polovici krajín Európskej únie sa starší zdajú byť menej vystavení riziku finančnej chudoby než populácia v produktívnom veku, a to predovšetkým vzhľadom na penzijné opatrenia (Lelkes, 2008, p.3). Chudoba sa teda medzi ľuďmi nad 65 rokov pohybuje od 4% v Českej Republike až po 52% na Cypre (Zaidi, Makovec et al., 2006 In Lelkes, 2008). Hoci má príjem, podľa niektorých štúdií, pozitívny vplyv na well-being nad hranicou chudoby, najspokojnejší sú práve mladí a starí ľudia, a to aj bez ohľadu na úroveň ich príjmu (Lelkes, 2008).

1.3 Šťastie vo svete

Mnohé zo spomínaných sociálno-psychologických faktorov vo významnej miere súvisia so šťastím. Avšak jedným z rozhodujúcich faktorov, ktorý súvisí s našim spôsobom života, a teda aj s tým, či sme šťastní, je práve druh spoločnosti, v ktorej žijeme (Bacon et al., 2010). Spoločnosť vytvára nielen podmienky, ktoré majú výrazný dopad na úroveň nášho šťastia, ale istým spôsobom tiež definuje, čo môžeme považovať za šťastie, ale i za šťastný život. Šťastie môže dokonca súvisieť aj s rôznorodosťou jednotlivých kultúr, v ktorých môže mať iný význam, a teda môže byť vnímané odlišne. Z výsledkov istej výskumnej štúdie vyplynulo, že americké a európske deti vnímajú šťastie ako prejav nadšenia a vzrušenia, zatiaľ čo pre taiwanské deti šťastie predstavuje skôr ako pokoj (Aaker, Leslie, Robin, 2010). Uve-

domenie si tejto rozdielnosti je dôležité najmä pri porovnávaní úrovne šťastia v krajinách s výrazne odlišnou kultúrou.

Dôležitým aspektom je tiež ekonomická vyspelosť a bohatstvo krajín. V nadväznosti na už spomínaný vzťah šťastia a príjmu mnohé štúdie tiež došli k záveru, že subjektívne vnímaná spokojnosť v relatívne zaostávajúcich štátoch má inú hodnotu ako v ekonomicky vyspelých štátoch (Křivohlavý, 2013). Vo väčšine krajín, najmä v tých chudobnejších, sú ľudia s väčším množstvom peňazí zvyčajne šťastnejší a tešia sa lepšiemu zdraviu ako tí, ktorí len prežívajú so základnými životnými potrebami (Diener & Biswas-Diener, 2009; Howell & Howell, 2008; Lucas & Schimmack, 2009 In Myers, 2013). Bohatstvo má väčší vplyv na životnú spokojnosť práve v krajinách, kde majú ľudia obavy o zabezpečenie základných potrieb, akými sú potraviny, prístrešie a zdravotná starostlivosť (Eddington, & Shuman, 2006). Existuje tiež jasný vzťah medzi úrovňou blahobytu a úrovňou nerovností v rámci medzinárodného porovnania rôznych krajín, pričom sa ukazuje, že well-being je nižší v krajinách s vyššou nerovnosť príjmov a bohatstva (Bacon et al., 2010). Tieto trendy sú však silnejšie v Európe než v Spojených štátoch, pričom jedným z vysvetlení je silnejšia viera v možnosti sociálnej mobility v Spojených štátoch (Bacon et al., 2010).

V spojitosti so šťastím sa skúmal aj vzťah medzi šťastím a religiozitou krajín. Florea a Caudill (2014) nadviazali na prácu Lelkesa (2006 In Florea & a Caudill, 2014) o skúmaní náboženského správania na well-being po prechode v Maďarsku a zamerali sa aj na ďalšie krajiny, ako Bulharsko, Česká republika, Slovensko and Poľsko. Z výsledkov sa ukázalo, že existuje spojenie medzi náboženským správaním nielen v Maďarsku, ale tiež v uvedených krajinách (Florea, Caudill, 2014).

Regionálne najvyšší počet šťastných ľudí má Latinská Amerika, následne za ňou sú to ľudia žijúci v Severnej Amerike, Ázii a Tichomorí, na Blízkom východe a v Afrike (Reuters, 2012). Zaujímavosťou je, že iba 15 percent Európanov uviedlo, že sú veľmi spokojní (Reuters, 2012). „V západnej Európe sa šťastie líši podľa zemí: V Holandsku viac ako štyria ľudia z desiatich uvádzajú, že sú veľmi šťastní, naopak v Portugalsku to je menej ako jeden človek z desiatich. Európania sa celkovo pripadajú menej šťastní ako Severoameričania, napriek tomu aj oni svoj život hodnotia prevažne pozitívne. Štyria ľudia z piatich hovoria, že sú celkom alebo veľmi spokojní so svojím každodenným životom (Myers, 2006, s. 20).

Šťastie ľudí žijúcich v strednej a východnej Európe súvisí najmä s prechodom k demokracii. Hayo (2007 In Florea, & Caudill, 2014) tvrdí, že existuje rozdiel v šťastí medzi obyvateľmi krajín strednej a východnej Európy a obyvateľmi v západnej Európe. V tejto súvislosti Gurjev a Zhuravskaya (2009 In Florea, & Caudill, 2014) zistili, že hoci bol zaznamenaný ekonomický rast postkomunistických krajín strednej a východnej Európy, mnohí ľudia v nich nemajú pocit, že by sa ekonomická alebo politická situácia v ich krajinách zlepšili.

Najnovšie zistenia posledného celosvetového prieskumu šťastia (World Happiness Report) prinášajú aktuálny rebríček krajín podľa úrovne šťastia. Je tiež prirodzené, že v niektorých krajinách sa v priebehu rokov mení úroveň šťastia, či už smerom nahor, alebo naopak klesá. Krajinami s najvyššou úrovňou šťastia sú aktuálne Dánsko, následne Nórsko,

Švajčiarsko, Holandsko a Švédsko, pričom spoločným znakom týchto prevažne škandinávskych krajín je kombinácia vyššej nádeje dožitia a hrubého domáceho produktu na obyvateľa, väčšej sociálnej podpory, štedrosti a sloboda robiť životné zmeny a nižšieho vnímania korupcie (Helliwell, Layard, & Sachs, 2013). Naopak, medzi krajiny s najnižšou úrovňou šťastia podľa spomínaného prieskumu patria Togo, Benin, Stredoafrická republika, Burundi a Rwanda. Slovenská republika sa v tomto rebríčku nachádza na 46. mieste. V rámci našich okolitých krajín sa v tabuľke na 8. priečke umiestnilo Rakúsko, na 39. mieste Česká republika, následne za nami na 51. mieste skončilo Poľsko, na 87. mieste Ukrajina a Maďarsko na 110. mieste. Z európskych krajín sa najmenej šťastnou krajinou ukázalo Bulharsko, ktoré skončilo až na 144. mieste.

Správa o celosvetovom výskume šťastia tiež poukazuje na benefity života šťastných ľudí, akými sú dlhší život, väčšia produktivita práce a vyššie zárobky, ako i to, že šťastní ľudia sú celkovo lepšími občanmi (Helliwell et al., 2013).

1.4 Starší ľudia a šťastie

Starnutie je nezastaviteľným procesom prebiehajúcim v každom človeku individuálne. V literatúre však jednoznačné definovanie vekového ohraničenia staroby určené nie je. Podľa niektorých zdrojov sa obdobie staršieho veku začína po 60. roku života, ďalšie zdroje hovoria o starších ľuďoch po 65. roku života, avšak väčšina autorov sa zhoduje v tom, že vzhľadom na rapídne starnutie populácie je nevyhnutné chronologické rozdelenie dospelosti a staroby. Svetová zdravotnícka organizácia (World Health Organization, 2012) rozdeľuje tieto obdobia podľa vekového rozmedzia na: čiastočnú starobu (60-74 rokov), vysoký vek (75-89 rokov) a dlhovekosť (90 rokov a viac). Nárast populácie starších ľudí vytvára tiež potrebu členenia staroby na obdobie tretieho a štvrtého veku, pričom o senioroch hovoríme práve v období tretieho veku, a to vo vekovom rozmedzí 60 až 74 rokov (Poledníková, 2004).

Ako sme už naznačili, v našej práci sa zameriame práve na prežívanie šťastia a životnej spokojnosti u seniorov. Podľa niektorých zistení naše šťastie vrcholí práve vo vyššom veku. Vyplýva to aj z 22-ročnej štúdie, v rámci ktorej sa na vzorke 2 000 zdravých veteránov z druhej svetovej vojny a kórejskej vojny zistilo, že životná spokojnosť v priebehu života týchto mužov vzrástla, vyvrcholila vo veku 65 rokov a nezačala výrazne klesať až do veku 75 rokov (Lyubomirsky, 2008, pp. 63-64). Toto zistenie potvrdzuje aj Gallup (2009) výsledkami svojho prieskumu, v ktorom sa ukázalo, že najšťastnejší Američania sú práve ľudia starší ako 65 rokov, pričom druhými najšťastnejšími sú najmladší dospelí vo veku od 18 do 29 rokov. V porovnaní so strednou generáciou (44-55 rokov) sú tak nielen mladší, ale i starší ľudia šťastnejší a spokojnejší so svojím životom (Bacon et al., 2010).

Carstensen (2011) vo svojej prednáške tiež hovorí o tom, že jednou z možných príčin šťastia starších ľudí je práve zistenie, že stres, strach a hnev klesajú s vekom, čo sociálni

vedci nazývajú paradoxom starnutia. Vo všeobecnosti však možno povedať, že starší ľudia sú podľa ich vlastných tvrdení spokojnejší s prácou, manželstvom, bývaním a susedmi v porovnaní s mladými ľuďmi, na druhej strane sú však menej spokojní so zdravím a vzhľadom a cítia sa opustenejší (Myers, 2006). Ukazuje sa, že práve manželstvo významne súvisí so šťastím starších ľudí. Zistilo sa, že dôchodcovia, ktorí sú ženatí alebo vydaté, majú tendenciu byť šťastnejší, ako tí, ktorí sú slobodní (Calvo, Haverstick, Sass, 2007). Títo autori tiež uvádzajú, že smrť manžela alebo manželky, príbuzného, blízkeho priateľa a rozvod môžu šťastie znižovať (Calvo, Haverstick, Sass, 2007).

Montaguová (In Myers, 2006) dokonca tvrdí, že staroba môže byť najšťastnejším obdobím života. Samotní starší ľudia uvádzajú, že prežívajú rovnako intenzívne šťastie a spokojnosť so životom ako mladší ľudia (Myers, 2006). Dokonca sa zistilo, že starší ľudia sú v porovnaní s mladými ľuďmi pozitívnejší, častejšie prežívajú zmiešané pocity, avšak lepšie prijímajú smútok a lepšie zvládajú emocionálne náročné situácie. Hoci starší ľudia rovnako spracovávajú tak pozitívne, ako negatívne informácie, svoju pamäť a pozornosť smerujú skôr k pozitívnym informáciám.

Ako sme už v práci naznačili, socio-demografické, ale i psychologické faktory taktiež do veľkej miery súvisia so šťastím seniorov. Významnými faktormi, na základe ktorých môžeme predvídať spokojnosť, resp. šťastie u starších ľudí, sú práve zdravotný stav a viera (Křivohlavý, 2013). Podľa Myersa (2006, s.71) sú najšťastnejší práve tí starší ľudia, ktorí aktívne vyznávajú náboženskú vieru, tešia sa z blízkych vzťahov s priateľmi a rodinou, sú dostatočne zdraví a majú príjem a motiváciu k tomu, aby sa venovali najrôznejším voľnočasovým aktivitám. Voľnočasové aktivity sú pre seniorov v istom zmysle veľmi dôležité, keďže vzhľadom na začínajúce poproduktívne obdobie majú viac voľného času. Navyše, „spokojnosť a miera šťastia má u starších ľudí dosť vysoký pozitívny (korelačný) vzťah k ich aktivite a vitalite – čím vyššia je aktivita, tým vyšší je aj pocit spokojnosti“ (Křivohlavý, 2013, s.54).

Carstensen (2011) na záver svojej prezentácie vyzdvihuje myšlienku, že tajomstvo šťastia starších ľudí tkvie v tom, že ako starneme, naše priority sú jasnejšie, sme viac vďační, otvorení k zmiereniu, viac si užívame život, a tým sme aj zo dňa na deň šťastnejší.

1.5 Ciele výskumu

Cieľom našej práce je priniesť obraz o aktuálnom prežívaní šťastia u seniorov, ako aj zistiť, aké činitele súvisia s pocitom šťastia a spokojnosti seniorov. Bude nás zaujímať, či sa seniori cítia byť šťastní a zameriame sa na vzťah šťastia k vybraným sociodemo-grafickým ukazovateľom, akými sú pohlavie, vek, vzdelanie, rodinný stav, zdravotný stav, náboženské vierovyznanie, veľkosť bydliska a vnímanie príjmu. Taktiež porovnáme úroveň šťastia slovenských seniorov a seniorov v iných európskych krajinách.

Výskumné otázky a hypotézy

Výskumné otázky a hypotézy vo vzťahu k celkovej úrovni šťastia seniorov a sociodemografickým činiteľom:

VO1: Aká je úroveň a distribúcia pocitu šťastia a spokojnosti v skúmanej populácii seniorov?

Výskumné otázky a hypotézy týkajúce sa úrovne šťastia seniorov vo vzťahu k sociodemografickým činiteľom:

VO2: Existuje rozdiel medzi úrovňou šťastia u seniorov podľa pohlavia?

VO3: Aká je úroveň a distribúcia šťastia v kategóriách seniorov podľa veku?

VO4: Aká je úroveň a distribúcia šťastia v kategóriách seniorov podľa úrovne vzdelania?

H1: Predpokladáme, že seniori v manželskom zväzku sú šťastnejší ako slobodní seniori (Calvo, Haverstick, Sass, 2007).

VO5: Aká je úroveň a distribúcia šťastia v kategóriách seniorov podľa toho, či žijú alebo nežijú sami v domácnosti?

H2: Predpokladáme, že zdravotný stav pozitívne koreluje s pocitom šťastia a spokojnosti seniorov (Křivohlavý, 2013; Lelkes, 2008).

VO6: Aká je úroveň a distribúcia šťastia v kategóriách seniorov podľa ich príslušnosti k cirkvi?

VO7: Sú seniori žijúci vo veľkom meste šťastnejší ako seniori žijúci na dedine?

VO8: Aká je úroveň a distribúcia šťastia v kategóriách seniorov podľa vnímania ich príjmu?

Výskumné otázky a hypotézy týkajúce sa úrovne šťastia seniorov v Európe:

VO11: Aká je úroveň a distribúcia šťastia u slovenských seniorov v porovnaní so seniormi v iných krajinách?

VO12: Aká je úroveň a distribúcia šťastia u slovenských seniorov v porovnaní s inými krajinami v rôznych vekových kategóriách?

2. Metódy

Náš príspevok predstavuje sekundárnu analýzu dát získaných z medzinárodného výskumného projektu „Európska Sociálna Sonda 2012“, ktorý prebiehal v 28 európskych krajinách a v Izraeli. Na Slovensku bol koordinovaný Spoločenským ústavom Slovenskej akadémie vied. Cieľom projektu bolo zmapovať postoje a názory obyvateľov európskych krajín a Izraelu na otázky týkajúce sa ich života.

Zber dát na Slovensku prebiehal v období mesiacov november 2012 až január 2013. Výber participantov všetkých krajín bol reprezentatívny, pričom vzorka musela pozostávať z minimálne 1500 participantov vo veku 15 a viac rokov. Jednotlivci boli vybraní metódou náhodného výberu. Použitou technikou zberu dát bola kombinácia interview a dotazníka Európskej Sociálnej Sondy vyplneného za prítomnosti anketára. Dotazník bol zložený zo základného (stabilná, nemenná časť) a rotujúceho (meniaca sa časť) modulu a obsahoval okolo 400 otázok zameraných na rôzne oblasti. Súčasťou dotazníka boli aj časti obsahujúce Schwartzovu Škálu ľudských hodnôt, testovacie otázky a otázky, ktoré vypĺňal anketár. Dotazník pritom vychádzal zo zdrojového dotazníka v angličtine, avšak jeho preložená verzia vystihovala špecifiká a informácie týkajúce sa tej danej krajiny.

Náš príspevok predstavuje sekundárnu analýzu dát získaných z medzinárodného výskumného projektu „Európska Sociálna Sonda 2012“, ktorý prebiehal v 28 európskych krajinách a v Izraeli. Na Slovensku bol koordinovaný Spoločenským ústavom Slovenskej akadémie vied. Cieľom projektu bolo zmapovať postoje a názory obyvateľov európskych krajín a Izraelu na otázky týkajúce sa ich života.

Zber dát na Slovensku prebiehal v období mesiacov november 2012 až január 2013. Výber participantov všetkých krajín bol reprezentatívny, pričom vzorka musela pozostávať z minimálne 1500 participantov vo veku 15 a viac rokov. Jednotlivci boli vybraní metódou náhodného výberu. Použitou technikou zberu dát bola kombinácia interview a dotazníka Európskej Sociálnej Sondy vyplneného za prítomnosti anketára. Dotazník bol zložený zo základného (stabilná, nemenná časť) a rotujúceho (meniaca sa časť) modulu a obsahoval okolo 400 otázok zameraných na rôzne oblasti. Súčasťou dotazníka boli aj časti obsahujúce Schwartzovu Škálu ľudských hodnôt, testovacie otázky a otázky, ktoré vypĺňal anketár. Dotazník pritom vychádzal zo zdrojového dotazníka v angličtine, avšak jeho preložená verzia vystihovala špecifiká a informácie týkajúce sa tej danej krajiny.

2.1 Charakteristika vzoriek participantov

Vzorka seniorov na Slovensku.

Nasledujúce tabuľky 1 až 4 nám približujú socio-demografickú skladbu vzorky participantov zo Slovenska.

Tab.1: Skladba vzorky z hľadiska participantov

		počet	%
Pohlavie	**Muž**	192	33,6
	Žena	379	66,4
	Spolu	571	100,0

Tab.2: Skladba vzorky z hľadiska veku mužov a žien

			Pohlavie participanta		Spolu
			muž	**žena**	
Vek	**60-65**	**počet**	84	140	224
		%	43,8%	36,9%	39,2%
	65-70	**počet**	44	96	140
		%	22,9%	25,3%	24,5%
	70-75	**počet**	39	76	115
		%	20,3%	20,1%	20,1%
	75+	**počet**	25	67	92
		%	13,0%	17,7%	16,1%
Spolu		**počet**	192	379	571
		%	100,0%	100,0%	100,0%

Tab.3: Skladba vzorky z hľadiska rodinného stavu mužov a žien

			Pohlavie participanta		Spolu
			muž	**žena**	
Rodinný stav	**ženatý/vydatá**	**počet**	*115*	*179*	*294*
		%	*66,1%*	*48,9%*	*54,4%*
	rozvedený/rozvedená	**počet**	*16*	*25*	*41*
		%	*9,2%*	*6,8%*	*7,6%*
	vdove/vdova	**počet**	*35*	*144*	*179*
		%	*20,1%*	*39,3%*	*33,1%*
	slobodbý/slobodná	**počet**	*8*	*18*	*26*
		%	*4,6%*	*4,9%*	*4,8%*
Spolu		**počet**	*174*	*366*	*540*
		%	*100,0%*	*100,0%*	*100,0%*

Tab.4: Skladba vzorky z hľadiska vzdelania mužov a žien

			Pohlavie participanta		Spolu
			muž	žena	
Vzdelanie	základná škola	počet	29	105	134
		%	15,2%	27,9%	23,6%
	učilište bez mat.	počet	80	104	184
		%	41,9%	27,6%	32,4%
	stredná odborná škola s mat.	počet	50	98	148
		%	26,2%	26,0%	26,1%
	gymnázium, aj s nadstavbou	počet	11	33	44
		%	5,8%	8,8%	7,7%
	Mgr, PhD	počet	21	37	58
		%	11,0%	9,8%	10,2%
Spolu		počet	191	377	568
		%	100,0%	100,0%	100,0%

Vzorky seniorov skúmaných krajín:

Tabuľka 5 nás informuje o počte a percentuálnom zložení participantov v jednotlivých krajinách podľa pohlavia.

Tab.5: Skladba participantov v jednotlivých krajinách podľa pohlavia

		Pohlavie participanta				Spolu	
		muž		žena			
		počet	%	počet	%	počet	%
Štát	Belgicko	257	48,2%	276	51,8%	533	100,0%
	Bulharsko	381	39,9%	575	60,1%	956	100,0%
	Cyprus	151	45,9%	178	54,1%	329	100,0%
	Česká republika	292	48,6%	309	51,4%	601	100,0%
	Nemecko	466	50,3%	461	49,7%	927	100,0%
	Dánsko	254	49,3%	261	50,7%	515	100,0%
	Estónsko	273	34,5%	519	65,5%	792	100,0%
	Španielsko	232	44,4%	291	55,6%	523	100,0%
	Fínsko	345	45,4%	415	54,6%	760	100,0%
	Veľká Británia	387	44,0%	493	56,0%	880	100,0%
	Maďarsko	226	40,9%	327	59,1%	553	100,0%
	Švajčiarsko	212	51,0%	204	49,0%	416	100,0%
	Írsko	388	52,1%	357	47,9%	745	100,0%
	Izrael	295	43,8%	378	56,2%	673	100,0%
	Island	89	51,1%	85	48,9%	174	100,0%
	Holandsko	295	46,1%	345	53,9%	640	100,0%
	Nórsko	210	50,7%	204	49,3%	414	100,0%
	Poľsko	216	42,7%	290	57,3%	506	100,0%
	Portugalsko	306	36,0%	545	64,0%	851	100,0%
	Ruská Federácia	198	30,2%	457	69,8%	655	100,0%
	Švédsko	315	52,2%	289	47,8%	604	100,0%
	Slovinsko	146	39,4%	225	60,6%	371	100,0%
	Slovensko	195	33,6%	385	66,4%	580	100,0%
	Kosovo	133	54,3%	112	45,7%	245	100,0%

2.2 Ukazovatele

Šťastie a spokojnosť seniorov sme skúmali prostredníctvom prežívania vlastného pocitu šťastia u participantov, vyjadreného vo forme odpovede na otázku (Aký ste šťastný?) z dotazníka Európskej sociálnej sondy. Participanti vyjadrovali mieru súhlasu s prežívaním vlastného pocitu šťastia na 5-stupňovej Likertovej škále od 1 – veľmi nešťastný po 5 – veľmi šťastný a na 11-stupňovej škále od 0 – mimoriadne nešťastný po 10 – mimoriadne šťastný.

Premenné, ktoré sme vybrali ako činitele súvisiace so šťastím, môžeme na základe otázok z dotazníka Európskej Sociálnej Sondy rozdeliť do dvoch okruhov, a to na: sociálne a demografické ukazovatele a psychologické činitele. Medzi sociálne a demografické ukazovatele sme zaradili pohlavie, vek, vzdelanie, rodinný stav, zloženie domácnosti, zdravotný stav, náboženské vierovyznanie a vnímanie príjmu domácnosti.

2.3 Metódy spracovania dát

Z primárnych dát sme počítali percentá, mediány a priemery. Vizualizáciu distribúcií sme urobili pomocou stĺpcových grafov. Pri analýze dát sme uplatnili komparačnú analýzu (komparačnú štatistickú metódu: ANOVu). Na vyhodnotenie veľkosti rozdielov sme použili index veľkosti rozdielu (korelačnú mieru r_m). Vzťahy medzi premennými sme zisťovali pomocou súčinového koeficienta korelácie. Kategorizované dáta sme spracovalo do kontingenčných tabuliek a silu vzťahu, resp. korelačnú mieru veľkosti rozdielu distribúcií sme merali koeficientom kontingencie (V). Získané dáta sme analyzovali pomocou štatistického programu SPSS.

3. Výsledky

Úroveň šťastia seniorov na Slovensku

V rámci skúmania šťastia u seniorov nás zaujímalo, aká je úroveň a distribúcia šťastia u slovenských seniorov. V Grafe 1 uvádzame percentuálne vyjadrenie úrovne šťastia participantov, pričom podobne ako pri mnohých psychologických premenných, aj krivka úrovne šťastia u slovenských seniorov má tvar Gaussovej krivky.

Graf 1: Úroveň šťastia seniorov na Slovensku

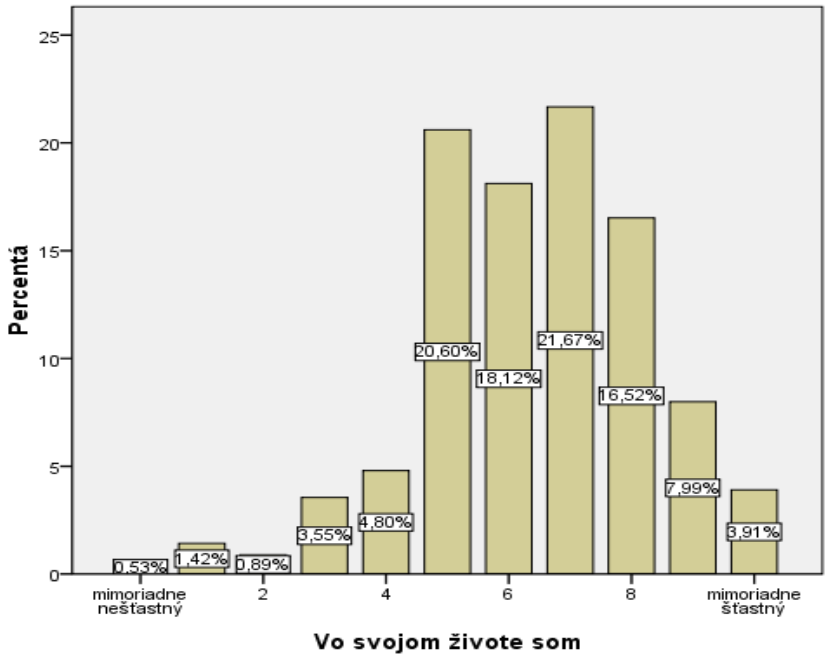

M = 6,40 SD = 1,88

Tab.1: Distribúcia šťastia seniorov na Slovensku (3-stupňové rozloženie)

	Početnosti	**Percentá**
Nešťastný	63	11,2
Čiastočne nešťastný, čiastočne šťastný	116	20,6
Šťastný	384	68,2
Spolu	*563*	*100,0*

Z celkového počtu 563 participantov sa ukázalo, že najpočetnejšiu skupinu participantov tvorili šťastní ľudia (68,2%). Skupinu čiastočne šťastných a čiastočne nešťastných tvorilo 20,6% participantov, zatiaľ čo nešťastných ľudí bolo len 11,2% (Tabuľka 1). Z hľadiska distribúcie šťastia pri 5-stupňovom rozložení sa ukázalo, že hoci výrazne prevažuje podiel šťastných ľudí (56,3%), podiel veľmi šťastných tvorí len 11,9% z celkového počtu participantov. Podobne, takmer zanedbateľné percento (2,0%) tvorí skupinu veľmi nešťastných ľudí (Tabuľka 2).

Tab.2: Distribúcia šťastia seniorov na Slovensku (5-stupňové rozloženie)

	Početnosti	**Percentá**
Veľmi nešťastný	11	2,0
Nešťastný	52	9,2
Čiastočne nešťastný, čiastočne šťastný	116	20,6
Šťastný	317	56,3
Veľmi šťastný	67	11,9
Spolu	*563*	*100,0*

Šťastie seniorov na Slovensku vo vzťahu k sociálno-demografickým činiteľom

V súvislosti s úrovňou šťastia seniorov nás zaujímalo, či existuje rozdiel medzi úrovňou šťastia u seniorov podľa pohlavia. Koeficient r_m, ktorý je ukazovateľom veľkosti rozdielu medzi mužmi a ženami podľa priemeru, je veľmi malý (r_m = 0,051), čo umožňuje objektívne konštatovať, že z hľadiska šťastia tam nie je takmer žiadny rozdiel. Z hľadiska úrovne šťastia tak muži a ženy nie sú štatisticky rozlíšiteľní .

Podobne môžeme konštatovať, že vek nediferencuje šťastie (r_m = 0,066).

V porovnaní s ostatnými sociodemografickými ukazovateľmi vzdelanie len mierne diferencuje kategórie participantov (r_m = 0,137). Úroveň šťastia vyjadrená priemerom je najvyššia u participantov s gymnaziálnym vzdelaním, prípadne s nadstavbou (M = 6,81). Naopak, participanti so základným vzdelaním vykazujú najnižšiu mieru úrovne šťastia (M = 6,00), ako aj najväčšiu variabilitu vo svojej kategórii (SD = 2,134) v porovnaní s inými kategóriami participantov.

Tab.3: Úroveň šťastia podľa rodinného stavu

Rodinný stav	**M**	**SD**
Ženatý/vydatá	***6,71***	***1,799***
Rozvedený/rozvedená	***6,41***	***2,258***
Vdovec/vdova	***5,98***	***1,835***
Slobodný/slobodná	***6,08***	***1,468***
Spolu	***6,42***	***1,861***

$F(3,535) = 6,144 \quad p < 0,001 \quad r_m = 0,182$

Tab.4: Distribúcia šťastia podľa rodinného stavu

		V živote som šťastný/á			
		Nešťastný	*Čiastočne nešťastný, čiastočne šťastný*	*Šťastný*	**Spolu**
Rodinný stav	*Ženatý/vydatá*	*7,4%*	*16,9%*	*75,7%*	*100,0%*
	Rozvedený/rozvedená	*14,6%*	*24,4%*	*61,0%*	*100,0%*
	Vdovec/vdova	*15,9%*	*22,7%*	*61,4%*	*100,0%*
	Slobodný/slobodná	*7,7%*	*38,5%*	*53,8%*	*100,0%*
Spolu		*10,8%*	*20,4%*	*68,8%*	*100,0%*

$r_m = 0,135$

V súvislosti s úrovňou a distribúciou šťastia podľa rodinného stavu predpokladáme, že seniori v manželskom zväzku sú šťastnejší ako slobodní seniori. Zistili sme, úroveň šťastia vyjadrená priemerom je spomedzi ostatných kategórií najvyššia práve u participantov, ktorí sú ženatí, resp. vydaté (M = 6,71), pozri Tabuľku 3. Môžeme tiež konštatovať, že s ohľadom na koeficient veľkosti rozdielu ($r_m = 0,182$) rodinný stav mierne diferencuje úroveň šťastia.

V Tabuľke 4 môžeme vidieť, že najväčší podiel šťastných vo svojej kategórii vykazuje práve kategória ženatých, resp. vydatých (75,7%). Naopak, najmenší podiel šťastných vo svojej kategórii je v kategórii slobodných (53,8%). V porovnaní s ostatnými kategóriami bol najväčší podiel nešťastných práve v kategórii ovdovených (15,9%) a rozvedených (14,6%).

Tab.5: Úroveň šťastia podľa zdravotného stavu

Môj celkový zdravotný stav prežívam ako	**M**	**SD**
Veľmi dobrý	*8,00*	*1,936*
Dobrý	*6,52*	*1,783*
Priemerný	*6,57*	*1,688*
Zlý	*5,74*	*2,079*
Veľmi zlý	*5,43*	*2,503*
Spolu	*6,43*	*1,859*

$F(4,563) = 8,092 \quad p < 0,001 \quad r_m = 0,233$

V súvislosti so zdravotným stavom sme si stanovili hypotézu, že zdravotný stav koreluje s pocitom šťastia a spokojnosti seniorov. Index veľkosti rozdielu (r_m = 0,233) ukazuje, že práve zdravotný stav výrazne diferencuje úroveň šťastia. Participanti, ktorí prežívajú svoj zdravotný stav ako veľmi dobrý, majú úroveň šťastia vyjadrenú priemerom (M = 8,00) výrazne vyššiu ako participanti, ktorí svoj zdravotný stav prežívajú ako zlý (M = 5,74) alebo veľmi zlý (M = 5,43). Zdravotný stav sa teda premieta do úrovne šťastia.

Výsledkom komparácie je aj fakt, že priemerná úroveň šťastia rastie s pozitívnejším prežívaním zdravotného stavu (Tabuľka 5). Uvedená hypotéza sa teda potvrdila.

Tab.6: Úroveň šťastia podľa bydliska

Bydlisko	**M**	**SD**
Veľké mesto	*7,19*	*1,660*
Predmestie veľkého mesta	*6,42*	*1,792*
Malé mesto	*6,44*	*1,638*
Dedina	*6,14*	*2,055*
Spolu	*6,42*	*1,872*

$F(3,566) = 7,167$ $p < 0,001$ $r_m = 0,191$

Rovnako nás zaujímalo, či sú seniori žijúci vo veľkom meste šťastnejší ako seniori žijúci na dedine. Ukazuje sa, že úroveň šťastia vyjadrená priemerom je najvyššia práve u participantov žijúcich vo veľkom meste (M = 7,19). Naopak, najnižšia úroveň šťastia je u participantov žijúcich na dedine (M = 6,14), pričom v tejto kategórii participantov sa preukázala aj najvyššia variabilita (SD = 2,055). Bydlisko teda vzhľadom na index veľkosti rozdielu (r_m = 0,191) mierne diferencuje úroveň šťastia (Tabuľka 6).

Tabuľka 7 približuje obraz o šťastí prostredníctvom distribúcie šťastia podľa bydliska. Zistili sme, že v kategórii participantov žijúcich vo veľkom meste tvorí podiel šťastných až 79,5%, zatiaľ čo v kategórii participantov žijúcich na dedine je tento podiel len 62,9%. Podobne výrazný rozdiel v podiele nešťastných je práve medzi uvedenými dvoma kategóriami, kedy práve podiel nešťastných v kategórii participantov žijúcich vo veľkom meste tvorí len 4,5%.

Tab. 7: Distribúcia šťastia podľa bydliska

		V živote som šťastný/á			
		Nešťastný	***Čiastočne nešťastný, čiastočne šťastný***	***Šťastný***	**Spolu**
Bydlisko	***Veľké mesto***	*4,5%*	*15,9%*	*79,5%*	*100,0%*
	Predmestie veľkého mesta	*12,5%*	*8,3%*	*79,2%*	*100,0%*
	Malé mesto	*9,7%*	*20,8%*	*69,6%*	*100,0%*
	Dedina	*14,3%*	*22,7%*	*62,9%*	*100,0%*
Spolu		*11,1%*	*20,4%*	*68,6%*	*100,0%*

$r_m = 0,105$

Tab.8: Úroveň šťastia podľa vnímania príjmu domácnosti

Môj názor na príjem domácnosti	**M**	**SD**
Pohodlne vyžijeme zo súčasného príjmu	*7,72*	*1,397*
Zvládame to so súčasným príjmom	*6,80*	*1,916*
Máme to ťažké so súčasným príjmom	*6,20*	*1,605*
Máme to veľmi ťažké so súčasným príjmom	*5,64*	*2,033*
Spolu	*6,42*	*1,873*

$F(3,565) = 16,907 \quad p < 0,001 \quad r_m = 0,282$

Taktiež sme si položili otázku, aký je vzťah medzi úrovňou šťastia u seniorov a ich vnímaním príjmu. Z hľadiska úrovne šťastia sa ukázalo, že spomedzi vybraných sociodemografických ukazovateľov najvýznamnejšie diferencuje práve príjem domácnosti (r_m = 0,282). Participanti, ktorí uviedli, že pohodlne vyžijú zo súčasného príjmu, vykazujú najvyššiu priemernú úroveň šťastia (M = 7,72) a zároveň najnižšiu variabilitu v rámci kategórie (SD = 1,397). Naopak, najnižšiu priemernú úroveň šťastia (M = 5,64) a zároveň najvyššiu variabilitu (SD = 2,033) vykazuje kategória participantov, pre ktorých je veľmi ťažké vyžiť so súčasným príjmom (Tabuľka 8).

Z hľadiska distribúcie šťastia sa ukázalo, najvyšší podiel šťastných je práve v kategórii participantov, ktorí dokážu pohodlne vyžiť z ich súčasného príjmu (90,6%). V tejto kategórii sa zároveň žiaden participant nepovažuje za nešťastného (Tabuľka 9).

Tab.9: Distribúcia šťastia podľa vnímania príjmu domácnosti

		V živote som šťastný/á			Spolu
		Nešťastný	*Čiastočne nešťastný, čiastočne šťastný*	*Šťastný*	
Môj názor na príjem domácnosti	***Pohodlne vyžijeme zo súčasného príjmu***		*9,4%*	*90,6%*	*100,0%*
	Zvládame to so súčasným príj-mom	*8,2%*	*16,4%*	*75,3%*	*100,0%*
	Máme to ťažké so súčasným príj-mom	*10,2%*	*22,3%*	*67,4%*	*100,0%*
	Máme to veľmi ťažké so súčas-ným príjmom	*22,3%*	*28,2%*	*49,5%*	*100,0%*
Spolu		*11,1%*	*20,4%*	*68,5%*	*100,0%*

$r_m = 0,171$

Na základe uvedených zistení môžeme teda konštatovať, že najšťastnejšími seniormi sú participanti s vysokoškolským vzdelaním, ženatí a vydaté, ďalej tí, ktorí nežijú sami, participanti s veľmi dobrým zdravotným stavom, príslušníci protestantskej cirkvi, participanti žijúci vo veľkom meste a tí, ktorí dokážu pohodlne vyžiť zo súčasného príjmu.

Naopak, najviac nešťastnými sú seniori so základným vzdelaním, ovdovení a tí, ktorí žijú sami, ďalej seniori s veľmi zlým zdravotným stavom, tí, ktorí sa hlásia k inej ako rímsko-katolíckej, či protestantskej cirkvi, seniori žijúci na dedine a taktiež seniori, ktorí to majú veľmi ťažké prežiť so súčasným príjmom.

Šťastie seniorov v Európe

Taktiež nás v rámci skúmania šťastia seniorov zaujímalo, aká je úroveň a distribúcia šťastia u seniorov v iných európskych krajinách. Distribúcie šťastia seniorov, vyjadrené formou histogramov ukázali, že v niektorých krajinách je gaussovské rozloženie, v iných je negaussovské, preto sme sa v tejto sekcii rozhodli pracovať aj s mediánmi. Na zákla-

de výsledkov (Tabuľka 10) môžeme vidieť, že úroveň šťastia seniorov vyjadrená mediánom je najvyššia u participantov žijúcich v Dánsku (Mdn = 8,72), na Islande (Mdn = 8,62) a u participantov žijúcich v Nórsku (Mdn = 8,44). Naopak, najnižšia úroveň šťastia seniorov bola zistená u participantov žijúcich v Bulharsku (Mdn = 4,75), v Ruskej Federácii (Mdn = 5,70) a v Maďarsku (Mdn = 5,74). U participantov žijúcich na Slovensku je úroveň šťastia seniorov relatívne stredne veľká (Mdn = 6,48). Možno teda konštatovať, že jednotlivé vybrané krajiny pomerne významne diferencujú úroveň šťastia seniorov (r_m = 0,308).

V súvislosti s distribúciou šťastia u seniorov môžeme vidieť výrazné rozdiely v prežívaní pocitu šťastia medzi participantmi v jednotlivých krajinách (Tabuľka 11). Najväčší podiel šťastných seniorov je v kategórii participantov žijúcich na Islande (97,7%), kde zároveň podiel nešťastných tvorí len 2,3%. Zaujímavosťou je, že žiaden z participantov žijúcich na Islande neprežíva pocit čiastočného šťastia a čiastočného nešťastia, ale v súvislosti s prežívaním šťastia sú buď šťastní, alebo nešťastní. Druhý najväčší podiel šťastných seniorov je v kategórii participantov žijúcich v Nórsku (95,9%), pričom podiel nešťastných ľudí v tejto kategórii je v porovnaní s inými krajinami najmenší (len 2,0%). Veľmi výrazný je tiež podiel šťastných v rámci kategórie participantov žijúcich v Dánsku (94,9%), ako aj podiel šťastných seniorov žijúcich vo Fínsku (93,9%).

Naopak, podobne ako naznačujú výsledky z hľadiska úrovne šťastia, aj z hľadiska distribúcie najväčší podiel nešťastných seniorov je práve v kategórii participantov žijúcich v Bulharsku (až 43,4%), v Maďarsku (28,4%) a v Ruskej Federácii (26,2%). Podiel šťastných ľudí medzi participantmi žijúcimi v Bulharsku je až o 61,8% nižší v porovnaní s najpočetnejšou kategóriou šťastných ľudí na Islande.

V rámci kategórie participantov žijúcich na Slovensku je podiel šťastných 68,7% a podiel nešťastných seniorov je 11%. V porovnaní s najväčším podielom šťastných je podiel šťastných v kategórii participantov žijúcich na Slovensku o 29% nižší. V porovnaní s najmenším podielom šťastných je však tento podiel o 32,8% vyšší.

Tab. 10: Úroveň šťastia seniorov v Európe

KRAJINA	***M***	***SD***	***Mdn***
Belgicko	7,68	1,690	7,94
Bulharsko	4,66	2,621	***4,75***
Cyprus	7,23	2,044	7,54
Česká republika	6,30	2,100	6,44
Nemecko	7,71	1,806	7,93
Dánsko	8,50	1,551	**8,72**
Estónsko	6,31	2,150	6,50
Španielsko	7,66	2,055	7,93
Fínsko	7,97	1,447	8,18
Veľká Británia	7,87	1,813	8,15
Maďarsko	5,68	2,315	***5,74***
Švajčiarsko	8,03	1,578	8,22
Írsko	7,38	1,993	7,74
Izrael	7,67	1,992	7,94
Island	8,50	1,331	**8,62**
Holandsko	7,80	1,453	7,96
Nórsko	8,29	1,386	**8,44**
Poľsko	7,01	2,161	7,36
Portugalsko	6,09	1,981	6,21
Ruská Federácia	5,74	2,269	***5,70***
Švédsko	7,96	1,624	8,19
Slovinsko	6,83	2,111	6,99
Slovensko	6,42	***1,871***	***6,48***
Kosovo	5,93	2,469	6,04
Spolu	7,05	*2,215*	*7,45*

$F(23,14087) = 173,323$ $p < 0,001$ $r_m = 0,470$

Tab. 11: Distribúcia šťastia seniorov v Európe

		V živote som šťastný/á			Spolu
		Nešťastný	Čiastočne nešťastný, čiastočne šťastný	Šťastný	
KRAJINA	Belgicko	4,7%	6,0%	89,3%	100,0%
	Bulharsko	**43,4%**	20,7%	35,9%	100,0%
	Cyprus	8,2%	11,6%	80,2%	100,0%
	Česká repub-	16,6%	17,9%	65,5%	100,0%
	Nemecko	4,2%	9,0%	86,8%	100,0%
	Dánsko	**2,1%**	2,9%	**94,9%**	100,0%
	Estónsko	15,6%	20,4%	64,0%	100,0%
	Španielsko	5,7%	8,6%	85,7%	100,0%
	Fínsko	2,4%	3,7%	**93,9%**	100,0%
	Veľká Britá-	4,7%	6,3%	89,1%	100,0%
	Maďarsko	**28,4%**	19,6%	52,0%	100,0%
	Švajčiarsko	2,4%	5,3%	92,3%	100,0%
	Írsko	8,5%	9,4%	82,1%	100,0%
	Izrael	6,6%	6,7%	86,7%	100,0%
	Island	2,3%		**97,7%**	100,0%
	Holandsko	4,1%	3,3%	92,6%	100,0%
	Nórsko	**2,0%**	2,2%	**95,9%**	100,0%
	Poľsko	10,4%	16,0%	73,5%	100,0%
	Portugalsko	18,5%	18,4%	63,2%	100,0%
	Ruská Fede-	**26,2%**	23,4%	50,5%	100,0%
	Švédsko	3,6%	5,6%	90,7%	100,0%
	Slovinsko	10,3%	24,1%	65,6%	100,0%
	Slovensko	**11,0%**	**20,3%**	**68,7%**	100,0%
	Kosovo	23,2%	20,3%	56,5%	100,0%
Spolu		11,9%	12,1%	76,0%	100,0%

chí-kvadrát (46) = 2676,864 $p < 0,001$ $r_m = 0,308$

Tab.12: Úroveň šťastia seniorov v Európe podľa veku (60-65 rokov)

KRAJINA	***M***	***SD***	***Mdn***
Belgicko	7,69	1,538	7,90
Bulharsko	4,75	2,664	**4,80**
Cyprus	7,17	1,931	7,50
Česká republika	6,57	2,128	6,84
Nemecko	7,66	1,751	7,89
Dánsko	8,38	1,608	**8,59**
Estónsko	6,54	2,014	6,81
Španielsko	7,66	2,078	7,93
Fínsko	8,12	1,205	8,24
Veľká Británia	7,57	1,755	7,85
Maďarsko	5,82	2,250	**5,95**
Švajčiarsko	8,16	1,455	8,33
Írsko	7,31	1,974	7,61
Izrael	7,48	2,375	7,95
Island	8,48	1,196	**8,62**
Holandsko	7,81	1,415	7,98
Nórsko	8,18	1,403	8,35
Poľsko	7,20	1,990	7,48
Portugalsko	6,39	2,000	6,52
Ruská Federácia	5,92	2,325	**5,94**
Švédsko	7,93	1,368	8,03
Slovinsko	6,86	2,063	7,12
Slovensko	6,52	1,978	***6,70***
Kosovo	5,83	2,526	6,11
Spolu	7,08	2,159	7,48

$F(23,3890) = 40,490 \quad p < 0,001 \quad r_m = 0,439$

Tab. 13: Úroveň šťastia seniorov v Európe podľa veku (65-70 rokov)

KRAJINA	***M***	***SD***	***Mdn***
Belgicko	7,83	1,667	8,11
Bulharsko	5,06	2,521	**5,23**
Cyprus	7,48	2,000	7,70
Česká republika	6,22	2,099	6,44
Nemecko	7,69	1,762	7,98
Dánsko	8,58	1,435	**8,77**
Estónsko	6,09	2,096	6,38
Španielsko	7,40	2,120	7,64
Fínsko	7,86	1,587	8,16
Veľká Británia	8,10	1,734	8,35
Maďarsko	5,66	2,120	**5,74**
Švajčiarsko	8,21	1,436	8,30
Írsko	7,49	1,796	7,79
Izrael	7,76	1,810	7,90
Island	8,62	1,125	**8,67**
Holandsko	7,88	1,316	8,04
Nórsko	8,30	1,308	8,41
Poľsko	6,50	2,137	6,61
Portugalsko	6,12	1,841	6,28
Ruská Federácia	5,54	2,298	5,67
Švédsko	8,17	1,443	8,34
Slovinsko	6,66	2,049	6,67
Slovensko	6,24	1,812	***6,18***
Kosovo	5,98	2,445	6,20
Spolu	7,08	2,158	7,49

$F(23, 3301) = 47{,}047 \quad p < 0{,}001 \quad r_m = 0{,}497$

Tab. 14: Úroveň šťastia seniorov v Európe podľa veku (70-75 rokov)

KRAJINA	***M***	***SD***	***Mdn***
Belgicko	7,92	1,477	8,05
Bulharsko	4,49	2,527	**4,31**
Cyprus	7,14	2,368	7,69
Česká republika	6,33	2,129	6,33
Nemecko	7,79	1,746	7,93
Dánsko	8,79	1,329	**8,98**
Estónsko	6,14	2,164	6,23
Španielsko	7,95	1,824	8,17
Fínsko	8,05	1,374	8,29
Veľká Británia	7,87	1,871	8,21
Maďarsko	5,70	2,453	5,83
Švajčiarsko	7,93	1,244	7,98
Írsko	7,22	2,164	7,58
Izrael	7,88	1,707	8,04
Island	7,97	1,660	8,15
Holandsko	7,97	1,414	8,10
Nórsko	8,24	1,441	**8,42**
Poľsko	7,27	2,115	7,52
Portugalsko	5,99	1,988	6,13
Ruská Federácia	5,54	2,256	**5,38**
Švédsko	7,95	1,889	8,27
Slovinsko	6,66	2,029	6,84
Slovensko	6,46	1,743	***6,37***
Kosovo	6,13	2,213	6,11
Spolu	7,03	2,228	7,42

$F(23, 2744) = 39{,}963 \quad p < 0{,}001 \quad r_m = 0{,}501$

Tab. 15: Úroveň šťastia seniorov v Európe podľa veku (75+ rokov)

KRAJINA	***M***	***SD***	***Mdn***
Belgicko	7,46	1,880	7,78
Bulharsko	4,32	2,697	**4,48**
Cyprus	7,12	1,965	7,32
Česká republika	5,98	1,995	6,05
Nemecko	7,71	1,958	7,97
Dánsko	8,30	1,735	8,58
Estónsko	6,36	2,251	6,54
Španielsko	7,68	2,105	7,99
Fínsko	7,87	1,567	8,05
Veľká Británia	7,92	1,847	8,17
Maďarsko	5,52	2,430	**5,43**
Švajčiarsko	7,86	1,931	8,23
Írsko	7,48	2,059	7,97
Izrael	7,68	1,851	7,92
Island	8,82	1,299	**8,96**
Holandsko	7,64	1,598	7,81
Nórsko	8,44	1,400	**8,61**
Poľsko	6,99	2,346	7,52
Portugalsko	5,92	2,023	6,00
Ruská Federácia	5,80	2,190	5,71
Švédsko	7,76	1,827	8,07
Slovinsko	7,01	2,244	7,09
Slovensko	6,44	1,896	***6,57***
Kosovo	5,89	2,650	5,72
Spolu	6,99	2,302	7,41

$F(23, 4080) = 51{,}037 \quad p < 0{,}001 \quad r_m = 0{,}473$

V rámci skúmania problematiky nás tiež zaujímalo *šťastie* u slovenských seniorov v porovnaní s inými krajinami podľa *veku*.

Najprv prezentujeme ukazovateľ *úrovne šťastia*. Ukázalo sa, že v kategórii seniorov vo veku od 60 do 65 rokov (Tabuľka 12) je úroveň šťastia vyjadrená mediánom najvyššia u participantov žijúcich na Islande (Mdn = 8,62), zatiaľ čo najnižšia úroveň šťastia je u participantov žijúcich v Bulharsku (Mdn = 4,80). V tabuľke 13 môžeme vidieť, že v kategórii seniorov vo veku od 65 do 70 rokov je úroveň šťastia vyjadrená mediánom najvyššia u participantov žijúcich v Dánsku (Mdn = 8,77). Naopak, najnižšia úroveň šťastia v tejto kategórii seniorov je u participantov žijúcich v Bulharsku (Mdn = 5,23). Participanti žijúci v Bulharsku taktiež vykazujú najnižšiu úroveň šťastia vyjadrenú mediánom (Mdn = 4,31) aj v kategórii seniorov vo veku od 70 do 75 rokov (Tabuľka 14), pričom najvyššiu úroveň šťastia nielen v tejto kategórii, ale aj v porovnaní s inými vekovými kategóriami, vykazujú participanti žijúci v Dánsku (Mdn = 8,98). V kategórii seniorov nad 75 rokov je najvyššia úroveň šťastia u participantov žijúcich na Islande (Mdn = 8,96) a najnižšia u participantov žijúcich v Bulharsku (Mdn = 4,48). Môžeme tiež konštatovať, že u participantov v Bulharsku je najnižšia úroveň šťastia vo všetkých vekových kategóriách seniorov (Tabuľky 12 až 15). U participantov žijúcich na Slovensku je úroveň šťastia vo všetkých vekových kategóriách seniorov približne v strede.

Rovnako sme si položili otázku, aká je *distribúcia šťastia* u slovenských seniorov v porovnaní s inými krajinami podľa veku (pozri Prílohu, tabuľka 1 až 5). Vo vekovej kategórii od 60 do 65 rokov je najväčší podiel šťastných v kategórii participantov žijúcich na Islande (98,1%) a najmenší podiel nešťastných je v kategórii participantov žijúcich vo Fínsku (1,4%). Vo vekovej kategórii od 65 do 70 rokov sú jednoznačne najšťastnejší práve participanti žijúci na Islande, keďže podiel šťastných v tejto kategórii predstavuje 100%. Najväčší podiel šťastných v kategórii seniorov od 70 do 75 rokov je u participantov žijúcich v Dánsku (97,2%). V rámci tejto vekovej kategórie sme tiež zistili, že vo Švajčiarsku nie je žiaden z participantov nešťastný. V kategórii seniorov nad 75 rokov je najväčší podiel šťastných (97,7%) a zároveň najmenší podiel nešťastných (2,3%) v kategórii participantov žijúcich na Islande. Podobne ako úroveň šťastia, aj distribúcia šťastia ukázala, že vo všetkých vekových kategóriách je najmenší podiel šťastných a zároveň najväčší podiel nešťastných ľudí práve v kategórii participantov žijúcich v Bulharsku. Slovensko sa, podobne ako z hľadiska úrovne, tak aj z hľadiska distribúcie šťastia nachádza na priemernej úrovni v rebríčku krajín podľa šťastia.

4. Zhrnutie a diskusia

Cieľom nášho príspevku je prezentovať obraz o aktuálnom prežívaní šťastia u seniorov na Slovensku, ako i poskytnúť základné zistenia týkajúce sa šťastia vo vzťahu k vybraným socio-demografickým ukazovateľom.

Zistenia ukázali, že šťastných je 68,2% participantov, čiastočne šťastných a čiastočne nešťastných 20,6% participantov a nešťastných 11,2% participantov. V rámci kategórie šťastných ľudí tvoria veľmi šťastní 11,9%, zatiaľ čo v rámci kategórie nešťastných sa za veľmi nešťastných považuje len 2,0% participantov.

Zistili sme, že rozdiel medzi úrovňou šťastia mužov a žien je takmer zanedbateľný, a teda môžeme povedať, že slovenskí seniori sa v prežívaní šťastia podľa pohlavia nelíšia.

Taktiež nás zaujímala úroveň a rozloženie šťastia v kategóriách seniorov podľa veku. Ukázalo sa, že podobne ako pohlavie, ani vek nediferencuje úroveň šťastia slovenských seniorov.

Na základe zistení môžeme vzdelanie považovať za mierne diferencujúci činiteľ šťastia. Zároveň sme zistili, že úroveň šťastia, rovnako ako aj podiel šťastných (75,4%), sú najvyššie u participantov s vysokoškolským vzdelaním. Naopak, najnižší podiel šťastných (58%) a zároveň najvyšší podiel nešťastných seniorov (16%) je v kategórii participantov so základným vzdelaním. V tejto súvislosti sme sa v literatúre stretli s odôvodnením, že ľudia s vyšším vzdelaním majú väčšiu šancu získať prácu s vyšším príjmom, a tak môžu prežívať väčšiu radosť v živote (Veedhoven, 1984).

Predpokladali sme, že seniori v manželskom zväzku sú šťastnejší ako slobodní seniori. Výsledky ukázali, že úroveň šťastia, rovnako ako aj podiel šťastných seniorov (75,7%), sú najvyššie v kategórii participantov, ktorí sú ženatí, respektíve vydaté. Táto hypotéza sa teda potvrdila. Mnoho výskumníkov to odôvodňuje tým, že manželstvo slúži ako nárazník proti ťažkostiam života a poskytuje emocionálnu a ekonomickú podporu, ktorá produkuje pozitívne stavy spojené so životnou spokojnosťou (Coombs, 1991; Gove, Style, & Hughes, 1990; Kessler & Essex, 1982 In Eddington, & Shuman, 2008).

Ekonomickú podporu zdôrazňujú napríklad Stutzer a Frey (2006), ktorí dávajú prežívanie šťastia u ľudí v manželstve do súvisu s výškou príjmu a príčinu šťastnejšieho života manželov vidia práve v ich dvojitom príjme. O emocionálnej podpore, naopak, hovorí Myers (2006), podľa ktorého nám manželstvo ponúka rolu partnera a rodiča, vďaka čomu posilňujeme svoju sebahodnotu a zvládame tak svoj neúspech napríklad v pracovnej oblasti. V tejto súvislosti Lelkes (2008, p.4) poukazuje na to, že práve starší ľudia sú väčšmi zasiahnutí stratou manžela a odchodom detí, čo významne ovplyvňuje ich rodinný život. Potvrdzujú to aj naše zistenia, na základe ktorých najväčší podiel nešťastných (15,9%) tvorí práve kategória ovdovených seniorov.

Ukázalo sa, že podiel šťastných v kategórii participantov, ktorí nežijú sami (74,1%), bol vyšší v porovnaní s kategóriou participantov, ktorí žijú sami (59,4%). Môžeme teda konštatovať, že seniori, ktorí nežijú sami, sú šťastnejší.

V súvislosti so zdravotným stavom sme si stanovili hypotézu, že zdravotný stav pozitívne koreluje s pocitom šťastia a spokojnosti seniorov. Zistili sme, že s pozitívnejším prežívaním zdravotného stavu úroveň šťastia rastie, čo znamená, že čím lepší je zdravotný stav participantov, tým sú šťastnejší. Táto tendencia rastu je prejavom pozitívnej korelácie, a teda môžeme konštatovať, že hypotéza sa potvrdila. Taktiež sa ukázalo, že zdravotný stav výrazne diferencuje úroveň šťastia, čo potvrdzuje tvrdenie, že „pri posudzovaní spokojnosti kladú ľudia väčší dôraz na zdravie ako na blahobyt a vzdelanie" (White In Bláhová, 2012, s.44).

Najvyššiu úroveň šťastia, ako aj najväčší podiel šťastných podľa našich výsledkov vykazujú participanti, ktorí sa hlásia k protestantskej cirkvi (76,4%). Najmenší podiel nešťastných je v kategórii participantov, hlásiacich sa k rímskokatolíckej cirkvi (9,4%).

Položili sme si tiež otázku, či sú seniori žijúci vo veľkom meste šťastnejší ako seniori žijúci na dedine. Zistili sme, že úroveň šťastia je najvyššia práve u participantov žijúcich vo veľkom meste a najnižšia je u participantov žijúcich na dedine. Môžeme konštatovať, že veľkosť bydliska diferencuje úroveň šťastia seniorov. Naše zistenia teda vyvracajú tvrdenia Myersa (2006), že ľudia sú rovnako šťastní bez ohľadu na to, či žijú na dedine, v malom alebo veľkom meste.

Posledným z vybraných ukazovateľov, ktorý sme skúmali vo vzťahu k úrovni a distribúcii šťastia u slovenských seniorov, bolo vnímanie príjmu. Výsledky ukazujú, že najšťastnejší sú tí participanti, ktorí pohodlne vyžijú zo svojho príjmu (90,6%), zatiaľ čo v kategórii participantov, ktorí to majú so súčasným príjmom veľmi ťažké, sa za šťastných považuje len 49,5% a za nešťastných až 22,3%.

V príspevku sme sa zamerali tiež na úroveň šťastia seniorov vo vybraných európskych krajinách a Izraeli. Položili sme si otázku, aká je úroveň a distribúcia šťastia u slovenských seniorov v porovnaní so seniormi v iných krajinách. Výsledky ukázali, že najvyššiu úroveň šťastia vykazujú seniori žijúci v Dánsku, na Islande a v Nórsku. Naopak, najnižšia úroveň šťastia seniorov bola zistená u participantov žijúcich v Bulharsku, v Ruskej Federácii a v Maďarsku. Slovenskí seniori sa podľa úrovne šťastia nachádzajú približne v strede rebríčka jednotlivých krajín.

Prostredníctvom distribúcie šťastia sme zistili, že najväčší podiel šťastných seniorov je v kategórii participantov žijúcich na Islande (97,7%), kde zároveň podiel nešťastných tvorí len 2,3% a pocit čiastočného šťastia a čiastočného nešťastia neprežíva žiaden zo seniorov žijúcich na Islande. Výrazný podiel šťastných seniorov sme zistili aj v kategóriách participantov žijúcich v Nórsku (95,9%), v Dánsku (94,9%) a vo Fínsku (93,9%). Naopak, najväčší podiel nešťastných seniorov z hľadiska distribúcie sme zistili v kategórii participantov žijúcich v Bulharsku (až 43,4%), v Maďarsku (28,4%) a v Ruskej Federácii (26,2%). V kategórii

participantov žijúcich na Slovensku je podiel šťastných 68,7% a podiel nešťastných seniorov je 11%. To znamená, že podobne ako aj úroveň šťastia, aj distribúcia šťastia preukázala, že seniori na Slovensku neprežívajú v porovnaní s vybranými európskymi krajinami výrazné pocity šťastia, ani nešťastia. Taktiež nás zaujímalo, aká je úroveň a distribúcia šťastia u slovenských seniorov v porovnaní s inými krajinami v rôznych vekových kategóriách. Výsledky sa zhodujú s predchádzajúcimi zisteniami, keďže sa ukázalo, že v kategóriách seniorov vo veku od 60 do 65 rokov a nad 75 rokov je najvyššia úroveň šťastia u participantov žijúcich na Islande a vo vekových kategóriách seniorov od 65 do 75 rokov je úroveň šťastia najvyššia u participantov žijúcich v Dánsku. Môžeme tiež konštatovať, že najnižšia úroveň šťastia vo všetkých vekových kategóriách seniorov je u participantov žijúcich v Bulharsku.

Podobné sú aj výsledky z hľadiska distribúcie šťastia seniorov v rôznych vekových kategóriách. Najväčší podiel šťastných seniorov vo vekových kategóriách od 60 do 70 rokov a nad 75 rokov je u participantov žijúcich na Islande, v kategórii seniorov od 70 do 75 rokov je u participantov žijúcich v Dánsku. Podobne ako úroveň šťastia, aj distribúcia šťastia ukázala, že vo všetkých vekových kategóriách je najmenší podiel šťastných a zároveň najväčší podiel nešťastných ľudí práve u participantov žijúcich v Bulharsku. Slovensko sa podobne ako z hľadiska úrovne, tak aj z hľadiska distribúcie šťastia seniorov v rôznych vekových kategóriách nachádza v rebríčku vybraných krajín na priemernej úrovni. Príčin a dôvodov týchto zistení môže byť však niekoľko. Jedno z odôvodnení ponúkajú vo svojej práci psychológia Huppert a So (2009 In Křivohlavý, 2013), ktorí sa pri meraní šťastia ľudí v 23 európskych štátoch nezamerali len na spokojnosť, ale poukázali v súvislosti so šťastím na rozkvet a dozretie osobnosti. Zistili, že najvyššia miera osobnostného rozkvetu existuje v Európe u obyvateľov Dánska (33%) – za ním patria k najlepším Švajčiarsko, Fínsko, Nórsko, Írsko, Rakúsko, Cyprus a Švédsko. Na opačnom konci s relatívne najnižšou mierou rozkvetu osobnosti bola Ruská federácia (necelých 6%). K nej sa potom blížili občania Portugalska, Bulharska, Slovenska, Ukrajiny a Maďarska (Křivohlavý, 2013, s. 89). Naše zistenia týkajúce sa šťastia seniorov sú rovnako v súlade s výsledkami výskumov zverejnených Organizáciou pre hospodársku spoluprácu a rozvoj, ktoré na základe kritérií, ako sú ekonomický rozvoj, školstvo, zdravie, zamestnanosť, sociálny systém, všeobecná spokojnosť ľudí so svojím životom atď., označujú za najšťastnejšie národy práve škandinávske krajiny (Bláhová, 2012). „V týchto krajinách vo všeobecnosti prevláda vysoká miera vzájomnej dôvery medzi ľuďmi, ako aj dôvery obyvateľstva k vládam svojich krajín“ (Bláhová, 2012, s. 45).

V nadväznosti na naše predchádzajúce zistenia týkajúce sa úrovne šťastia slovenských seniorov v súvislosti so socio-demografickými ukazovateľmi Bláhová (2012, s. 45) tiež dodáva, že „pre pocity šťastia a spokojnosti je pre obyvateľov Európskej únie dôležité zdravie, dobré rodinné zázemie, blízke vzťahy medzi priateľmi, spokojnosť v zamestnaní, v komunite, v ktorej ľudia žijú, náboženstvo, dobrý zdravotný stav a osobná sloboda“. Toto tvrdenie potvrdzujú aj naše zistenia.

Naše zistenia sú výsledkom exploračného výskumu, a teda ich prínos vidíme najmä v zmapovaní aktuálneho obrazu šťastia u slovenských seniorov. Špecifikom je upriamenie

pozornosti práve na seniorov a poznanie toho, čo súvisí s prežívaním ich šťastia. Toto poznanie tak môže byť prínosné najmä vzhľadom na aktuálny problém celosvetového starnutia populácie, keďže sa zistilo, že práve šťastní ľudia žijú dlhšie (Lelkes, 2008).

Poznatky ponúkané v tejto práci môžu byť prínosné nielen pre oblasť sociológie, či sociálnej psychológie, ale taktiež pre psychológiu starnutia (gerontopsychológiu) a pre nové odbory, ako sú psychológia zdravia, či duševná hygiena.

Literatúra:

AAKER, J. L., LESLIE, S. G.; ROBIN, C. (2010): *The Psychology of Happiness.* Stanford Graduate School of Business. Retrieved from https://gsbapps.stanford.edu/cases/ documents/M330.pdf.

BACON, N., BROPHY, M., MGUNI, N., MULGAN, G., SHANDRO, A. (2010): *The State of Happiness.* London: Young Foundation. Retrieved from http://youngfoundation.org/wp-content/uploads/2012/10/The-State-of-Happiness.pdf.

BARTLES, M., BOOMSMA. D. I. (2009): Born to be Happy? The Etiology of Subjective Well-Being. *Behavior Genetics, 39* (6), pp. 605-615. doi: 10.1007/s10519-009-9294-8. Retrieved from http://link.springer.com/article/10.1007%2Fs10519-009-9294-8.

BLÁHOVÁ, M. (2012): Ako byť šťastným napriek ekonomickému blahobytu. *Acta academica karviniensia*, 1, s. 36-48. Dostupné na internete www.opf.slu.cz/aak/2012/01/Blahova.pdf.

BURNS, G. (2012, June): Happiness and Psychological Well-Being: Building Human Capital to Benefit Individuals and Society. *Solutions Journal*, *3* (3). Retrieved from http://www.thesolutionsjournal.com/node/1119.

DIENER, E., OISHI, S., LUCAS, R. E. (2009): Subjective well-being: The science of happiness and life satisfaction. In C. R. SNYDER, S. J. LOPEZ (Eds.): *Handbook of positive psychology* (2nd ed.; pp. 62-73). New York: Oxford University Press. Retrieved from http://greatergood.berkeley.edu/images/application_uploads/Diener-Subjective_Well-Being.pdf.

DIENER, E., SELIGMAN, M. E. P. (2002): Very happy people. *Psychological Science, 13,* pp. 80-83. Retrieved from http://pcl.missouri.edu/jeff/sites/pcl.missouri.edu.jeff/files/Diener.pdf.

EDDINGTON, N. SHUMAN, L. (2004): *Subjective Well Being: Happiness.* Continuing Psychological Education. Retrieved December Vol.27, 2013 from http://www.texcpe.com/ html/pdf/ncc/ nccSWB.pdf.

EHRLICH, B. S. ISAACOWITZ, D. M. (2002): Does Subjective Well-Being Increase with Age? *Perspective in Psychology*, 2002, Spring 20-26. Retrieved from http://bespin.stwing.upenn. edu/~upsych/Perspectives/2002/Ehrlich.pdf.

FLOREA, A. I. and DAUDILL, S. B. (2014): Happiness, religion and economic transition. *Economics of Transition, 22* (1), pp. 1–12. doi: 10.1111/ecot.12030. Retrieved from http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/ecot.12030/full.

HAMPLOVÁ, D. (2009): Life Satisfaction, happiness and Marital Status in Four Central European Countries: International Comparison Based on the European Social Survey. In: TOŠ, N., MULLER, K. H., FABIÁN, Z., KREJČÍ, J., ZIELNSKI, M. (Eds.) (2009). *Three Roads to Comparative Research: Analytical, Visual, and Morphological*. Vienna: edition echoraum, ss.129-142.

KŘIVOHLAVÝ, J. (2013): *Psychologie pocitů štěstí : současný stav poznání*. Praha: Grada Publishing.

LaPLANTE, A. (2011, November 15): Are We Happy Yet? The Unexpected Links Between Happiness and Choice. *Stanford Graduate School of Business*. Retrieved from http://www.gsb.stanford.edu/news/research/aaker_happiness_choice_2011.html.

LELLKES, O. (2008): Happiness Across the Life Cycle: Exploring Age-Specific Preferences. In: MARIN, B. ZAIDI, A. (eds.), *Mainstreaming Ageing. Indicators to Monitor Sustainable Policies, European Centre Vienna*. Ashgate: 359-391 [online]. Retrieved from http://www.euro.centre.org/data/1207216181_14636.pdf.

LYUBOMIRSKY, S. (2008): *The how of happiness: A scientific approach to getting the life you want.* New York: Penguin Press.

MOMENI, M. et. al. (2011): What Kind of People are the Happiest? An Empirical Study. In: *International Review of Business Research Papers,* Vol.7, No.3, pp. 45-54. Retrieved from http://www.academia.edu/2191470/What_Kind_of_People_are_the_Happiest_An_Empirical_Study.

MYERS, D. G. (2006): *Cesta ke štěstí - tajemství vaší duševní pohody*. Praha: Návrat domů.

MYERS, D. G. (2013): Happiness. Excerpted from *Psychology, 10th edition* (pp. 479-485). New York: Worth Publishers. Retrieved from http://www.davidmyers.org/davidmyers/assets/ Happiness_10e.pdf.

POLEDNÍKOVÁ, Ľ. (2004:. *Gerontologické ošetrovateľstvo.* Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004. 299 s. ISBN 80-8050-799-6.

RAMPELL, C. (2009, September 10): Why Are the Middle-Aged Less Happy? *The Huffington Post.* Retrieved January 26, 2014 from http://economix.blogs.nytimes.com/2009/09/10/why-are-the-middle-aged-less-happy/.

RAMPELL, C. (2011, March 7): The Happiest Man in America, Annotated. *The Huffington Post.* Retrieved January 26, 2014 from http://economix.blogs.nytimes.com/2011/03/07/the-happiest-man-in-america-annotated/.

REUTERS (2012, February 10): Ipsos Global Poll: World is Happier Place Than 2007. *The Huffington Post.* Retrieved from http://www.huffingtonpost.com/2012/02/10/ipsos-poll-world-happier-place_n_1268814.html.

VEENHOVEN, R. (1984): *Conditions of Happiness*. Dordrecht: Reidel. Retrieved from http://www2.eur.nl/fsw/research/veenhoven/Pub1980s/84a-full.pdf.

VEENHOVEN, R. (1993): *Happiness in nations: Subjective appreciation of life in 56 nations 1946-1992* RISBO, Erasmus University Rotterdam. ISBN 90-72597-46-X. Retrieved from http://www2.eur.nl/fsw/research/veenhoven/Pub1990s/93b-part1.pdf.

VEENHOVEN, R. (2010): Life is Getting Better: Societal Evolution and Fit with Human Nature. *Social Indicators Research, 97* (1), pp. 105-122. doi: 10.1007/s11205-009-9556-0. Retrieved from http://link.springer.com/article/10.1007%2Fs11205-009-9556-0.

VÝROST, J. (2012): *Európska sociálna sonda.* Košice: Spoločenskovedný ústav SAV. 46 s. ISBN: 978-80-89524-07-5. Dostupné na internete http://www.saske.sk/SVU/public/media/5827/ESS%20brozura%20WEB.pdf.

PRÍLOHA

Tabuľka 1: Distribúcia šťastia seniorov v Európe podľa veku (60-65 rokov)

		V živote som šťastný/á			Spolu
		Nešťastný	Čiastočne nešťast-ný/šťastný	Šťastný	
KRAJINA	Belgicko	2,0%	8,1%	89,9%	100,0%
	Bulharsko	**41,9%**	22,6%	**35,5%**	100,0%
	Cyprus	9,1%	9,1%	81,8%	100,0%
	Česká repub-	14,0%	17,5%	68,4%	100,0%
	Nemecko	3,6%	10,8%	85,7%	100,0%
	Dánsko	2,4%	3,1%	94,5%	100,0%
	Estónsko	14,8%	17,5%	67,7%	100,0%
	Španielsko	6,0%	7,9%	86,1%	100,0%
	Fínsko	**1,4%**	,9%	97,7%	100,0%
	Veľká Britá-	5,5%	7,0%	87,5%	100,0%
	Maďarsko	24,2%	19,3%	56,5%	100,0%
	Švajčiarsko	,9%	6,5%	92,5%	100,0%
	Írsko	7,7%	10,5%	81,8%	100,0%
	Izrael	12,7%	3,6%	83,8%	100,0%
	Island	1,9%		**98,1%**	100,0%
	Holandsko	4,4%	1,9%	93,7%	100,0%
	Nórsko	3,0%	2,2%	94,8%	100,0%
	Poľsko	8,6%	13,5%	77,9%	100,0%
	Portugalsko	13,9%	18,8%	67,3%	100,0%
	Ruská Fede-	23,6%	21,2%	55,2%	100,0%
	Švédsko	1,8%	4,3%	93,9%	100,0%
	Slovinsko	7,5%	26,4%	66,0%	100,0%
	Slovensko	***10,3%***	***18,5%***	***71,3%***	100,0%
	Kosovo	22,1%	22,1%	55,8%	100,0%
Spolu		11,0%	11,8%	77,3%	100,0%

chí-kvadrát (46) = 708,254 $p < 0,001$ $r_m = 0,301$

Tabuľka 2: Distribúcia šťastia seniorov v Európe podľa veku (65-70 rokov)

		V živote som šťastný/á			Spolu
		Nešťastný	Čiastočne ne-šťastný/šťastný	Šťastný	
KRAJINA	Belgicko	4,7%	3,9%	91,3%	100,0%
	Bulharsko	**34,9%**	21,8%	**43,3%**	100,0%
	Cyprus	3,4%	14,8%	81,8%	100,0%
	Česká republi-	19,2%	14,3%	66,5%	100,0%
	Nemecko	3,6%	10,2%	86,2%	100,0%
	Dánsko	1,4%	2,8%	95,7%	100,0%
	Estónsko	19,6%	18,4%	62,0%	100,0%
	Španielsko	7,2%	9,9%	82,9%	100,0%
	Fínsko	3,7%	4,7%	91,6%	100,0%
	Veľká Británia	4,8%	4,8%	90,4%	100,0%
	Maďarsko	26,9%	21,8%	51,3%	100,0%
	Švajčiarsko	2,1%	1,1%	96,8%	100,0%
	Írsko	5,3%	10,6%	84,0%	100,0%
	Izrael	3,7%	7,3%	89,0%	100,0%
	Island			**100,0%**	100,0%
	Holandsko	3,1%	3,8%	93,1%	100,0%
	Nórsko	2,1%		97,9%	100,0%
	Poľsko	10,7%	25,2%	64,1%	100,0%
	Portugalsko	19,4%	13,8%	66,9%	100,0%
	Ruská Federá-	27,6%	22,8%	49,6%	100,0%
	Švédsko	1,7%	3,5%	94,8%	100,0%
	Slovinsko	14,3%	22,9%	62,9%	100,0%
	Slovensko	***10,8%***	***27,3%***	***61,9%***	100,0%
	Kosovo	23,4%	14,9%	61,7%	100,0%
Spolu		11,2%	11,8%	77,0%	100,0%

chí-kvadrát (46) = 648,587 $p < 0,001$ $r_m = 0,312$

Tabuľka 3: Distribúcia šťastia seniorov v Európe podľa veku (70-75 rokov)

		V živote som šťastný/á			Spolu
		Nešťastný	***Čiastočne ne-šťastný/šťastný***	***Šťastný***	
KRAJINA	***Belgicko***	2,7%	4,0%	93,3%	100,0%
	Bulharsko	**52,5%**	15,3%	**32,2%**	100,0%
	Cyprus	15,9%	4,8%	79,4%	100,0%
	Česká republi-	16,3%	19,5%	64,2%	100,0%
	Nemecko	3,0%	8,9%	88,2%	100,0%
	Dánsko	,9%	1,9%	**97,2%**	100,0%
	Estónsko	13,3%	24,7%	62,0%	100,0%
	Španielsko	2,2%	9,8%	88,0%	100,0%
	Fínsko	1,6%	4,7%	93,8%	100,0%
	Veľká Británia	4,3%	9,9%	85,7%	100,0%
	Maďarsko	28,3%	17,7%	54,0%	100,0%
	Švajčiarsko		5,8%	94,2%	100,0%
	Írsko	12,7%	8,7%	78,7%	100,0%
	Izrael	2,7%	9,7%	87,6%	100,0%
	Island	5,9%		94,1%	100,0%
	Holandsko	2,5%	4,2%	93,3%	100,0%
	Nórsko	1,4%	4,1%	94,6%	100,0%
	Poľsko	9,0%	18,0%	73,0%	100,0%
	Portugalsko	15,8%	23,0%	61,2%	100,0%
	Ruská Federá-	28,0%	29,6%	42,4%	100,0%
	Švédsko	5,9%	5,9%	88,1%	100,0%
	Slovinsko	12,3%	21,9%	65,8%	100,0%
	Slovensko	***9,8%***	***22,0%***	***68,3%***	100,0%
	Kosovo	21,3%	17,0%	61,7%	100,0%
Spolu		12,1%	13,0%	74,9%	100,0%

chí-kvadrát (46) = 661,544 $p < 0,001$ $r_m = 0,346$

Tabuľka 4: Distribúcia šťastia seniorov v Európe podľa veku (75+ rokov)

		V živote som šťastný/á			***Spolu***
		Nešťastný	***Čiastočne ne-šťastný/šťastný***	***Šťastný***	
KRAJINA	***Belgicko***	7,7%	6,6%	85,8%	100,0%
	Bulharsko	**47,0%**	21,6%	**31,4%**	100,0%
	Cyprus	6,7%	15,6%	77,8%	100,0%
	Česká republi-	16,5%	22,9%	60,6%	100,0%
	Nemecko	6,6%	6,2%	87,1%	100,0%
	Dánsko	3,6%	3,6%	92,8%	100,0%
	Estónsko	15,1%	21,1%	63,7%	100,0%
	Španielsko	6,5%	7,7%	85,8%	100,0%
	Fínsko	2,7%	5,0%	92,3%	100,0%
	Veľká Británia	4,3%	4,9%	90,9%	100,0%
	Maďarsko	33,8%	19,7%	46,5%	100,0%
	Švajčiarsko	5,5%	7,0%	87,5%	100,0%
	Írsko	9,2%	7,7%	83,1%	100,0%
	Izrael	5,0%	7,8%	87,2%	100,0%
	Island	**2,3%**		**97,7%**	100,0%
	Holandsko	5,5%	3,5%	91,0%	100,0%
	Nórsko	1,0%	2,9%	96,2%	100,0%
	Poľsko	13,2%	11,1%	75,7%	100,0%
	Portugalsko	22,7%	17,7%	59,5%	100,0%
	Ruská Federá-	26,8%	21,9%	51,4%	100,0%
	Švédsko	6,0%	9,3%	84,7%	100,0%
	Slovinsko	9,2%	24,2%	66,7%	100,0%
	Slovensko	***14,0%***	***13,2%***	***72,8%***	100,0%
	Kosovo	26,3%	24,6%	49,1%	100,0%
Spolu		13,3%	11,9%	74,9%	100,0%

chí-kvadrát (46) = 819,060 $p < 0,001$ $r_m = 0,316$

ISSN: 1337 5555
www.sapa.upjs.ff.sk
2014, 8.1, ss. 70-98

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, KP

Hodnotový rámec sveta práce na Slovensku

Helena Dragulová

Kľúčové slová:

hodnoty, práca, zmena, vonkajšie a vnútorné pracovné orientácie

Kontaktné údaje:

Mgr. Helena Dragulová
Univerzita Komenského v Bratislave
Filozofická fakulta
Katedra sociológie
Gondová 2, P.O. BOX 32
814 99 Bratislava
helen.ddragulova @gmail.com

Abstrakt:

Práca zohráva dôležitú úlohu v každodennom živote súčasnej spoločnosti. Ako ostatne časti spoločnosti aj svet práce sa mení a vyvíja. Okrem zmien, ktoré so sebou prináša proces globalizácie a rozširovanie informačných technológii. V postkomunistických spoločnostiach, vrátane Slovenska, boli tieto zmeny sprevádzané procesom transformácie, ktorý priniesol zmeny štruktúry a organizácie sveta práce. Nie len svet práce sa mení a vyvíja, ale tiež hodnoty vo vzťahu k práci. Táto štúdia sa zameriava na otázku zmien hodnôt na Slovensku a ich zmien za posledné roky. Konkrétne sa zameriavame na dva typy pracovných orientácii- vonkajších a vnútorných. V štúdii sa tiež zameriavame na analýzu rozdielov v pracovných orientáciách skupín ľudí na základe pohlavia, veku a pozícii v sociálnej štruktúre a ich zmien za posledné roky. Pre potreby analýzy vychádzame z dát Európskeho výskumu hodnôt. Konkrétne na odhalenie zmien v pracovných orientáciách vychádzame z porovnávania dát z dvoch rokov realizácie výskumu- roky 1991 a 2008.

Úvod

V súčasnej spoločnosti predstavuje platená práca kľúčový prvok, okolo ktorého sa sústreďuje náš každodenný život. Jej význam spočíva v tom, že vo veľkej miere determinuje všetky ostatné sféry života ľudí- náš každodenný sociálny, pracovný a rodinný život (Roe 1991). Ako poukazuje Beck, v priebehu vývoja industriálnej spoločnosti nadobudla práca význam, ktorý nemá v histórii ľudstva obdoby (Beck 2011: 231). Platená práca teda neov-

plyvňuje len oblasť nášho pracovného života, ale v priebehu vývoja industriálnej spoločnosti sa zamestnanie stalo osou, okolo ktorej sa sústreďuje naša sociálna a osobná identita a projektuje sa celý náš život. V súčasnej spoločnosti práca predstavuje popri rodine základný systém, v ktorom je ukotvený život človeka (Mareš 2004). Preto možno povedať, že súčasná spoločnosť je predovšetkým spoločnosťou platenej práce (Beck 2011).

Tak ako ostatné stránky spoločnosti, aj svet práce sa mení a vyvíja. Práca síce vždy bola chápaná ako základný zdroj zabezpečenia vlastnej existencie, avšak jej charakter a podstata sa v mnohých ohľadoch významne odlišuje od práce, charakteristickej pre predchádzajúce obdobie. Príchod toho, čo niektorí autori nazývajú postindustriálna éra, so sebou priniesol výrazne zmeny pracovnej sféry (Halman 1996). V európskom meradle súvisia tieto zmeny najmä s prudkým rastom a rozširovaním novodobých informačných a komunikačných technológií, prebiehajúcim procesom globalizácie spoločnosti a v neposlednom rade s poklesom v minulosti dominantného sektora výroby. Prechod od industriálnej spoločnosti založenej na prevahe výrobnej sféry, k postindustriálnej spoločnosti založenej na dominancii sektora služieb, priniesol výrazné zmeny týkajúce sa predovšetkým prevažujúcich foriem zamestnania a obsahu práce. Rozvoj sektora služieb sa spája s požiadavkou uplatnenia vyšších schopnosti a kvalifikácie, na základe čoho sa do popredia dostáva požiadavka potreby vzdelania a kvalifikovanej pracovnej sily. Meniace sa požiadavky na pracovnú silu v súčasnej postindustriálnej spoločnosti sú najmä dôsledkom prenikania informačných a komunikačných technológií v pracovnej sfére, ktoré so sebou prinášajú potrebu uplatnenia vyšších kognitívnych schopností, zodpovednosti a samostatnosti v rozhodovaní, a teda aj vyššiu mieru odbornosti a kvalifikácie (Handel 2012).

Okrem rozširovania informačno- komunikačných technológii a rastu významu sektora služieb sú zmeny pracovnej sfére dôsledkom postupujúceho procesom globalizácie a jeho vplyvu na oblasť pracovného trhu. Globalizácia ako multidimenzionálny proces ekonomickej integrácie, ktorý vedie k postupnému zmedzinárodňovaniu trhov jednotlivých krajín, k ich vzájomnej previazanosti, vysokej miery závislosti a rastu vzájomného konkurenčného boja medzi nimi, prináša spolu s deindustrializáciou výrazné zmeny fungovania a charaktere trhu práce, ktoré sú charakteristické rozširovaním flexibilných foriem zamestnanosti (OECD 2005). Ako poukazuje Bauman, flexibilizácia pracovného trhu so sebou prináša rast neistoty v dôsledku nahrádzania klasických pracovných úväzkov krátkodobými alebo dokonca žiadnymi úväzkami (Bauman 2002: 235).

V krajinách strednej a východnej Európy však tieto procesy prebiehajú paralelné s transformačným procesom, ktorý tiež priniesol výraznú modifikáciu pracovnej sféry (Sirvátka 2002). Transformácia v ekonomickej oblasti, sprevádzaná prechodom od centrálne riadenej a direktívne plánovanej socialistickej ekonomiky k trhovej ekonomike, priniesla zmeny, spojené s poklesom istoty zamestnania, nárastom mzdovej diferenciácie medzi jednotlivými odvetviami priemyslu a druhmi zamestnaní, rastom diverzity a fragmentácie trhu práce (Commander – Coriceli 1995). Ekonomická transformácia nemala na slovenský trh práce len pozitívne dopady, ale priniesla aj negatívne javy v podobe poklesu ekonomického

rastu, rastu nezamestnanosti a problému dlhotrvajúcej nezamestnanosti (Smith et. al 2008). Pre slovenský trh práce je pritom charakteristický práve nepriaznivý stav dlhodobej nezamestnanosti, ktorá sa stáva závažným sociálno-politickým problémom (Paukovič 2007).

Proces globalizácie spolu s transformačným procesom priniesli výrazné zmeny základných sfér života spoločnosti vrátane sveta práce. Výsledkom týchto zmien je diferenciácia dovtedy výrazne homogenizovanej spoločnosti (Laluha- Ošková- Stánek 2005). Prebiehajúci proces ekonomickej transformácie priniesol výraznú mzdovú diferenciáciu, ako diferenciáciu medzi jednotlivými odvetviami priemyslu a druhmi zamestnaní (Commander-Coriceli 1995). Proces globalizácie, sprevádzaný rozširovaním flexibilných foriem zamestnanosti, viedol k rozdeleniu pracovného trhu na primárny a sekundárny. To viedlo k diferenciácii zamestnancov na zamestnancov jadra a periférie (Dudova 2008). Procesy súvisiace s prenikaním nových informačno- komunikačných technológii, ktoré so sebou prinášajú požiadavky na vzdelanie a kvalifikovanú pracovnú silu, vedú k diferenciácii medzi jednotlivými zamestnancami z hľadiska vzdelania a kvalifikácie a s tým súvisiacou pozíciou vo svete práce (Handel 2012).

Zmenám však nepodlieha len práca ako taká, ale určité posuny sa odohrávajú aj v oblasti hodnôt vo vzťahu k práci. Možno totižto predpokladať, že nevyhnutnou podmienkou procesu politickej, ekonomickej a sociálno- kultúrnej transformácie ktorejkoľvek spoločnosti je aj zmena v oblasti hodnôt danej spoločnosti (Rabušic 2011). V tomto článku zameriame pozornosť práve na otázku zmien hodnôt vo vzťahu k práci v slovenskej spoločnosti za posledných pätnásť rokov. Za účelom preskúmania danej problematiky budeme vychádzať z dát Európskeho výskumu hodnôt, ktoré budú analyzované v dvoch sledovaných rokoch realizácie tohto výskumu (rok 1991 a 2008). Na základe toho možno odhaliť trendy (stabilitu, alebo zmenu) v ich vývoji za posledné roky. Vzhľadom na to, že Európsky výskum hodnôt sa na Slovensku realizuje od roku 1991, dáta z tohto výskumu predstavujú bohatý zdroj informácii o zmenách v oblasti pracovných hodnôt v slovenskej spoločnosti za posledné roky. Pracovné hodnoty budeme analyzovať prostredníctvom vymedzenia dvoch typov pacovaných orientácii- vonkajších a vnútorných, ktoré nám vypovedajú o preferencii určitých charakteristík práce. Tieto pracovné orientácie preskúmame nie len z časového hľadiska, ale aj z hľadiska vybraných premenných- pohlavie, vek a postavenie v sociálnej štruktúre. Preskúmanie pracovných orientácii z hľadiska vybraných faktorov pokladáme za dôležité z toho hľadiska, že chceme odhaliť, či a v akom rozsahu tieto faktory diferencujú slovenskú populáciu. Ide o snahu odhaliť, či je pre slovenskú spoločnosť charakteristická skôr homogennosť alebo diferenciácia pracovných orientácii z hľadiska veku, pohlavia a pozície v sociálnej štruktúre.

Teoretické vysvetlenie zmien hodnôt vo vzťahu k práci

Zmeny odohrávajúce sa v oblasti hodnôt možno vysvetliť prostredníctvom procesu modernizácie, ktorý priniesol posun od tradičných k moderným, viac individualizovaným hodnotám. Zmeny v oblasti pracovných hodnôt možno potom charakterizovať ako posun od inštrumentálnej k expresívnej pracovnej orientácii, ktorá zdôrazňuje aspekt autonómnosti a osobnej zodpovednosti. Na posun v pracovných hodnotách poukázali rôzni autori. Napríklad Yankelovich so svojimi spolupracovníkmi vymedzili tri fázy modernizačného procesu spoločnosti, charakteristické dominanciou určitej pracovnej orientácie: fázu tradičnej agrárnej spoločnosti, kde je práca vnímaná ako prostriedok zabezpečenia existencie, fázu industriálnej spoločnosti, kde dominuje inštrumentálna pracovná orientácia a fázu súčasnej spoločnosti, kde sa do popredia dostáva expresívna pracovná orientácia (Arts – Halman 2004).

V tejto štúdii budeme vychádzať z teórie, ktorej autorom je Ronald Ingleghart. Ako poukazuje Ingleghart, v súčasnej spoločnosti možno badať výrazné zmeny, dotýkajúce sa všetkých sfér života spoločnosti, tak sociálnej, politickej, ako aj ekonomickej. Tieto zmeny sa však neodohrávajú len na úrovni týchto oblasti života spoločnosti ako takých, ale dochádza aj k výrazným zmenám hodnôt ľudí žijúcich v postindustriálnej ére. (Ingleghart, 2008). Pri pohľade na problematiku práce možno potom povedať, že zmeny v tejto sfére života spoločnosti sa netýkajú len zmien práce samotnej, ale aj hodnôt sa k nej vzťahujúcich (Halman 1996). Podľa Inglegharta, v súčasnej spoločnosti sa uskutočňuje zmena v oblasti hodnôt, ktoré charakterizuje ako posun od materiálnych k postmateriálnym hodnotám. Táto zmena je úzko spojená s otázkou ekonomickej istoty, ktorá umožňuje posun k hodnotám založených na sebavyjadrení. Ide o posun od pocitu nevyhnutnosti zabezpečenia prežitia (hodnota prežitia) k pocitu, že zabezpečenie existencie je samozrejmosťou (hodnota sebavyjadrenia). Takéto chápanie je v podstate založené na Maslowovej teórii hierarchizácie potrieb, ktorá vychádza z predpokladu hierarchického usporiadania ľudských potrieb od základných až po vyššie ľudské potreby. Pritom vyššie hodnoty sa stávajú dôležité len za predpokladu uspokojenia nižších potrieb (Arts – Halman 2004). Ingleghart teda vychádza z predpokladu, že ľudia vo svojich hodnotových preferenciách odrážajú ekonomické podmienky krajiny, v ktorej žijú. Ich preferencie budú potom orientované k zdôrazňovaniu tohto, čo je v rámci danej spoločnosti vzácne. V oblasti práce ide o to, v akej miere sa zdôrazňuje význam práce ako prostriedku uspokojenia potreby stability práce a príjmu a práce ako prostriedku naplnenia sociálnych a sebarealizačných potrieb (Mareš – Katrňak 2010). Ak sú teda podmienky v oblasti trhu práce charakteristické nízkou mierou bezpečia a istoty (napríklad vysoká miera nezamestnanosti, nízka úroveň miezd), možno potom predpokladať skôr príklon k inštrumentálnej orientácii. A naopak v prípade vyššej miery istoty a bezpečia, ktorá znamená uspokojenie základných ľudských potrieb, možno predpokladať preferenciu skôr expresívnej orientácie (Arts – Halman 2004). Ingleghart pritom

poukazuje na existenciu určitej „hodnotovej zotrvačnosti“, resp. na skutočnosť, že zmeny hodnôt v spoločnosti sú pomalým a postupným procesom, ktorý sa odohráva skôr na základe medzigeneračnej výmeny populácie, ako na základe konverzii už socializovaných dospelých. Pretože človek sa skôr prikláňa k tomu, čo si osvojil v prvotných rokoch svojho života, aj pri prudkých zmenách spoločenských podmienok nedochádza k rýchlej zmene hodnôt spoločnosti (Rabušic 2011).

Pri analýze zmien pracovných hodnôt treba brať do úvahy aj kultúru danej spoločnosti, ktorá má výrazný vplyv na formovanie hodnôt jej členov a vytvára tak špecifické hodnotové systémy jednotlivých spoločností (Halman 1996). Na základe toho možno predpokladať rozdielnosť prebiehajúceho procesu modernizácie a jeho vplyvu na zmeny hodnotových orientácií ľudí (Halman 1996). Pri pohľade na transformujúce sa krajiny, vrátane Slovenska, treba poukázať na významný vplyv predchádzajúceho režimu, ktorý zanechal hlboké stopy v našej spoločnosti. Podľa Večerníka, bývalé socialistické krajiny zdedili z predchádzajúceho režimu vysoké očakávania sociálnej istoty. V období komunizmu sa totižto práca spájala s vysokou mierou istoty, vzhľadom na to, že bola garantovaná zo strany štátu. Práca však nebola len právom, ale aj povinnosťou. To malo za následok preferovanie aspektov práce, ktoré nesúvisia s osobným rozvojom a s prestížou, ale skôr charakteristík, založených na určitej voľnosti vo vzťahu k práci, ako je napríklad menšia pracovná záťaž (Večerník 2006:1220).

Konceptualizácia pracovných hodnôt a ich vnútorná štruktúra

Aby sme mohli analyzovať vývoj pracovných hodnôt v slovenskej spoločnosti je potrebné najskôr pojem „pracovných hodnôt“ definovať. Skôr ako prejdeme k vymedzeniu samotného pojmu, budeme venovať pozornosť definovaniu hodnôt vo všeobecnosti, čo nám umožňuje chápať túto problematiku v širšom kontexte.

Hodnoty zohrávajú významnú úlohu v živote každého jedinca, vzhľadom na to, že vystupujú ako rozhodujúci faktor determinujúci nielen naše vnímanie sveta a postoje, ale aj rozhodnutia, ktoré sa premietajú do nášho správania. Možno teda povedať, že hodnoty zohrávajú významnú rolu z hľadiska determinácie ľudského správania (Togler 2011). Ako poukazuje Rabušic, „mať nejakú špecifickú hodnotu znamená dispozíciu, tendenciu k určitému spôsobu konania“ (Rabušic 2006:10). Vzhľadom na význam hodnôt v živote človeka sa stali predmetom záujmu mnohých výskumníkov a teoretikov, na základe čoho nám literatúra ponúka množstvo rozličných definícií. Hodnoty môžu byť definované ako postoje, žiaduce stavy, veci, objekty a pod. (Kaasa 2011). Aj napriek rôznosti definícií, všetky zdôrazňujú vzťah medzi hodnotiacim subjektom a objektom hodnotenia, ktorý prináša dôsledky na úrovni následného konania subjektu. Napríklad Schwarz, chápe hodnoty ako: „žiaduci stav objektov, cieľov alebo správania, ktorý presahuje špecifické situácie a je apli-

kovaný ako normatívny štandard posudzovania a výberu medzi alternatívnymi spôsobmi správania (Roe 1991:3). Táto definícia je založená na odlišovaní hodnôt od postojov. Práve definície vychádzajúce z takéhoto pohľadu na hodnoty sú najčastejšie využívané pri výskumoch v oblasti práce (Roe 1991).

Ak hovoríme o hodnotách vo vzťahu k práci, tie sú omnoho špecifickejšie ako všeobecné hodnoty, keďže sa vzťahujú na určitú osobitnú oblasť života. Z tohto hľadiska možno teda povedať, že hodnota práce ako taká sa vzťahuje len na oblasť práce a ovplyvňuje jej dôležitosť pre život jedinca. Aj napriek tomu, že hodnota práce sa vyznačuje vyššou mierou špecifickosti ako všeobecné hodnoty, ani v tomto prípade neexistuje jednotne prijímaná definícia (Uçanok 2011). Vo všeobecnosti však možno povedať, že väčšina definícií vychádza z chápania hodnoty práce ako: „špecifických cieľov, ktoré pokladá jedinec za dôležité a pokúša sa ich dosiahnuť v kontexte práce“ (Uçanok 2011:32). Napríklad Schwarz vychádza z chápania hodnôt práce ako: „cieľov alebo odmien, ktoré ľudia hľadajú prostredníctvom svojej práce a sú vyjadrením omnoho všeobecnejších ľudských hodnôt v kontexte pracovného prostredia“ Ying – Yong 2012: 47).

Aj samotná hodnota vo vzťahu k práci má pritom svoju vnútornú štruktúru. Možno ju teda chápať ako viacdimenzionálny, komplexný jav, zložený z niekoľkých významových vrstiev. Každá z jednotlivých dimenzii pritom zodpovedá charakteristikám práce, ktoré človek preferuje a pokladá ich za dôležité, a teda zodpovedá i dôvodom, pre ktoré pracuje (Mareš – Katrňak 2008). Existujú pritom viaceré teoretické, ale aj empirickými dátami podložené pokusy o klasifikáciu hodnoty práce. Tieto členenia vychádzajú z jednotlivých typov hodnôt práce, na základe ktorých rozlišujú niekoľko ich dimenzií (Mareš – Katrňak 2008).[1] V tomto článku budeme vychádzať z dichotomickej klasifikácie hodnôt práce, ktorá najlepšie zodpovedá naším výskumným zámerom. Táto typológia vychádza z rozlišovania dvoch typov pracovných orientácii- vonkajších a vnútorných, ktoré zodpovedá rozlišovaniu medzi aspektmi práce, ktoré podnecujú osobnostný rozvoj (práca – work) a aspektmi, ktoré sa vzťahujú na plat za odvedenú prácu (trh – labour) (Arts – Halman 2004) (ATLAS OF EUROPEAN VALUES- Pracovné hodnoty v Európe).

- *vonkajšia (inštrumentálna) pracovná orientácia* – hovoríme o nej vtedy, ak jednotlivec uprednostňuje dosahovanie takých cieľov, ktoré sa nevzťahujú priamo na prácu ako takú (Putman - Van De Werfhorst 2008). Ide o prácu, kde sú ciele vonkajšie vo vzťahu k nej samotnej. Pracovné očakávania sú teda priamo orientované na pracovné výsledky (Pretto - Gaio 2012). V tomto prípade plní práca inštrumentálnu funkciu- je prostriedok na dosahovanie iných cieľov, ktoré stoja mimo práce samotnej. Z tohto hľadiska je obsah práce pokladaný za menej dôležitý a do popredia sa dostávajú skôr charakteristiky, týkajúce sa priaznivých podmienok a okolnosti práce. Táto orientácia je teda charakteristická svojím zameraním na redukciu nepríjemných charakteristík práce (ATLAS OF EUROPEAN VALUES- Pracovné hodno-

[1] Medzi takéto typológie patrí napríklad Elizerová typológia založená na rozlišovaní troch typov pracovných hodnôt (inštrumentálne výsledky práce, afektívne a kognitívne výsledky)

ty v Európe). Ľudia s touto orientáciou preto zdôrazňujú význam príjmu a istoty zamestnania. Vzhľadom na absenciu bezprostredného spojenia medzi výsledkami práce a pracovnými úlohami sa pracovné úlohy môžu javiť ako vonkajšie vo vzťahu k jednotlivcovi (Kaasa 2011).

- *vnútorná (expresívna) pracovná orientácia* – je založená na zdôrazňovaní významu samotných pracovných úloh (Putman - Van De Werfhorst 2008). Na rozdiel od vonkajšej orientácii sa cieľ práce nachádza v nej samotnej. Človek má vnútornú orientáciu vtedy, keď uprednostňuje prácu prostredníctvom, ktorej sa môže rozvíjať, využiť vlastný potenciál a schopnosti, preukázať svoju zodpovednosť a iniciatívu (ATLAS OF EUROPEAN VALUES- Pracovné hodnoty v Európe). Tento typ orientácie zahŕňa také aspekty práce, ktoré sa vzťahujú na uspokojenie potreby vnútorného rastu prostredníctvom zamestnania (Pretto - Gaio 2012). Vnútorná orientácia sa teda vzťahuje na odmenu získanú priamo v pracovnom procese. (Kaasa 2011). Táto orientácia sa vzťahuje k aspektu rozvoja osobnosti, a preto jednotlivci v tomto prípade zdôrazňujú potrebu práce, ktorá je zaujímavá a umožňuje uplatnenie ich schopnosti (Arts – Halman 2004).

Identifikácia vonkajších a vnútorných aspektov práce v EVS

Zdrojom našej analýzy hodnotových orientácií budú dáta z Výskumu európskych hodnôt, ktorý patrí k najstarším porovnávacím výskumom hodnotových orientácií v rámci krajín Európy. EVS je longitudiálny výskum hodnotových orientácii, uskutočňovaný v 9 ročných cykloch, ktorý má za cieľ odhaliť zmeny hodnotových vzorov európskych krajín a konvergenciu a divergenciu v hodnotách ich obyvateľstva. Na Slovensku boli realizované tri vlny tohto výskumu- v roku 1991, 1999, 2008 (Kusa – Zeman 2008). Analýza bude postavená na komparácii dát z dvoch rokov realizácie výskumu (rok 1991 a 2008), ktorá nám umožní zachytiť trendy vo vývoji pracovných hodnôt v slovenskej spoločnosti za posledné roky. Respondenti boli vybraní do výskumu na základe metodiky viacstupňového náhodného pravdepodobnostného výberu. V roku 1991 bolo do dátového súboru spracovaných 1139 a v roku 2008 1509 dotazníkov.

Nevýhodou takéhoto druhu výskumu je, že musíme pracovať s dátami, zozbieranými pre účely iného výskumu, v čom spočíva obmedzenie druhu informácie, ktoré prostredníctvom analýzy môžeme získať. Ďalším obmedzením je, že otázka práce bola len jednou z oblastí, na ktoré sa výskum EVS zameriaval, z tohto hľadiska je tiež naša analýza limitovaná.

Výskum európskych hodnôt má široké zameranie a predstavuje bohatý zdroj informácie o hodnotových orientáciách obyvateľstva v rôznych oblastiach (rodiny, náboženstvo a pod.). V tejto štúdii sa zameriame na jeden aspekt- oblasť hodnôt vo vzťahu k práci. V

dotazníku sa respondenti mali vyjadriť k sedemnástim aspektom práce, ktoré pokladajú za dôležité, pričom mohli zvoliť ľubovoľný počet jednotlivých aspektov, ale bez hodnotenia miery ich dôležitosti (išlo o dichotomický znak – označil/neoznačil).[2] Ako uvádzajú Kusá a Zeman, jednotlivé aspekty možno pritom rozdeliť do troch skupín: materiálne stránky (dobrý zárobok; výhodná pracovná doba; práca, v ktorej sa netreba naháňať), sociálne stránky (spoločensky prospešná práca, príjemní spolupracovníci, zodpovedná práca, možnosť stretávať ľudí) a sebarealizačné stránky práce (práca, v ktorej možno niečo dosiahnuť; príležitosť uplatniť osobnú iniciatívu; možnosť využitia vlastných schopností a zaujímavá práca) (Kusa – Zeman 2008). Pri pohľade na túto typológiu je zrejmé, že medzi sedemnástimi aspektmi práce, ktoré boli uvedené v dotazníku EVS možno identifikovať tak vonkajšie, ako aj vnútorné pracovné orientácie. Na základe štúdia literatúry a analýzy podstaty vonkajších a vnútorných pracovných orientácii sme dospeli k nasledovnému zoradeniu jednotlivých aspektov na dvoch dimenziách pracovných orientácii: [3]

Tab. 1 Vymedzenie pracovných orientácii

VONKAJŠIA PRACOVNÁ ORIENTÁCIA	Dobrý zárobok (v69)
	Práca v ktorej sa netreba naháňať (v71)
	Istota, že neprídem o miesto (v72)
	Výhodná pracovná doba (v73)
	Dlhšia dovolenka(v76)
VNÚTORNÁ PRACOVNÁ ORIENTÁCIA	Príjemný spolupracovníci (v70)
	Možnosť uplatniť osobnú iniciatívu (v74)
	Užitočnosť pre spoločnosť (v 75)
	Stretávanie nových ľudí (v77)
	Zamestnanie v ktorom sa dá niečo dosiahnuť (v78)
	Zodpovedná práca (v79)
	Zaujímavá práca (v80)
	Práca, ktorá vyhovuje schopnostiam človeka (v81)

Z našej klasifikácie jednotlivých aspektov je zrejmé, že respondent mohol na dimenzii von-

[2] Niektoré z uvedených aspektov práce (naučiť sa niečo nové, ohľaduplnosť k rodinnému životu, možnosť spolurozhodovať o dôležitých veciach, v práci sa zaobchádza so všetkým rovnako) neboli súčasťou oboch sledovaných rokov, vzhľadom na náš výskumný zámer sme ich z našej analýzy vylúčili

[3] V literatúre sa možno stretnúť s teoretickými, ale aj empirickými pokusmi o vymedzenie aspektov práce, ktoré prislúchajú uvedeným dvom typom pracovných orientácii. Príkladom empirickej štúdie je Anelli Kaasa: Pracovné hodnoty v európskych krajinách, ktorá vychádza práve z dát Výskumu európskych hodnôt.

kajších pracovných orientácii označiť ako dôležité 0 - 5 aspektov a na dimenzii vnútorných pracovných orientácii 0 - 8 aspektov. Na základe toho možno predpokladať, že čím viac aspektov na danej dimenzii označil, tým silnejšie má preferencie na danej úrovni pracovných orientácií. Z tohto hľadiska možno, podľa počtu označených aspektov, nasledujúcim spôsobom vymedziť tri kategórie (slabé, nevyhranené a silné pracovné orientácie) pre každú z uvedených dimenzií:

Tab. 2 Vymedzenie kategórii pracovných orientácii

	Vonkajšie orientácie	**Vnútorné orientácie**
Slabé pracovné orientácie	0 - 1 aspekt	0 - 2 aspekty
Nevyhranené pracovné orientácie	2 - 3 aspekty	3 - 5 aspektov
Silné pracovné orientácie	4 - 5 aspektov	6 - 8 aspektov

Pre potreby analýzy budeme pritom pracovať iba s dvoma krajnými kategóriami pracovných orientácii. Vzhľadom na to, že ide o vyhranené varianty, ktoré nám poskytujú najzaujímavejšie informácie, ako aj z hľadiska sprehľadnenia samotnej interpretácie.

Analytický postup

Táto štúdia je postavená na vymedzení troch hlavných cieľov. Prvým cieľom je preskúmať distribúciu pracovných hodnôt v slovenskej spoločnosti. Druhým cieľom je preskúmať vplyv vybraných faktorov na distribúciu týchto hodnôt v slovenskej spoločnosti a posledným cieľom je odhaliť trendy vo vývoji pracovných hodnôt na Slovensku za posledné roky.

Hodnoty vo vzťahu k práci sme skúmali na základe vymedzenia uvedených dvoch typov pracovných orientácii, z hľadiska štyroch vybraných premenných. Tieto premenné sme do nášho výskumu zvolili ako nezávislé premenné z hľadiska, že pri skúmaní rozdielov v preferovaní jednotlivých aspektov práce bola pozornosť výskumníkov zameraná hlavne na vplyv pohlavia, pozície jednotlivca v sociálnej štruktúre a veku. Podľa Johnsonovej tieto tri faktory predstavujú všeobecnú štruktúru vo vzťahu k práci a sú pokladané za základné charakteristiky formujúce pracovné orientácie ľudí (Johnson - Mortimer 2007). Zahraničné výskumy pritom odhalili rozdiely v preferenciách jednotlivých charakteristík práce práve z hľadiska týchto troch faktorov. Vzhľadom na to, že na Slovenska nebol realizovaný takýto výskum, pokladáme za dôležité preskúmať, či majú tieto premenné vplyv na rozdiely v pra-

covných orientáciách aj v našich podmienkach.

Prvou premennou, na ktorú v analýze zameriame pozornosť bude *pohlavie.* Vzhľadom na rôznosť očakávaní, ktoré sú kladené zo strany spoločnosti na mužov a ženy, existujú rozdiely a v ich spoločenských rolách a sociálnom správaní (Putman - Van De Werfhorst 2008). Existujúce rodové rozdiely môžu mať pritom výrazný vplyv na rôznosť preferencií jednotlivých charakteristík práce zo strany mužov a žien. Na to poukazujú aj predchádzajúce výskumy, ktoré odhalili, že ženy preferujú viac vnútorné (pomoc druhým, personálna odmena) a muži vonkajšie (finančná odmena a prestíž) charakteristiky práce (Marini - Fan 1996). Rozdiely medzi mužmi a ženami v pracovných hodnotách sú v podstate odrazom tradičným rodových rolí. Zatiaľ čo rola muža spočívala vo finančnom zabezpečení rodiny, rola ženy sa vzťahovala viac na starostlivosť o deti a domácnosť. (Putman - Van De Werfhorst 2008). Na strane druhej treba poukázať, že v posledných desaťročiach došlo vo väčšine európskych krajín k významným zmenám, ktoré súvisia s postupným nárastom participácie žien na trhu práce a zmenou v rolách a v odmeňovaní, čo vedie k získaniu väčšej miery finančnej nezávislosti žien. Vzhľadom na tieto zmeny v postavení mužov a žien na trhu práce možno predpokladať aj zmenšovanie rozdielov v dôvodoch, pre ktoré pracujú (Fagan 2011). V prípade bývalých socialistických krajín, vrátane Slovenska, treba poukázať na rozdiely v tejto oblasti, v porovnaní so západnými krajinami. Na Slovensku už v období socializmu nastal rast zamestnanosti žien a po páde režimu v 1989 ženy už pomerne vysokou mierou participovali na trhu práce. (Cviková 2003). Avšak aj napriek presadzovaniu rovnosti zostávajú výrazne rozdiely v miere zamestnanosti a v odmeňovaní medzi mužmi a ženami (Cviková 2007). Túto skutočnosť pritom možno pokladať za dedičstvo predchádzajúceho režimu, v ktorom bola práca ženy pokladaná za sekundárnu a jej príjem za doplnok príjmu muža (Večerník 2006).

Druhou premennou, na ktorú zameriame pozornosť bude *vek.* Význam veku ako faktora determinujúceho pracovné hodnoty možno vysvetliť prostredníctvom životných dráh, ktoré prinášajú rôzne príležitosti a možnosti pre človeka. V priebehu života človeka dochádza k zmenám či posunom v sociálnych rolách, ktoré plní v spoločnosti. Z tohto hľadiska možno pokladať vek za dôležitý faktor determinujúci príležitosti jedinca (Putman - Van De Werfhorst 2008). Ako poukazuje Putman, v priebehu životnej dráhy človeka, keď dosiahne vek 25 – 45 rokov a založí si rodinu, dochádza pod vplyvom meniacej sa situácie k zmenám v sociálnych rolách, ktoré môžu vplývať na zmeny hodnotových orientácií (Putman - Van De Werfhorst, 2008).[4] Rodičia už nie sú finančne zodpovední len za seba a uspokojenie svojich potrieb, ale aj za finančné zabezpečenie a zaistenie primeranej životnej úrovne svojich detí. Na základe toho možno predpokladať, že založenie rodiny sa spája s rastom významu vonkajších aspektov práce (Johnosn: 2005). Môže viesť tiež k poklesu významu vnútorných aspektov práce, pretože práca, ktorá je zaujímavá a prináša so sebou

[4] Iný pohľad na vek ako faktor determinujúci pracovné orientácie nám ponúkajú napr. Kallenberg a Loscocco, ktorí zdôrazňujú skôr význam štádií kariéry, preto hovoria o význame seniority a skúsenosti starších pracovníkov, ktoré im umožňujú obsadzovať lepšie platené pracovné pozície, čo vedie k potenciálnym rozdielom v preferenciách jednotlivých aspektov práce medzi staršími a mladšími pracovníkmi

výzvy sa spája s vysokými požiadavkami. To môže byť veľmi náročné pri zosúlaďovaní rodičovských a pracovných rolí (Putman, Van De Werfhorst:2008).

Poslednou premennou, ktorá bude predmetom nášho záujmu je *postavenie jednotlivca v sociálnej štruktúre.* Na význam sociálnej štruktúry ako faktora determinujúceho rozdiely v hodnotových orientáciách vo vzťahu k práci poukázali Koha a Schooler vo svojej štúdii: Trieda, práca a orientácie. Základným predpokladom štúdie bolo, že sociálna pozícia determinuje možnosti a príležitosti kontroly a riadenia, ktoré človek môže využiť vo svojej práci. Podľa nich pracovné hodnoty vypovedajú nielen o tom, čo človek chce dosiahnuť, ale aj o potenciálnych možnostiach, ktoré pokladá za reálne dosiahnuteľné. Pre človeka pochádzajúceho z vyššej sociálnej triedy je charakteristická potreba osobného riadenia a zabezpečenia kontroly nad vlastným životom (napríklad vyššia miera zodpovednosti, schopnosti spoľahnúť sa na seba). Preto možno predpokladať, že vonkajšie aspekty práce budú pokladané za samozrejmé, a tak možno očakávať vyššiu preferenciu vnútorných aspektov práce vzťahujúcich sa na sebarozvoj a úspech (Kohn - Schooler 1969).

Vzhľadom na možnosti dát, budeme pri tejto premennej vychádzať zo subjektívneho prístupu[5] k vymedzeniu pozície jednotlivca v systéme stratifikácie spoločnosti. Tento prístup je založený na subjektívnom zaradení, na základe percepcie vlastnej pozície v stratifikačnom systéme spoločnosti a nemusí korešpondovať so skutočným stavom veci (Bahna – Džambazovič 2010). Preto zameriame pozornosť aj na preskúmanie rozdielov v pracovných orientáciách na základe druhov zamestnaní, ktoré sme klasifikovali podľa klasifikácie povolaní ISCO-O8. Táto klasifikácia rozlišuje 10 hierarchicky usporiadaných tried zamestnaní [6]. Pre potreby analýzy sme ich, vzhľadom na zabezpečenie dostatočnej početnosti jednotlivých kategórií, zredukovali na 4 triedy, ktoré sú zoradené od najvyšších po najnižšie:

1. kategória: riadiaci zamestnanci, technici a špecialisti

2. kategória: administratívni zamestnanci, zamestnanci v obchode a službách

3. kvalifikovaní robotníci a remeselníci

4. nekvalifikovaní robotníci a pomocná pracovná sila

Takto máme k dispozícii dve hierarchicky usporiadané klasifikácie, jedna je založená na subjektívnych kritériách zaradenia a druhá na objektívnych. Tak možno porovnávať, či sú tieto dve klasifikácie komplementárne z hľadiska rozdielov v pracovných preferenciách. Povolanie, ktoré možno zaradiť vyššie v danej hierarchii, sa spája s požiadavkou vyššieho vzdelania, kvalifikácie a zručnosti, a tým pádom aj s vyššou úrovňou príjmu. Možno potom predpokladať, že povolanie nachádzajúce sa vyššie v danej hierarchii povolaní, sa bude

[5] Tento prístup bol zvolený vzhľadom na to, že v Európskom výskume hodnôt bola pozícia jednotlivca v stratifikačnom systéme zisťovaná na základe subjektívneho prístupu, prostredníctvom otázky, kde sa mali respondenti sami na základe vlastného uváženia zaradiť do niektorej zo štyroch vymedzených kategórií spoločenskej vrstvy: vyššia, stredná, nižšia stredná a vyššia vrstva.

[6] Táto klasifikácia je založená na zoradení jednotlivých povolaní na základe 4 úrovni zručnosti, ktoré sú aplikované na 10 úrovni tried: 1.Zákonodarcovia, riadiaci pracovníci, 2. Špecialisti, 3. Technici a odborní zamestnanci, 4. Administratívni pracovníci, úradníci, 5. Pracovníci v službách a obchode, 6. Kvalifikovaná pracovná sila v poľnohospodárstve, lesníctve a rybolove, 7. Kvalifikovaní robotníci a remeselníci, 8. Operátori a montéri strojov a zariadení, 9. Pomocní a nekvalifikovaní pracovníci, 10. Príslušníci ozbrojených síl

spájať s vyššou mierou preferencie vnútorných aspektov práce. Možno totižto predpokladať, že vonkajšie aspekty práce budú pokladané za samozrejmé, a preto možno očakávať vyššiu pravdepodobnosť preferencie vnútorných aspektov práce. Vzhľadom na skutočnosť, že otázky, týkajúce sa sebazaradenia do spoločenskej vrstvy a druhu zamestnania boli zisťované len vo výskume z roku 1991, nie je možné odhaliť, či v tejto oblasti nastali nejaké zmeny.[7]

Vzhľadom na náš cieľ preskúmať, či existujú rozdiely v pracovných orientáciách, medzi jednotlivými skupinami ľudí, na základe nami vymedzených premenných, sme našu analýzu postavili na výskumných hypotézach, ktoré sú orientované práve na vplyv vybraných faktorov na rozdiely v pracovných orientáciách.

V prípade každej premennej, na potvrdenie alebo zamietnutie nulovej hypotézy použijeme štatistické testy v závislosti od počtu jej kategórií. Jednovzorkový T test použijeme v prípade premenných s dvoma kategóriami a jednofaktorovú analýzu rozptylu v prípade premenných s troma a viac kategóriami. Keďže oba testy predpokladajú rovnosť rozptylov, najprv budeme prostredníctvom Levenovho testu testovať, či spĺňame predpoklady ich použitia. V prípade ANOVY, ak je hodnota Levenovho testu štatisticky významná ($p < 0,005$), použijeme neparametrickú alternatívu- Kruskal-Wallisov test.

Výsledky analýzy

Táto časť štúdie bude venovaná výsledkom, ku ktorým sme dospeli v analýze. V prvom rade zameriame pozornosť na preskúmaniu zmien samotných vonkajších a vnútorných pracovných orientácii a následne budeme venovať pozornosť jednotlivým determinantom.

Ako vidno z výsledkov výskumu, v sledovanom období došlo k posunom v zastúpení jednotlivých kategórií na oboch dimenziách.

Na *dimenzii vonkajších pracovných orientácii* sa v sledovanom období v kategórii silných orientácii podiel respondentov zvýšil. Naopak v kategórii slabých orientácii znížil. To viedlo k tomu, že zatiaľ čo v roku 1991 dominovali slabé pracovné orientácie, v roku 2008 naopak silné orientácie. Celkovo tak možno charakterizovať zmeny v sledovanom období, ako zmeny vedúce k rastu silných pracovných orientácii v slovenskej populácii. To nám naznačuje rast vyhranenosti vonkajších pracovných hodnôt v slovenskej spoločnosti.

[7] Aj napriek nedostupnosť dát o tejto problematike z roku 1991, pokladáme za dôležité venovať pozornosť aj preskúmaniu týchto faktorov, keďže sociálna trieda je podľa literatúry jedna z najčastejšie skúmaných premenných v súvislosti s pracovnými orientáciami.

Graf 1: Vonkajšie pracovné orientácie

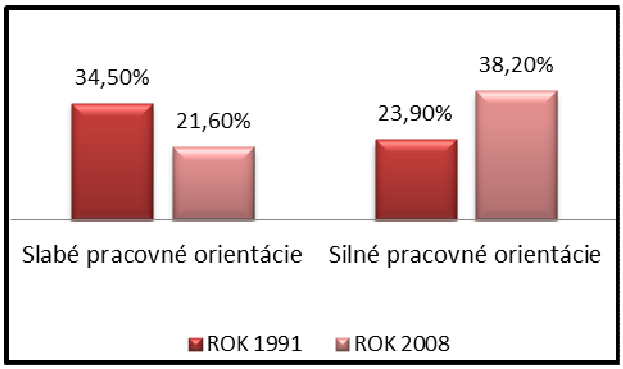

Na *dimenzii vnútorných pracovných orientácii* je situácia odlišná, v porovnaní s vonkajšími pracovnými orientáciami. V sledovanom období zostal podiel respondentov v kategórii slabých pracovných orientácii stabilný, na strane druhej zastúpenie kategórie silných orientácii sa mierne zvýšilo. Táto zmeny viedli k vyrovnaniu podiel respondentov v oboch kategóriách vnútorných pracovných orientácii. Celkovo možno z tohto hľadiska povedať, že vývoj vnútorných pracovných orientácií medzi sledovanými rokmi viedol k tomu, že na rozdiel od roku 1991 nemožno hovoriť o jednoznačnej dominancii silných alebo slabých vnútorných orientácií, ale skôr o vyrovnanom podiele v zastúpení oboch pólov.

Graf 2: Vnútorné pracovné orientácie

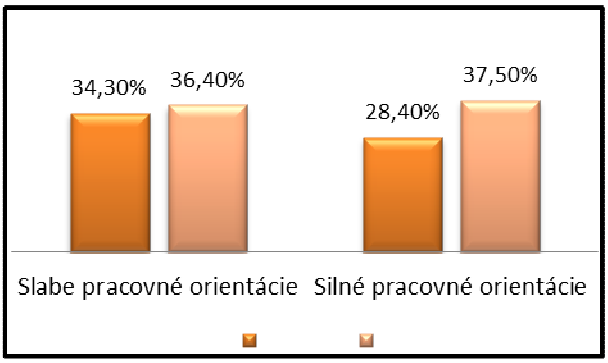

Ak máme teda celkovo zhodnotiť vývoj v oblasti pracovných orientácií za posledné roky, možno hovoriť skôr o zmene než stabilite. Celkovo možno pritom povedať, že zmeny v oblasti pracovných hodnôt viedli k výraznejšiemu posunu smerom k silným pracovným orientáciám, a to na oboch dimenziách. Nemožno pritom jednoznačne povedať, či tieto zmeny smerujú k posunu od materiálnych k postmateriálnym hodnotám. Na jednej strane sa zvýšil podiel respondentov so silnými vnútornými pracovnými orientáciami, ktoré môže naznačovať posuny v hodnotových orientáciách smerom k rozvoju individualizmu, spojeného s uplatnením sebarozvoja a sebauplatnenia. Na strane druhej rovnako početné je aj

zastúpenie respondentov so silnými vonkajšími orientáciami, ktoré možno pokladať tak za výsledok kultúrnych špecifík, ale zároveň aj odraz podmienok na slovenskom trhu práce.

Determinanty pracovných orientácii

Cieľom tejto časti analýzy je zistiť, či nami vymedzené nezávislé premenné diferencujú populáciu z hľadiska pracovných orientácií a či sú rozdiely u skupín obyvateľstva z hľadiska daných premenných stabilné alebo naopak došlo k určitým posunom, či zmenám.

1. Pohlavie

Ako vidno z výsledkov analýzy v slovenskej populácii sú prítomné rozdiely medzi mužmi a ženami, tak z hľadiska vonkajších, ako aj vnútorných pracovných orientácií. Na dimenzii *vonkajších pracovných orientácii* nastali v sledovanom období posuny v percentuálnom zastúpení mužov a žien v oboch kategóriách, avšak výraznejšie boli v prípade kategórie silných pracovných orientácii.

Graf 3: Vonkajšie pracovné orientácie- pohlavie r. 1991

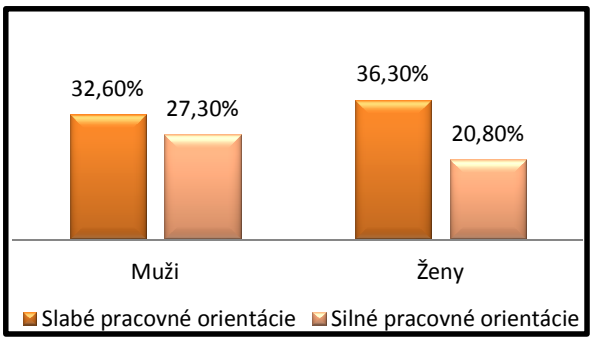

Graf 4: Vonkajšie pracovné orientácie- pohlavie r. 2008

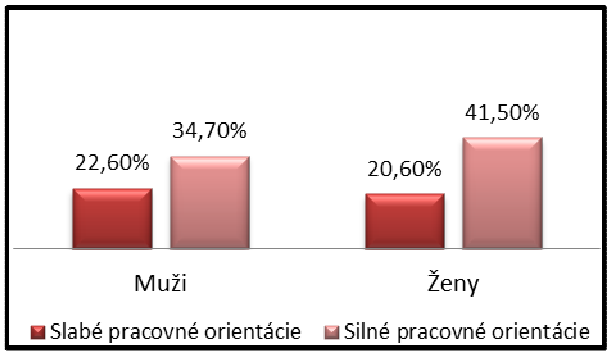

Pritom v roku 1991 bolo v tejto kategórii vyššie percentuálne zastúpenie mužov. Vyhranenosť vonkajších orientácii u mužov nám naznačuje, že pracovné orientácie sú odrazom tradičných rodových rolí. Aj napriek skutočnosti, že v období socializmu bola vysoká zamestnanosť žien, tieto výsledky nám poukazujú, že rodová rola so silnou pozíciou muža ako hlavného živiteľa rodiny aj naďalej pretrváva. To môže byť dôsledkom toho, že práca ženy bola pokladaná za doplnok práce muža, čím došlo k umiestňovaniu mužov v produktívnych odvetviach a k feminizácii určitých odvetví, ktoré sa spájajú s nižšími mzdami. V roku 2008 však naopak, ženy mali omnoho vyššie percentuálneho zastúpenie v kategórii silných pracovných orientácii, čo bolo dôsledkom výraznejšieho rastu podielu žien v tejto kategórii. Zvyšujúci sa podiel žien so silnými pracovnými orientáciami môže pritom súvisieť s tým, že aj napriek snahám o zmenšovanie rodových rozdielov nie je postavenie mužov a žien na trhu práce rovnocenné. Ženy zarábajú v porovnaní s mužmi menej, čo v súvislosti s ich participáciou na trhu práce môže viesť práve k nárastu silných orientácií. V druhom sledovanom roku pritom došlo k miernemu poklesu rozdielov medzi mužmi a ženami. Tieto výsledky môžu byť aj odrazom skutočnosti, že v súčasnosti je na zabezpečenie primeranej životnej úrovne nevyhnutné dvoj- zdrojové zabezpečenie rodiny.

Z hľadiska *dimenzie vnútorných pracovných orientácii* možno poukázať, že aj v tomto prípade došlo v sledovanom období k zmenám v percentuálnom zastúpení jednotlivých kategórii. Ako v prípade vonkajších pracovných orientácii, aj v prípade vnútorných došlo k zmenšovaniu rozdielov medzi mužmi a ženami.

Graf 5: Vnútorné pracovné orientácie- pohlavie r. 1991

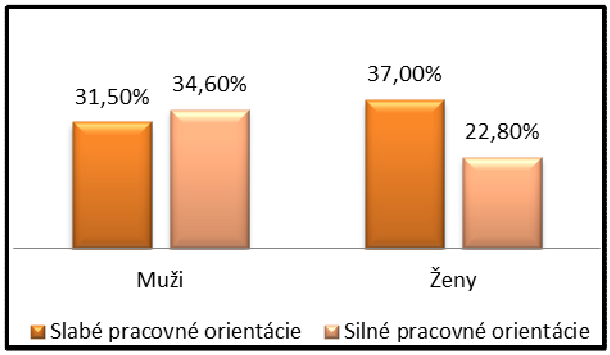

Graf 6: Vnútorné pracovné orientácie- pohlavie r. 2008

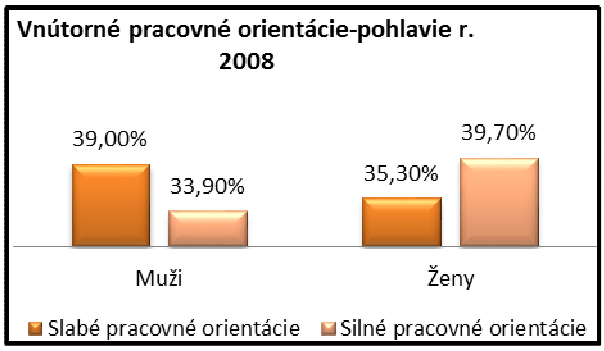

V roku 1991 bolo percentuálne zastúpenie mužov v kategórii silných pracovných orientácii vyššie ako zastúpenie žien. To je zaujímavé zistenie vzhľadom na to, že podľa niektorých zahraničných výskumov práve ženy majú silnejšie vnútorné orientácie. V prvom sledovanom roku mali teda muži silnejšie orientácie na oboch dimenziách pracovných orientácii, čo nám poukazuje na, že muži (ani ženy) nemajú jednoznačne vyhranené očakávania vo vzťahu k práci. V roku 2008 naopak ženy mali vyššie percentuálne zastúpenie silných pracovných orientácií. V druhom sledovanom roku majú teda ženy silnejšie pracovné preferencie na oboch dimenziách pracovných orientácii. Pritom rozdiely medzi mužmi a ženami nie sú v roku 2008 tak výrazné ako v roku 1991. K miernemu poklesu rozdielov medzi mužmi a ženami došlo na oboch dimenziách pracovných orientácii. Z tohto hľadiska možno povedať, že rovnako muži, ako aj ženy vnímajú prácu nielen ako prostriedok dosahovania iných cieľov, ale práca sa pre nich vo zvýšenej miere stáva cieľom sám o sebe.

Na testovanie štatistickej významnosti zistených rozdielov sme v prípade tejto premennej použili T testy, ktoré nám potvrdili rozdiely v pracovných orientáciách medzi mužmi a ženami. Vo všetkých prípadoch bola hodnota T testov nižšia ako stanovená hladina významnosti (výsledky sú uvedenú v tabuľke prílohe č. 2 A)). Na základe toho možno povedať, že rozdiely medzi mužmi a ženami na úrovni vonkajších a vnútorných pracovných orientáciách boli v oboch sledovaných rokoch prítomné v slovenskej populácii.

2. Vek

Pri pohľade na výsledky nášho výskumu vidno, že na oboch dimenziách pracovných orientácii je medzi niektorými vekovými skupinami percento respondentov v oboch kategórii pracovných orientácii takmer totožné, zatiaľ čo medzi inými sú rozdiely výraznejšie. Tieto zistenia možno vysvetliť prostredníctvom problematiky životných dráh, ktoré prinášajú posuny v sociálnych rolách človeka, čo môže spätne pôsobiť na zmeny pracovných preferencii.

Graf 7: Vonkajšie pracovné orientácie- vek r. 1991

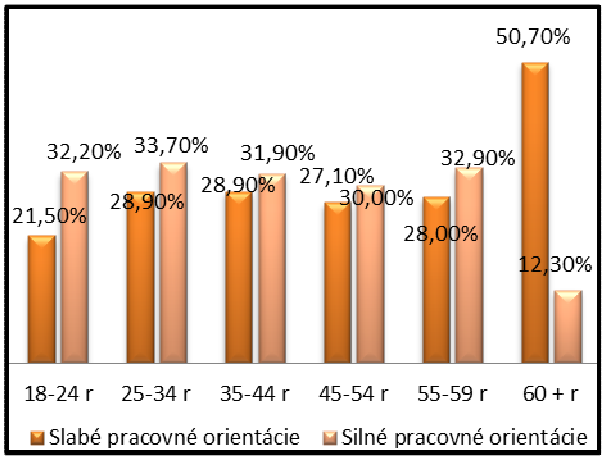

Graf 8: Vonkajšie pracovné orientácie- vek r. 2008

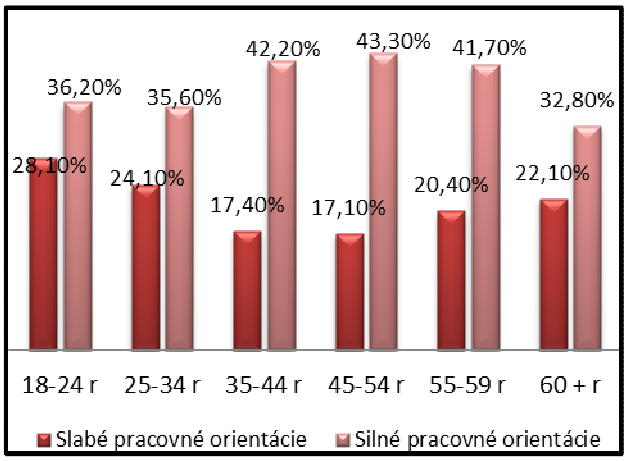

Na *dimenzii vonkajších orientácii* bol v roku 1991 podiel respondentov v oboch kategóriách pracovných orientácií takmer totožný v štyroch vekových kategóriách v rozpätí 25 – 59 rokov. Naopak rozdiely boli prítomné medzi týmito kategóriami a dvoma krajnými (18 – 24 rokov a 60 a viac rokov). Celkovo vyššie bolo percento respondentov v kategórii silných pracovných orientácii vo vekovom rozpätí 25-59 rokov. Toto zistenie možno vysvetliť tým, že toto vekové obdobie sa z hľadiska životných dráh spájalo s plnením rodičovských roly. Predovšetkým dovŕšenie veku 25 rokov sa väčšinou spájalo s výraznými zmenami v živote jedinca, spôsobenými založením si rodiny a s ním súvisiace vyššie finančné nároky na zabezpečenie primeranej životnej úrovne. Na strane druhej najnižšie percentuálne zastúpenie silných pracovných orientácií bolo vo vekovej skupine 60 a viac rokov, čo možno vysvetliť prostredníctvom zmien v životných dráhach, spojených s odchodom do dôchodku a sním súvisiacim odchodom z trhu práce. Tento prudký pokles nám teda naznačuje, že práca ako prostriedok dosahovania iných cieľov môže stratiť pre jedinca význam.

Pri pohľade na rok 2008, na rozdiel od roku 1991, nebolo najvyššie percentuálne

zastúpenie kategórie silných a najnižšie zastúpenie kategórie slabých pracovných orientácii u vekových skupín v rozpätí 24- 59 rokov, ale 35-59 rokov. Pritom zaujímavé je zistenie, že v druhom sledovanom roku boli rozdiely v percentuálnom zastúpení jednotlivých kategórii pracovných orientácii omnoho výraznejšie. Možno tak hovoriť o raste vyhranenosti vonkajších pracovných orientácii. Tieto zmeny možno vysvetliť prostredníctvom posunov v životných dráhach, spojených predovšetkým s odkladaním založenia rodiny do vyššieho veku, ktoré sa uskutočnili za posledné roky. Môžu tiež súvisieť z celkovým rastom významu stabilnej a dobre finančne ohodnotenej práce v strednej vekovej skupine, v porovnaní s nižšími vekovými skupinami, ktoré sú skôr otvorené možnosti skúšať rôzne druhy práce. Zaujímavým zistením je, že síce veková kategória 60 a viac rokov má aj v tomto roku najnižšie percentuálne zastúpenie silných orientácií. Pri porovnaní s rokom 1991 však rozdiely s ostatnými vekovými kategóriami nie sú až také výrazné.

Graf 9: Vnútorné pracovné orientácie- vek r. 1991

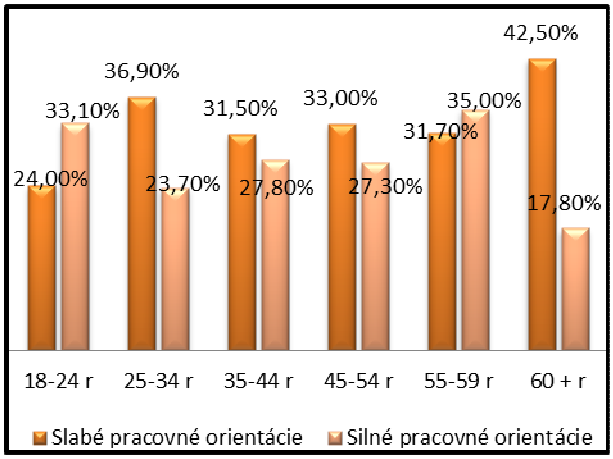

Graf 10: Vnútorné pracovné orientácie- vek r. 2008

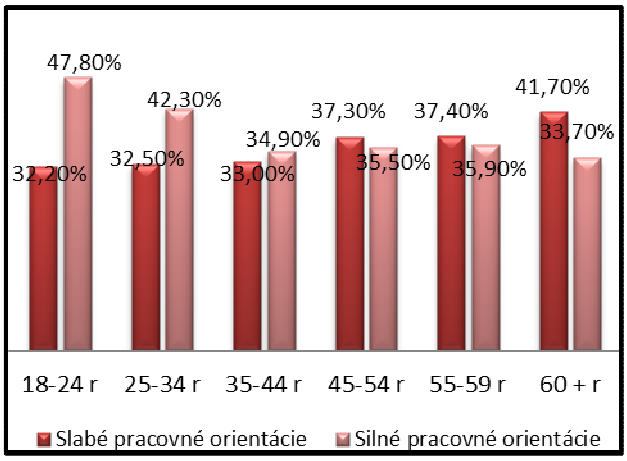

Ani na *dimenzii vnútorných pracovných orientácii* neboli v prvom sledovanom roku rozdiely v percentuálnom zastúpení kategórii vonkajších a vnútorných pracovných orientácii také výrazné. Pritom najnižšie percento respondentov v kategórii silných a najvyššie v kategórii slabých pracovných orientácii bolo opätovné u vekovej skupiny nad 60 rokov. Tieto zistenia nám naznačujú, že s odchodom do dôchodku sa menia celkové preferencie človek a práca ako taká tým, že človek opúšťa trh práce, akoby celkovo strácala pre neho význam. Veľmi zaujímavým zistením je, že najvyššie percento silných pracovných orientácii bolo vo vekovej kategórii 55 – 59 rokov. Tieto zistenia nám indikujú, že vysoké očakávania sa v rámci tejto vekovej kategórie, kedy zamestnanec dosahuje vrchol svojej kariéry, nevzťahovali len na otázku finančného zabezpečenia, stability práce a výhodnej pracovnej doby, ale aj potreby osobného rastu, rozvoja a sebanaplnenia. Ďalším dôležitým zistením je, že medzi vekovými kategóriami 18-24 a 25- 34 rokov bol zaznamenaný pokles v zastúpení kategórie silných pracovných orientácii, čo možno vysvetliť prostredníctvom konceptu životných dráh. Vek 25 rokov sa v tomto období spájal so založením rodiny. V dôsledku toho mohla preferencia zaujímavej práce, ktorá prináša možnosť rozvoja poklesnúť, vzhľadom na väčšiu náročnosť takéhoto druhu práce pri zosúlaďovananí rodinného a pracovného života. Pri porovnávaní rokov 1991 a 2008 možno poukázať na posuny, týkajúce sa rozdielov medzi jednotlivými vekovými kategóriami. Pritom však na dimenzii vnútorných pracovných orientácii nedošlo k rastu rozdielov medzi kategóriami silných a slabých orientácii. Z tohto hľadiska nemožno, v porovnaní s dimenziou vonkajších orientácii, hovoriť o jednoznačnej vyhranenosti. V roku 2008 bol najnižší podiel respondentov v kategórii silných pracovných orientácii opätovne vo vekovej skupine nad 60 rokov a naopak najvyšší v najmladších vekových skupinách (18-24 a 25-34 rokov). Zmenšovanie rozdielov medzi týmito dvoma vekovými skupinami môže súvisieť už so spomínanými posunmi v životných dráhach človeka a poukazuje na to, že mladšie vekové skupiny preferujú skôr prácu, ktorá im umožňuje sebarealizáciu a spája sa aj s vyššími nárokmi. Dôležitým zistením je však skutočnosť, že zatiaľ čo v roku 1991 je pokles zastúpenia kategórie silných orientácií charakteristický len v prípade vekovej skupiny 24 – 34 rokov. V roku 2008 zostáva znížený podiel respondentov prítomný v celom vekovom rozpätí 35 – 59 rokov. Toto zistenie nám naznačuje, že zosúlaďovanie rodinného a pracovného života sa celkovo stalo náročnejšie, v porovnaní s rokom 1991. Vekové kategórie v rozpätí 34 – 59 rokov sa v roku 2008 totižto spájajú celkovo s vyšším zastúpením respondentov so silnými vonkajšími orientáciami a slabšími vnútornými orientáciami, čo môže naznačovať skôr preferencie práce, ktorá umožňuje zosúlaďovanie rodinného a pracovného života.

Na testovanie, či sú rozdiely štatisticky významné sme použili ANOVU a Kruskall-Walis test v prípade vnútorných pracovných orientácii v roku 2008, vzhľadom na to, že výsledok Levenovho testu bol štatisticky významný (výsledky testov sú uvedené v prílohe č.1 A)). Hodnoty štatistických testov boli vo všetkých prípadoch, okrem vnútorných orientácii v roku 2008, nižšie ako stanovená hladina významnosti.(výsledky sú v prílohe č. 2 B)). Na základe toho možno povedať, že v roku 1991 boli prítomné rozdiely vo vnútorných

a vonkajších pracovných orientáciách. V roku 2008 sa naopak ukázali prítomné rozdiely medzi vekovými skupinami iba v prípade vonkajších pracovných orientácii.

3. Pozícia v sociálnej štruktúre

Poslednou premennou, na ktorú sme vo výskume zamerali pozornosť bola pozícia jednotlivca v sociálnej štruktúre.

Graf 11: Vonkajšie pracovné orientácie- spoločenská vrstva

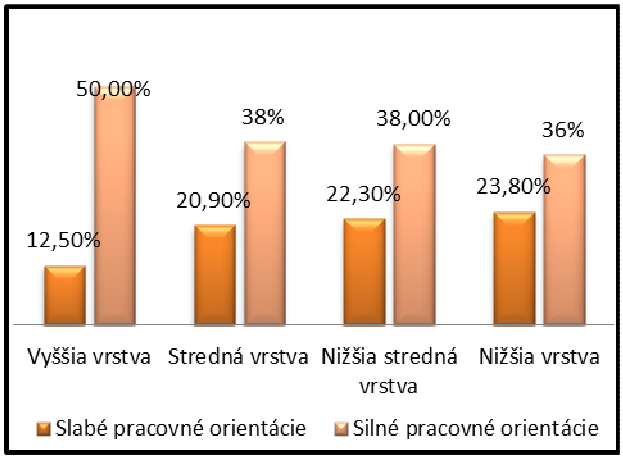

Graf 12: Vonkajšie pracovné orientácie- druh zamestnania

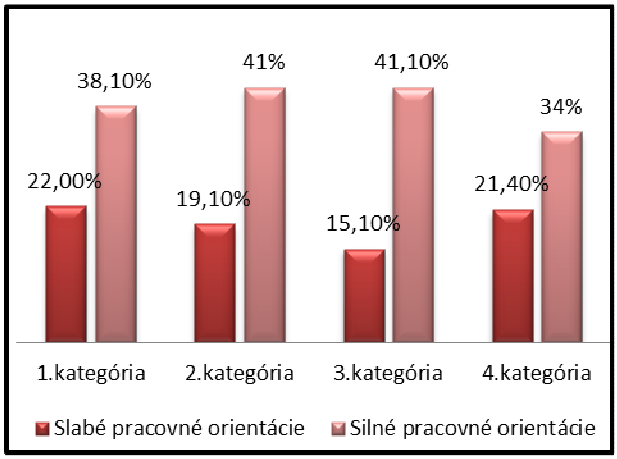

V prípade prvého skúmaného faktora, spoločenskej triedy, možno poukázať na zaujímavé zistenie, že na *dimenzii vonkajších pracovných* orientácii bolo najvyššie percentuálne zastúpenie kategórie silných a najnižšie v kategórii slabých pracovných orientácii

u respondentov, ktorí sa zaradili do vyššej spoločenskej vrstvy. Naopak najnižšie boli u respondenti zaradených do nižšej vrstvy. Pritom medzi strednou a nižšou strednou vrstvou sú rozdiely len minimálne, ale celkovo má podiel respondentov v kategórii silných pracovných orientácii klesajúcu tendenciu (od najvyššej vrstvy po najnižšiu). Celkovo možno povedať, čím do vyššej vrstvy sa respondent zaradil, tým silnejšie má vonkajšie pracovné orientácie. Toto zistenie je veľmi zaujímavé, pretože by sa skôr dalo očakávať, že respondenti zaradení do nižšej vrstvy budú mať vyššie percentuálne zastúpenie silných pracovných orientácií. Ak by sme aplikovali Maslowovu teóriu hierarchizácie potrieb na oblasť práce možno povedať, že po uspokojení základných potrieb, ako je stabilita zamestnania a príjem, sa vytvára priestor pre uspokojovanie vyšších potrieb. Potom by sa dalo predpokladať, že respondenti zaradení do nižšej triedy pociťujú absenciu takýchto potrieb a budú ich preto pokladať za dôležité.

V prípade druhej skúmanej premennej sú výsledky odlišné. Aj v tomto prípade síce respondenti, ktorí boli klasifikovaní na najnižšom stupni (nekvalifikovaní robotníci a pomocná pracovná sila), majú najnižšie percentuálne zastúpenie kategórie silných pracovných orientácií. Na strane druhej najvyššie percento mali respondenti v dvoch stredových kategóriách povolaní. Z tohto hľadiska preto nemožno hovoriť o jednoznačnej klesajúcej tendencii.

Keď sa pozrieme na *dimenziu vnútorných pracovných orientácií* vidno, že percentuálne zastúpenie kategórie silných orientácií u jednotlivých skupín respondentov je podobné, ako v prípade vonkajších orientácií.

Graf 13: Vnútorné pracovné orientácie- spoločenská vrstva

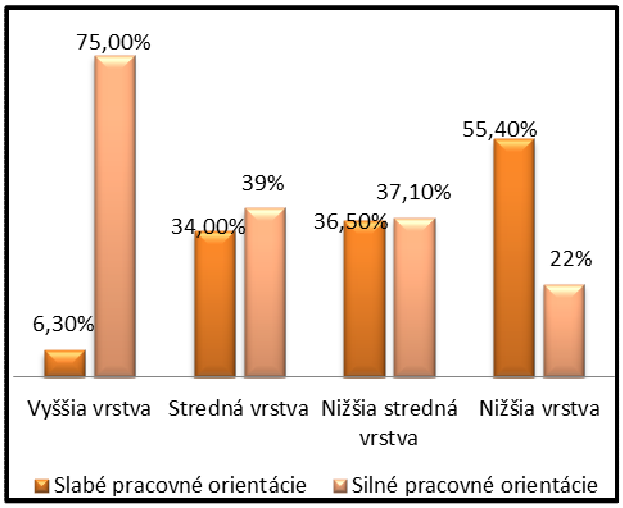

Graf 14: Vnútorné pracovné orientácie- druh zamestnania

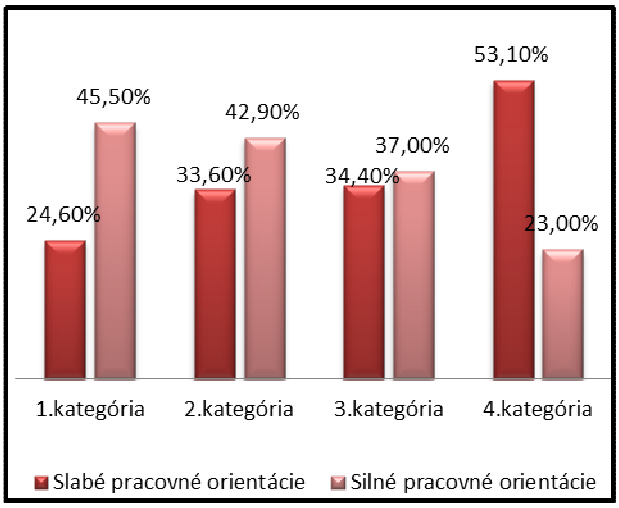

Celkovo možno povedať že, čím vyššie sa respondent zaradil v stratifikačnom systéme spoločnosti, tým vyššie má vnútorné pracovné orientácie. Najvyššie percento respondentov so silnými orientáciami je v kategórii vyššej spoločenskej vrstvy a naopak najnižšie na opačnom póle klasifikácie. Respondenti, ktorí sa zaradili do strednej triedy a nižšej strednej triedy majú opäť takmer zhodné percentuálne zastúpenie. Tieto výsledky nám naznačujú, že respondenti, ktorí sa na základe subjektívneho zváženia zaradili do vyššej vrstvy, majú celkovo vyššie nároky vo vzťahu k práci a pokladajú prácu nie len za prostriedok na uspokojenie iných cieľov, ktoré stoja mimo nej samotnej (potreba istoty prace a dobré finančné ohodnotenie), ale aj za cieľ sám o sebe. Keď sa pozrieme na výsledky z klasifikácie zamestnaní, možno hovoriť o značnom stupni zhody s výsledkami z prvej premennej. Opäť najvyššie zastúpenie silných orientácií majú respondenti na najvyššom stupni hierarchie (riadiaci zamestnanci, technici a špecialisti) a najnižší podiel je u respondentov na najnižšom stupni hierarchie(nekvalifikovaní robotníci a pomocná pracovná sila). Toto zistenie možno vysvetliť tým, že druh zamestnania ktoré sa nachádza vyššie v hierarchii si vyžadujú vyšší stupeň náročnosti z hľadiska kvalifikácie, vzdelania a schopnosti. Z tohto hľadiska teda respondenti, ktorí sa nachádzajú na vyššom stupni môžu mať, práve v dôsledku tejto skutočnosti, vyššie preferencie vonkajších orientácií.

Na testovanie štatistickej významnosti zistených rozdielov sme v prípade týchto dvoch premenných použili ANOV-u. Okrem vnútorných pracovných orientácii z hľadiska druhu zamestnania, kedy sme použili Kruskal- Wallis test, keďže výsledok Levenovho testu bol signifikantný (výsledky testov sú uvedené v prílohe č. 1 C) a D)). Hodnota testu bola štatisticky významná len v prípade vnútorných pracovných orientácii z hľadiska druhu zamestnania (výsledky sú uvedené v prílohe č. 2 C)). Na základe toho možno povedať, že v roku 2008 v slovenskej spoločnosti boli prítomné rozdiely vo vnútorných pracovných orientáciách medzi ľuďmi patriacimi do rôznej kategórii zamestnania.

Záver

Tak ako ostatné sféry života spoločnosti, aj svet práce sa mení a vyvíja. Zmeny sa neodohrávajú len v oblasti práce samotnej, ale zmenám podlieha aj oblasť hodnôt vo vzťahu k práci. Cieľom tejto štúdii bolo preskúmať, či a ako sa zmenili pracovné hodnoty v slovenskej spoločnosti od 90 rokov. Analýza hodnôt bola postavená na porovnávaní dát z dvoch vĺn realizácie Výskumu európskych hodnôt. Konkrétne sme zamerali pozornosť na preskúmanie dvoch typov pracovných orientácii- vonkajších a vnútorných, ktoré vypovedajú o preferenciách určitých aspektov práce. Naším cieľom nebola analýza týchto dvoch typov pracovných orientácii len z časového hľadiska, ale aj z hľadiska premenných, ktoré sa ukázali ako diferencujúce faktory pracovných orientácii v zahraničných výskumoch.

Analýza v tejto štúdií nám poukazuje na to, že v slovenskej spoločnosti sa od 90 rokov odohrali posuny v hodnotových orientáciách, ktoré možno charakterizovať ako zmeny vedúce k vyrovnávaniu rozdielov medzi vonkajšími a vnútornými pracovnými orientáciami. Zatiaľ čo v roku 1991 sa dalo jednoznačne povedať, že pre slovenskú spoločnosť je charakteristická skôr vonkajšia ako vnútorná pracovná orientácia. V roku 2008, v dôsledku posunov v hodnotových orientáciách, nemožno jednoznačne povedať, že pre slovenskú spoločnosť je charakteristická skôr jedná alebo druhá orientácia vo vzťahu k práci. Zaujímavým zistením zostáva skutočnosť, že v sledovanom období narástol podiel respondentov v kategórii silných pracovných orientácii na oboch dimenziách. To nám naznačuje meniacu sa pozíciu práce v slovenskej spoločnosti, ktorá už nie je len prostriedkom zabezpečenia vlastnej existencie. Toto zistenie nám naznačuje, že očakávania slovenskej populácie vo vzťahu k práci sa zvyšujú, a to tak z hľadiska materiálnej, ako aj sebarealizačnej dimenzie. Diferenciácia pracovných orientácií v slovenskej populácii, ako aj posuny v hodnotových orientáciách boli zaznamenané v prípade všetkých skúmaných faktoroch. Z hľadiska prvej skúmanej premennej- *pohlavia* sa ukázalo, že v prvom sledovanom roku boli pracovné preferencie v podstate odrazom tradičných rodových rolí. Muži mali vyššie preferencie vonkajších pracovných orientácií a ženy naopak vnútorných. V roku 2008 však nastali posuny, vedúce k tomu, že ženy mali vyššie preferencie na oboch dimenziách pracovných orientácií ako muži. Na strane druhej treba poukázať na to, že tieto posuny v pracovných preferenciách smerujú k vyrovnaniu rozdielov medzi mužmi a ženami. Zaujímavým je však zistenie, že ženy preferovali vonkajšie aspekty práce viac ako muži, čo môže súvisieť s „rodovou“ situáciou na slovenskom trhu práce a rastom potreby dvoch zdrojov príjmu pre zabezpečenie rodiny.

Z hľadiska druhej skúmanej premennej- *veku,* nám výsledky analýzy poukazujú na rozdiely v pracovných orientáciách, ktoré možno vysvetliť prostredníctvom konceptu životných dráh. V roku 1991 mali respondenti vo vekovom rozpätí 24 – 59 rokov najvyššie preferencie vonkajších aspektov práce. Zaujímavé je však zistenie, že na dimenzii vnútorných orientácii bolo v tomto roku najvyššie percento silných pracovných orientácii vo vekovej

kategórii 55 – 59 rokov. Dôležitým však zostáva zistenie, že ako prelomové sa ukázali vekové skupiny 18 -24 a 25 - 34 rokov, kedy došlo k poklesu preferencii vnútorných aspektov a rastu preferencie vonkajších aspektov práce. To môže súvisieť s posunmi v životných dráhach človeka, spojenými so založením si rodiny alebo celkovou potrebou osamostatniť sa od rodičov a zabezpečiť si vlastnú existenciu. Pri pohľade na rok 2008 možno poukázať na to, že najvyššie preferencie vonkajších a najnižšie preferencie vnútorných aspektov práce boli u vekových skupín v rozpätí 34 - 59 rokov. Pritom v tomto roku sa ako prelomové ukázali vekové skupiny 18 - 34 a 35 - 44, kedy došlo k poklesu dôležitosti vnútorných a rastu významu vonkajších pracovných orientácii.

V poslednej časti tejto štúdie sme sa zamerali na preskúmanie vplyvu sociálnej triedy a druhu zamestnania na rozdiely v pracovných orientáciách. Analýza prvej sledovanej premennej viedla k zaujímavým zisteniu, že čím do vyššej triedy sa respondent zaradil, tým vyššie má preferencie na oboch dimenziách pracovných orientácii. Tieto výsledky nám naznačujú, že respondenti, ktorí sa na základe subjektívneho zváženia zaradili do vyššej vrstvy, majú celkovo vyššie nároky vo vzťahu k práci. Z hľadiska druhu zamestnania sme na dimenzii vnútorných pracovných orientácii dospeli k podobným zisteniam, že najvyššie zastúpenie na úrovni silných orientácií majú respondenti na najvyššom stupni hierarchie a najnižší podiel je u respondentov na najnižšom stupni hierarchie. Na strane druhej na dimenzii vonkajších pracovných orientácii sa naše zistenia odlišujú v tom, že najvyššie zastúpenie kategórie silných pracovných orientácií bolo u respondentov v dvoch stredových kategóriách povolaní.

Ak by sme mali celkovo zhodnotiť výsledky analýzy, možno povedať, že v slovenskej spoločnosti sa od 90 rokoch odohrali značené zmeny v hodnotových orientáciách. Možno teda hovoriť skôr o zmene, než stabilite pracovných hodnôt v slovenskej spoločnosti za posledné roky. Na základe zistení pritom možno konštatovať, že v značnej miere cítiť prenikanie individualizmu v oblasti hodnotových orientácií vo vzťahu k práci. Na základe toho možno predpokladať posun od moderných k postmoderným hodnotám. Na strane druhej charakteristické pre slovenskú spoločnosť je stále značný význam vonkajších aspektov práce. V dôsledku toho nemožno jednoznačne hovoriť o posune smerom k post moderným hodnotám. Pretrvávajúci význam vonkajších pracovných orientácií môže súvisieť s tým, čo Ingleghart zdôrazňoval vo svojom vysvetlení zmien hodnotových orientácii, že ľudia vo svojich hodnotových orientáciách odrážajú podmienky krajiny, v ktorej žijú. Pre slovenský trh práce je totižto charakteristická dlhodobo nepriaznivá situácia týkajúca sa najmä vysokej miery nezamestnanosti a istoty zamestnania. Na strane druhej, určitá „hodnotová zotrvačnosť“ môže byť aj odrazom kultúrnych špecifík. Ako poukázal Večerník, bývalé socialistické krajiny zdedili z predchádzajúceho režimu vysoké očakávania sociálnej istoty, čo vedie k preferencii skôr vonkajších aspektov práce. Ako poukazujú aj výsledky nášho výskumu, význam vonkajších pracovných orientácii je v hodnotových preferenciách slovenskej populácii stále prítomný. To, či vývoj hodnotových orientácii postupne smeruje k postmoderným hodnotám je pritom príliš skoro hovoriť. Hodnoty sa menia len veľmi pomaly, a preto pred-

poklad o takomto smerovaní môžu potvrdiť len ďalšie vlny realizácie výskumu.

Ako vyplýva z výsledkov analýzy, pre slovenskú spoločnosť je charakteristická skôr diferenciácia, než homogenita pracovných orientácii. Medzi skupinami ľudí z hľadiska veku, pohlavia a spoločenskej triedy exitujú rozdiely v preferencii vonkajších a vnútorných aspektov práce. Pritom z hľadiska niektorých vybraných premenných sa diferenciácia slovenskej spoločnosti ukázala výraznejšia ako pri iných. Výsledky analýzy pritom poukazujú na určité posuny v pracovných orientáciách, čo nás odkazuje na to, že diferenciácia v pracovných orientáciách v slovenskej spoločnosti nie je stabilná, ale skôr podlieha zmenám, tak ako podlieha zmenám aj samotný svet práce.

Literatúra:

ARTS, W., HALMAN, L. (2004): European values at the turn of the millennium. Leiden: Brill Academic Publisher

BAHNA, M., DŽAMBAZOVIČ, R. (2010): Subjektívna identifikácia vlastnej pozície v stratifikačnom systéme slovenskej spoločnosti. Sociológia. roč. 42, č. 2, ss:87 – 1112

BAUMAN, Z. (2002): Tekutá modernita. Praha: Vydavateľstvo Mladá fronta

BECK, U. (2011): Riziková společnost. Praha : Sociologické nakladatelství SLON

COMMANDER, S., CORICELI, F. (1995): Unemployment, Restructuring and the labour market in easten Europe and Russia. Washington, D.C.: The World Bank Publications

CVIKOVÁ, J., FILADELFIOVÁ, J., JURÁŇOVÁ, J. (Eds.) (2003): Znižovanie sociálnych rozdielov medzi mužmi a ženami a podporovanie pracovnej desegregácie. Bratislava: ASPEKT

PIETRUCHOVÁ, O. (2007): Nedocenená práca žien/História, legislatíva a konceptualizácia rodového rozdielu v odmeňovaní. In: Filadelfiova, J., GYÁRFÁŠOVÁ, O., KOBOVÁ, L. (Eds.): Aká práca, taká pláca?. Aspekt rodovej nerovnosti v odmeňovaní. Bratislava: ASPEKT, ss:45- 64

DUDOVÁ, R. (2008): Nové šance a rizika: Flexibilita práce, marginalizace a soukromý život u vybraných povolání a sociálních skupin. Praha: Sociologický ústav AV ČR

FAGAN, C. (2001): Time, Money and the Gender Order: Work Orientations and Working-

Time Preferences in Britain. *Gender, Work and Organization*, Vol. 8, No. 3, pp: 240 - 266

HALMAN, L. (1996): Individualizations and fragmentation of work value: Evidence from the European Values Study. Netherlands: Tilburg University, WP

HANDEL, M. (2012): Trends in Job Skill Demands in OECD Countries. OECD: OECD Publisher- Social, Employment and Migration WP No. 143

INGLEGHART, R. (2008): Changing values among Western publics from 1970 - 2006. West European Politics, Vol. 31, Nr. 1-2, pp: 130 - 146

JOHNSON, M.K., MORTIMER, J.T. (2007): Judgments about Work: Dimensionality Revisited. Work and Occupations, Vol. 34, Nr.3, pp: 290 – 317

KAASA, A. (2010): Work value in European countries: Empirical evidence and explanation. Review of International Comparative Management, Vol. 12, Nr. 5, pp: 852 – 862

KOHN, M.L., SCHOOLER, C. (1969) : Class, occupation and orientation. American Sociological Rewiev, Vol. 34, Nr. 5, pp: 659 – 678

KUSA, Z., ZEMAN, M. (2008) : Výskum európskych hodnôt Slovensko. Bratislava: Sociologický ústav SAV

LALUHA, I., OŠKOVÁ, S., STANEK, V. (2005): Kvalita života, sociálne nerovnosti a diferenciácia obyvateľstva. Sociológia, roč. 37, č. 2, ss: 119-142

MAREŠ, P., KATRŇAK, T. (2010): Hodnota práce u české verejnosti v letech 1991 – 2008. Socialní studia, roč. 0, č.4, ss:121 – 143

MAREŠ, P. (2004): Od práce emancipujíci k práci mizejíci. Czech Sociological Review, roč. 40, č. 1–2, ss:37 – 48

MARINI, M. M., FAN P. L. (1996): Gender and Job value. Sociology of Education, vol. 69, Nr. 1, pp: 49 – 65

OECD Handbook on economic globalization indicators. (2005). OECD

PAUKOVIČ, V. (2007): Problém nezamestnanosti- vybrané makrosociologické a mikrosociologické kontexty. Sociálne a politické analýzy. roč. 1, č. 1, ss:73 – 101

PRETTO, A., GAIO, L. (2012): Orientation to work in Italy. Bulletin of Italian Politic. Vol. 4, No. 1, pp:165 – 184

PUTMAN, L., VAN DE WERFHORST, H. (2008): The Effects of Individual and Labour Market Characteristics on Job Preferences. Amsterdam: University of Amsterdam

RABUŠIC. L.,(2001): České hodnoty 1991-1999. Sociálni studia. roč. 0, č. 2, ss:11-15

ROE, A. R. (1999): Values and Work Empirical Findings and Theoretical Perspective. International Review. Vol. 48, No.1, pp:1 – 21

SIRVÁTKA, T. (2002): Menšiny a marginalizované menšiny skupiny v České republice. Brno: Masarykova univerzita

SMITH, A., STEINING, A. (2008): The Emergence of aWorking Poor: Labour Markets, Neoliberalisation and Diverse Economies in Post-Socialist Cities. IAntipode. Vol. 40, No.2, pp: 283 – 311

TOGLER, B. (2011) :Work value in Western and Eastern Europe. Qeensland: University of technology

UÇANOK, B. (2011): Understanding the importance of work: the effects of work values and work-value congruence. Europe of Cross- Cultural Competence and Management. Vol. 2, No. 1, pp:32 – 44

VEČERNÍK, J. (2006): Work value and job attitudes in Czech Republic between 1977 and 2005. Czech Sociological Review. roč. 42, č. 6, ss:1219 – 1240

Výrost, J. (2011): Atlas európskych hodnôt. Košice: Spoločenský ústav SAV
[cit. 20.12.2002]. http://www.atlasofeuropeanvalues.eu/homepage.php?lang=sk

YING L., YONG L. (2012): The Connotation of Work Values: A Preliminary Review. Asian Social Science. Vol. 8, No. 1, pp:48 – 54

PRÍLOHY

Príloha č. 1:

Tab.1 Výsledky Levenovho testu: Vek- 1991

Test of Homogeneity of Variances

	Levene Statistic	df1	df2	Sig.
vonkajsia_ orientacia	1,497	5	980	,188
vnutorna_ orientacia	2,597	5	980	,024

Tab. 2 Výsledky Levenovho testu: Vek-2008

Test of Homogeneity of Variances

	Levene Statistic	df1	df2	Sig.
Vnutorna_orientacia	1,351	5	1372	,240
Vonkajsia_orientacia	1,951	5	1379	,083

Tab. 3 Výsledky Levenovho testu: Spoločenská vrstva

Test of Homogeneity of Variances

	Levene Statistic	df1	df2	Sig.
Vnutorna_orientacia	2,040	5	1372	,070
Vonkajsia_orientacia	1,893	5	1379	,093

Tab.4 Výsledky Levenovho testu: Druh zamestnania

Test of Homogeneity of Variances

	Levene Statistic	df1	df2	Sig.
Vnutorna_orientacia	3,869	3	1170	,009
Vonkajsia_orientacia	,242	3	1166	,867

Príloha č. 2:

Tab.1 Výsledky štatistických testov- pohlavie

	Vonkajšie orientácie		Vnútorné orientácie	
	T	Sig.	T	Sig.
Rok 1991	2,487	0,013	3,383	0,001
Rok 2008	-2,359	0,018	-2,076	0,038

Tab.2 Výsledky štatistických testov- vek

	Vonkajšie orientácie		Vnútorné orientácie	
	F	Sig.	F/Chi-sq.	Sig.
Rok 1991	3,742	0,002	14,328	0,014
Rok 2008	2,567	0,025	1,826	0,105

Tab.3 Výsledky štatistických testov- spoločenská vrstva, druh zamestnania

	Vonkajšie orientácie		Vnútorné orientácie	
	Chi-Sq.	Sig.	Chi-sq.	Sig.
Spol. vrstva	26,223	0,596	4,361	0,225
Druh zamestnania	K-Wallis test	1,036	62,448	0,000

ISSN: 1337 5555
www.sapa.upjs.ff.sk
2014, 8.1, ss. 99-110

Copyright © UPJŠ v Košiciach, FF, KP

Meranie demokracie v EÚ: Odklon krajín EÚ od demokracie?

Michaela Nickelová

Kľúčové slová:

demokracia, ukazovať, kríza, Demos, demokratický deficit

Kontaktné údaje:

Mgr. Michaela Nickelová,
doktorandka Katedra politológie, Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach, Petzvalova 4,
04 001 Košice,
t.č: 0911 553 886,
E-mail:
nickelova.misa@gmail.com

Abstrakt:

Štúdia je výsledkom prepojenia záverov a konceptov v diele Teória demokracie od autora Giovanniho Sartoriho sa štúdiom súčasného stavu deomokracie ako ho popisuje britský nestrannícky výskumný tím DEMOS. Cieľom práce je reagovať na negatívne vnímanie aktuálneho stavu demokracie zo strany médií a následný dopad takto prezentovaných názorov na verejnú mienku bežného občana. Zistiť, či tieto vyjadrenia majú aj objetívny základ, ktorý je možno číselne vyjadriť. Vychádza z indexu merarania demokracie. Snahou je na základe porovnania historického diela a súčasného výskumu poukázať na existenciu istých faktorov, ktoré poukazujú na demokraciu a mieru jej uplatňovania, ktoré su vyzdvyhnuté v oboch porovnoványch časových úsekoch. Autorka sa snaží poukázať na problematickosť definície samotného pojmu demokracia a hľadá príčinu prečo má verojnosť v krajinách EÚ pocit odklonu od demokracie a či sa jedná skutočne o tento negatívny vývoj, alebo sú v kríze len určité princípy demokracie. Práca sa člení na úvod, kde sú spomenuté rôzne definície demokracie a je zvolená definícia s ktorou sa ďalej v texte pracuje Jadro práce tvorí porovnanie demokratickosti v EÚ podľa štúdie DEMOSU, konfrontované s historickými závermi z diela Sartoriho. Na príklade Slovenska je popísané ako prebieha meranie demokratickosti v krajine EÚ. V závere sú zhrnuté zistenia Demosu a zároveň aj autorkine zistenia a závery.

Úvod

Európsky integračný projekt je už od konca osemdesiatych rokov minulého storočia, kedy došlo k výraznému kvalitatívnemu posunu jeho podoby, nútený vysporiadať sa

s kritikou adresovanou k jeho formám vládnutia, ktoré sú často označované za nedemokratické a nelegitímne. V odbornej literatúre, ale i v rámci verejnej debaty sú otázky „demokratického deficitu“ a krízy legitimity Únie skloňované snáď vo všetkých pádoch. Z akých predpokladov ale dané úvahy vychádzajú? Je možné túto kritiku európskeho vládnutia považovať za oprávnenú? Cieľom tohto príspevku je pokúsiť sa nájsť odpovede na tieto základné otázky. V štúdií chceme poukázať nato, že demokracia je veľmi zložitý koncept a nie je preto možné vynášať súdy bez hlbšej a odbornej analýzy. Každý človek tento termín „pozná, problém nastane, ak sa spýtame ako by znela definícia demokracie.

Každý, kto dnes otvorí noviny, alebo využíva niektoré z elektronických médií je konfrontovaný s narastajúcou frekventovanosťou titulkov, ktoré avizujú odklon krajín EÚ od demokracie. Hovorí sa väčšinou o kríze demokracie, odklone od demokracie, o jej úpadku a problémoch ktorým zatiaľ neúspešne čelí a ktoré ohrozujú jej ďalšiu existenciu. Často je dnes skloňovaný aj termín demokratický deficit, jednak či existuje v EÚ demokratický deficit, prípadne prečó má Európska únia demokratický deficit.

Môže sa zdať, že čítať o kríze demokracie v situácii, keď si pod demokraciou každý predstavuje niečo iné a to aj vďaka jej veľmi vágnej definícii, ktorá sa dá redukovať na "vládu ľudu" je plné neurčitosti. Základným problémom, s ktorým sa pri hodnotení demokratickosti Únie musíme vysporiadať, je samotné chápanie demokracie. Hoci jedno zo základných ponímaní demokracie predstavuje jej chápanie vo význame „vlády ľudu alebo ním volených reprezentantov“, je otázka terminologického vymedzenia daného fenoménu komplexnejšia. Demokracia sa však chápe ako

„projekt pokračujúceho ľudského artefaktu, podmieneného súborom ideí a ideálov, ktoré ho tvoria, podporujú ho a ktoré ak sú nesprávne pochopené a nesprávne sa s nimi zaobchádza, môžu projekt aj zmariť“ (Sartori, 1993, s. 21).

Ak sa však o definovanie demokracie predsa pokúsime, môžeme vytvoriť istý ramec, do ktorého sa da obsah skúmaného pojmu postupne vsunuť. Prvým predpokladom je odlíšenie „čistej“ demokracie (teda systému, ktorý vypovedá iba o inštitucionálnom spôsobe voľby, resp. rozhodovania, ale nehovorí nám napríklad nič o požiadavke priznania práv menšine) od demokracie nielen formálnej, ale „skutočnej“. Na tento druhý typ demokracie máme už kvalitatívne iné a omnoho naročnejšie požiadavky. Požadujeme napríklad, aby aj menšinám garantovala rovnaké práva ako má väčšina. To okrem iného znamená aj ústavami garantované slobodné šírenie myšlienok občanov, s nimi spojenú slobodnú politickú súťaž, presadzovanie osvedčených ľudských hodnôt, čo môžeme označiť aj ako isté neformálne pravidlá podporujúce fungovanie dôveryhodnej demokracie dnešného typu. V „skutočnej“ demokracii občania nielenže vyberajú svojich zástupcov a rozhodujú o veciach verejných, ale vedia ich aj racionálne a kriticky hodnotiť, čo stabilitu demokracie len posilňuje. Hovoríme tu teda o istých neformálnych pravidlach, ktoré sa pri „čistej“ demokracii ne-

zdôrazňujú.

Robert Dahl považuje za demokratický systém zriadenie, ktoré sa vyznačuje konaním slobodných volieb, existenciou všeobecného hlasovacieho práva, voľbou kľúčových štátnych úradníkov, prístupom k informáciám a v neposlednom rade i slobodou prejavu a združovania sa (Lord, 2001).

Pri úvahách o miere a kvalite demokracie vládnutia na úrovni Európskej únie je potrebné mať na pamäti predovšetkým tú skutočnosť, že všetky teoretické koncepty demokracie sa viažu na parametre národných štátov, ktoré sa vyznačujú relatívne vysokou mierou vnútornej homogenity, vytváranej prostredníctvom väzieb kolektívnej identity, zdieľanej kultúry a hodnôt, spoločným jazykom, históriou či mýtmi. Európska únia takouto mierou vnútornej koherencie bez pochýb nedisponuje a i z hľadiska svojej formálnej a funkčnej štruktúry nevykazuje znaky štátu (či už unitárneho alebo federálneho). Tým pádom predstavuje EÚ úplne inú entitu, než na akú sa viažu premisy klasických teórií demokracie. Hoci sa pri poukazovaní na EÚ ako na systém „sui generis“ často pousmejeme nad vágnosťou daného označenia, je, či chceme alebo nie, skutočne vyjadrením jedinečnosti štruktúry, ktorú členské štáty EÚ v priebehu budovania spoločného integračného projektu vytvorili, pričom tento proces neustále prebieha. V dôsledku tejto skutočnosti nie sme oprávnení na európsku úroveň aplikovať klasický model väčšinovej demokracie. (Warleigh, 2003)

Slovo demokracia má svoje korene a počiatok rozvoja v histórii. Je nositeľom historickej skúsenosti, význam je stabilizovaný nekonečným procesom pokusov a omylov. Základnou podmienkou prežitia demokratického systému je nepochybne jeho zrozumiteľnosť. Ako hovorí Sartori v svojej knihe Teória demokracie:

„Naše politické správanie závisí v konečnom dôsledku od našej predstavy toho, čo je demokracia, čím môže a čím má byť. Preto ak vyhlásime, že jeden politický systém je demokratickejší ako iný, prípadne, že je menej demokratický, naše hodnotenie závisí od toho, čo považujeme za skutočnú demokraciu“ (Sartori, 1993, s.14).

Práve preto je presnejšie a možné hovoriť o kríze niektorých predstáv o demokracii, respektíve o kríze systému ako takom ale nie o ideáloch a demokracii vo všeobecnosti. Pravá demokracia je demokraciou, ktorú možno uplatniť v praxi a ktorá funguje ako rozvíjajúci sa politický systém. V teórii môže fungovať veľa pravdivých demokracii dovtedy, kým neprejdú skúškou reálneho sveta. Nemôžeme dokázať správnosť demokracie, ale môžeme argumentovať, že demokracia je výhodnejšia.

Aby sme sa vyhli nedorozumeniam, musíme hneď v úvode objasniť ako pracujeme s termínom demokracia a jeho významom. Keď ho používame nemáme na mysli demokraciu, ktorá sa uplatnila v starých gréckych polis, ale hovoríme o modernej demokracií. Moderný človek chce inú demokraciu v tom zmysle, že jeho ideál demokracie nie je ten istý ako mali Gréci. Ako hovorí Sartori:

"*moderné demokracie súvisia s objavom, že disent, rozmanitosť a skupiny nie sú nezlučiteľné so spoločenským poriadkom a blahobytom politicky organizovanej spoločnosti. Dôležité je pochopenie že rozdielnosť, nie uniformita, je základom štátov. Civilizácia, ktorú označujeme ako liberálnu bola od toho okamihu budovaná postupne a týmto spôsobom sme dosiahli dnešnú demokraciu. Aj keď si to možno neuvedomujeme demokracia v ktorú dnes veríme je liberálna demokracia"* (Sartori, 1993, s. 385*)* .

Preto aj keď budeme používať skrátený termín demokracia máme na mysli práve liberálnu demokraciu. Prívlastok európska sa tu myslí a používa vo význame demokracia v Európskej Únií resp. štátoch Európskej únienie, nejde o žiaden nový druh demokracie, aj keď možno k nej raz dospejeme.

V posledných rokoch sa obľúbeným a často používaným pojmom stal demokratický deficit. Ide o termín (niekedy i fenomén), ktorý na jednej strane s obľubou vyzdvihujú tzv. euroskeptici a na druhej strane ho s nevôľou pripúšťajú aj prívrženci pokračovania procesu európskej integrácie. Je súčasťou slovníka mnohých intelektuálov, novinárov a politikov, ale sami nevedia úplne presne definovať, čo majú pod týmto pojmom vlastne na mysli. Pokus o definiciu demokratickeho deficitu spôsobuje rovnaké problémy ako pokus o definíciu demokracie.

Pracovali sme z dvoma základnými prameňmi a to dielom talianskeho politológa, filozofa a hlavne, čo nás zaujímalo najviac teoretika demokracie Giovanniho Sartoriho a to dielom s príznačným názvom Teória demokracie, vydaným v roku 1987, ako prepracovanie jeho predošlého diela Democrazia e Definizione z roku 1967. Jeho závery, jeho teórie definície a súdy sme konfrontovali zo závermi britského výskumného tímu DEMOS, ktorý vypracoval v tomto roku štúdiu s názvom: Demokraciu v Európe už nemožno považovať za samozrejmosť ... . Autori oboch prác sa často odvolávajú na spoločné zdroje a autorov z ktorých čerpali námety napríklad dielo Roberta Dahla Polyarchia. Demos, však pracoval naviac aj s verejnosťou, ktorá má často postrehy, ktoré odborníci nemajú. Informácie predstavené v týchto kľúčových zdrojoch sme doplnili poznatkami z ďalších relevantných zdrojov. Môžeme zhodnotiť, že obsiahnuté informácie z kľúčovych zdrojov si v hlavných ohľadoch neprotirečia, rozdiely sme zaznamenali v rozsahu resp, v množstve nosných princípoch, ktoré sú v daných prácach zadefinované.

Meranie demokracie v EÚ: Odklon krajín EÚ od demokracie?

Nakoľko sa Európa zmieta vo finančnej a hospodárskej kríze je veľmi pravdepodobné, že sa otriasajú základy celej Európskej Únie a to demokratické základy nevynímajúc. Nakoľko tieto základy sú nevyhnutné pre ďalšie fungovanie EÚ a sú akýmsi jadrom európskeho projektu, požiadala Progresívna aliancia socialistov a demokratov v Európskom parla-

mente výskumný ústav Demos, aby vykonal dôkladnú a nezávislú analýzu európskej demokracie, posúdiť parametre a ukazovatele , ktoré môžu definovať jej terajšiu podobu , načrtnúť akcie , ktoré môžu zastaviť a zabrániť demokratickému odklonu v Európe a určiť spôsoby vpred pre európske inštitúcie a politiky na podporu a presadzovanie demokracie, základných práv, občianstva a právneho štátu. Demos vypracoval index merania demokracie na pôde EÚ, ktorý je špeciálne určený na meranie vývoja demokracie členských štátov. Index sa opiera o iné už existujúce indexy, ale aj o kľúčové dokumenty a zmluvy EÚ, dostupné dáta a v neposlednom rade čerpá informácie z iných prieskumov vykonaných na pôde EÚ.

Štúdia skúma, či je možné merať demokraciu v EÚ prípadne zhodnotiť je smerovanie medzi členskými štátmi. Či môžeme naozaj hovoriť o kríze demokracie resp. jej ústupe, či je to možné zmerať a prípadne zvrátiť nežiaduce tendencie. Analýza prebiehala na vzorke siedmich štátov EÚ. Patrí tam Taliansko a Francúzsko ako zakladajúce štáty EÚ, ktoré boli predmetom kritiky. Grécko, ako krajina kde sa demokracia v tom pôvodnom zmysle slova zrodila. Krajiny z bývalého východného bloku Maďarsko, Lotyšsko. A nakoniec Bulharsko a Rumunsko. Krajiny neboli vybrané náhodne, ale každá z týchto krajín zaznamenala kontroverzie v posledných rokoch, čo vyvolalo obavy z nedemokratických praktík.

Bolo stanovených 5 kľúčových oblastí, ktoré je nutné preskúmať a ktoré majú výpovednú hodnotu o stave demokracie. Každá oblasť bola skúmaná pomocou zvolených ukazovateľov. Ďalej v práci sa budeme venovať niektorým ukazovateľom a oblastiam, ktoré obsahujú dôležité informácie pre cieľ tejto práce, podorobne, ostatné len spomenieme.

Prvou oblasťou je *volebná a procedurálna demokracia.* Demos si kladie za cieľ zachytiť "základy" demokracie: nezávislosť inštitúcií, dodržiavanie zásad právneho štátu a absenciu násilia a korupcie. Boli stanovené štyri ukazovatele. 1. Ukazovateľ: *politická stabilita a absencia násilia* merala sa pravdepodobnosť toho, že vláda bude destabilizovaná alebo zvrhnutá neústavnými alebo násilnými prostriedkami, či už domácimi skupinami alebo pôjde o akt zahraničného terorizmu. Vo výsledkoch je zaznamenaný negatívny pokles a stabilita sa zhoršila od roku 2000. 2. Ukazovateľ: *právny štát* merala sa kvalita orgánov, ktoré vykonávajú právo a nezávislosť súdov, rovnako aj pravdepodobnosť kriminality a vymožiteľnosť práv zakotvených v zmluvách. Vo výsledkoch je zaznamenaný negatívny pokles spokojnosti od roku 2000. 3. Ukazovateľ: *Kontrola korupcie* meralo sa, do akej miery sa nahromadil súkromný zisk prostredníctvom výkonu verejnej moci a vplyv súkromných subjektov a elít na štát. Vo výsledkoch je zaznamenaný negatívny pokles kontroly resp. nárast korupcie od roku 2000. 4. Ukazovateľ: *volebná účasť*. Opäť je vo výsledkoch zaznamenaný negatívny pokles spokojnosti od roku 2000. Hoci máme všeobecné hlasovacie právo nevyužívame ho na vyjadrenie svojej voľby, nie sme politický aktívny a zodpovední voliči.

Aj Sartori považoval za jeden zo základných princípov demokracie zvrchovanosť ľudu, kde kládol rovnaký dôraz na voľby ako aj zastupovanie.

"Štátna moc musí pochádzať od ľudu a voľby musia byť slobodné s možnosťou voľby. V demokraciách je opozícia rovnako rozhodujúcim orgánom zvrchovanosti ľudu ako vláda. Voľby sú ten čas, kedy môžeme vidieť ľud pri výkone moci. Voľby sú zábezpeka demokracie. Voľby sú mechanizmus na vnútorné zmeny a reakcie na potrebu zmeny. Vlády, ktoré vzišli z volieb, vyjadrujúcich mienku voličov a ktoré sú okrem toho opakovaním slobodných volieb a sú zaviazane voči svojim voličom- môžeme ich nazvať vlády s ktorými sa súhlasí. Vo voľbách sa prejavia názory všetkých ktorým záleží na tom aby prejavili svoju mienku. Demokracia preto prostredníctvom volieb zabezpečuje právo rozhodovať o svojom osude všetkým ľudom. Demokracia je spôsob vlády bez potlačovania formovaná tisícročiami pokusov a neúspechov. Demokracia funguje v týchto režimoch v ktorých sa pravidelne konajú slobodné voľby a nevyskytujú sa tajne procesy" (Sartori, 1993, str.31-36*).*

Druhou oblasťou, kde prebiehal výskum sú *základné práva a slobody.* Tu sa výskum orientoval na cieľ zachytiť stav práva a slobôd uvedených v Charte základných práv Európskej únie, vrátane politických práv, práva na združovanie, slobodu prejavu, slobodu tlače, slobodu náboženského vyznania a rodovej rovnosti. Na meranie boli stanovené 3 Ukazovatele. 1. Ukazovateľ: *Hlas a zodpovednosť***.** Tu si kladie Demos za cieľ zachytiť, do akej miery sú občania schopní podieľať sa na výbere svojej vlády, a tiež zachytiť ďalšie základné práva, ako je sloboda prejavu, sloboda združovania a slobodná tlač. 2. Ukazovateľ *sloboda náboženského vyznania***.** 3. Ukazovateľ: *Majetkové práva žien*. Európsky priemer všetkých troch Ukazovateľov je viac menej konštantný od roku 2000, aj keď v niektorých krajinách niektoré body značne kolísali.

Aj Sartori sa venoval tejto oblasti vo svojej Teórii Demokracie. Pomenoval to ako princíp slobody. V súčasných demokraciách najväčšiu úlohu a ústredne postavenie vo formovaní verejnej mienky majú masmédia. Ale v demokraciách rôzne skupiny, primerane rovnako formujú verejnú mienku, procesy tvorenia názorov už nemajú hierarchickú povahu. *"Stavba demokracie spočíva na čestnosti, nestrannosti alebo korektnosti informácii poskytovaných verejnosti a slobode ich tvorby a podania. Slobodné voľby by bez slobodnej verejnej mienky neznamenali nič"* (Sartori, 1993, str. 88*).* Ale vo všetkých demokraciách je obraz získaný z volebných štúdii a prieskumov verejnej mienky zakaždým veľmi smutným obrazom informačnej bazy veľké väčšiny obyvateľstva. Obvykle sa pohodlne zovšeobecňuje, že apatia a depolitizácia je veľmi rozšírená, že bežný občan ma malý záujem o politiku, že účasť občanov je minimálna, ak neleží dokonca pod hranicou minima, a že v mnohých smeroch verejnosť vôbec nemá mienku, ale skôr neartikulovane pocity.

"Sloboda ako taká znamená absenciu vonkajších prekážok pohybu, takzvaná ochranná sloboda. Čo žiadame od slobody je ochrana proti svojvoľnej a neobmedzenej moci. Primárna podmienka, podmienkou pre všetky ostatné slobody je nezávislosť od., sloboda, ktorá chráni

jednotlivca a umožňuje mu, aby si vybral. Liberálna sloboda je kombinácia vlády zákona a vlády zákonodarcov. Sloboda a zákon sú navzájom zviazané. Čo dnes chráni naše slobody sú pravá, a nie zákon ako forma, a naše pravá sa zústavnením slobody od. Sloboda v podmienkach zákona bola a stále bude strážcom slobodných spoločností" (Sartori, 1993, str. 328*).*

Treťou oblasťou, ktorú Demos preskúmal je *tolerancia menšín.* Táto dimenzia sa zameriava na postoje k menšinám. Práva menšín sú uvedené najmä podľa článkov 20 , 21 a 22 v krajinách EÚ Charte základných práv . Údaje sú založené na skúmaní postoja európskych občanov samotných. Mnoho problémov , ako je vzostup xenofóbneho populizmu zdola , sa najlepšie meria pomocou postojoch občanov . Ale tu je tiež dôležité si uvedomiť , že prehľad už existujúcich indexov nebol schopný identifikovať samostatnú, " objektívnu " mieru diskriminácie voči menšinovým skupinám. Demos žiadal respondentov, aby si vybrali, ktoré typy ľudí by nechceli mať za suseda. 1. ukazovateľ: *netolerancia ľudí inej rasy* 2. ukazovateľ: *neznášanlivosť moslimov* 3. ukazovateľ: *neznášanlivosť Židov* 4. ukazovateľ: *neznášanlivosti Rómov* 5. ukazovateľ: *neznášanlivosť prisťahovalcov* 6. ukazovateľ: *neznášanlivosti homosexuálov*.

V celej Európe, zistíme, že Rómovia boli považovaní za najmenej žiaduceho suseda, nasledujú homosexuáli a potom moslimovia. Celkovo možno povedať, Holandsko, Rakúsko, Slovenská republika a Slovinsko zažili najvýznamnejšie kôrnatenie postojov. Tieto krajiny boli pod priemerom.

Aj Sartori pripisoval dôležitosť menšinám. Demokratickú budúcnosť demokracie videl "*v závislostí od zameniteľnosti väčšín za menšiny a naopak menšín za väčšiny.* (Sartori, 1993, str. 27 *).* Bol názoru, že žiadne právo akejkoľvek väčšiny nemôže byť absolútne resp. neobmedzené. Demokraciu definoval aj ako

"systém vlády väčšiny obmedzenej právami menšín. Základnou charakteristikou demokracie je teda priznanie práv menšinám politicky sa prejaviť. A tak skutočnú slobodu v krajine možno najistejšie posúdiť podľa rozsahu ochrany, ktorú zaručuje menšinám" (Sartori, 1993, str. 105*).*

Štvrtou oblasťou, kde prebiehal prieskum je *aktívne občianstvo.* Pri meraní stavu demokracie v členských štátoch EÚ musíme zájsť aj za rámec inštitucionálnych aspektov demokracie a zahrnúť tam aktívnu účasť občanov vo formálnych i neformálnych oblastiach. Cieľom je odhaliť zdravie občianskej kultúry v členských štátoch EÚ a do akej miery sú občania politicky a občiansky aktívny. Ukazovatele v tejto oblasti sa vzťahujú bezprostredne na článok 12 Charty základných práv, o práve na zhromažďovanie a združovanie. 1. Ukazovateľ: *občianska angažovanosť* (Politické strany, Odbory, Práva žien, Akcie miestnej komunity, Ľudské práva, mládežou). 2. Ukazovateľ: *dobrovoľníctvo a aktívne občianstvo*, ktorý

meria hladinu aktívneho občianstva vo vzťahu k dobrovoľníctvu na základe percenta občanov, ktorí tvrdia, že pracujú bezplatne pre typy organizácií vyššie uvedených. Tento Ukazovateľ mal pozitívne výsledky a dobrovoľníctvo zaznamenalo posun vpred.3. Ukazovateľ*: protest alebo politický aktivizmus*, ktorý meria ako sa aktivizuje populácia v rôznych formách protestu - "podpísanie petície", "pripojenie sa k bojkotu", alebo sa, či ma ochotu zúčastniť sa "zákonnej demonštrácie.“ Politicky aktivizmus zaznamenáva pokles. Môže sa zdať, že ten by sa najviac prejavil v štátoch kde je silná ekonomická kríza, avšak, údaje naznačujú, že to nie je tento prípad. Silné demokracie ako Švédsko, Francúzsko a Dánsko vykazujú najvyššiu úroveň politického aktivizmu, zatiaľ čo Bulharsko, Rumunsko a Maďarsko, kde je oveľa nestabilnejšia politická a ekonomická situácia zaujímajú najnižšie pozície.

Piata oblasť je *politicky a sociálny kapitál,* v ktorom sa Demos snaží preskúmať do akej miery sa v štátoch EÚ menia postoje k demokracii a spoločnosti a či môžeme pozorovať rastúcu alebo klesajúcu spokojnosť. Pre účely výskumu sa" politický kapitál " vzťahuje na rozsah resp. mieru, do akej majú občania dôveru a úctu k demokratickému systému vládnutia a voleným úradníkov, alebo či sú priťahovaní k viac autoritárskym vládnym systémom , ako vojenská diktatúra alebo " silný vodca, ktorý neobťažuje občanov s Európskym parlamentom a voľbami " . Čo sa týka " sociálneho kapitálu ", je naším cieľom zmerať, do akej miery majú občania pocit, že majú kontrolu nad svojimi vlastnými životmi, rovnako do akej miery majú pocit, že môžu veriť ostatným ľuďom- je to klasické meranie sociálneho kapitálu. 1. Ukazovateľ: *Spokojnosť s demokraciou*- spokojnosť občanov s demokraciou v ich krajine. 2. Ukazovateľ: *neznášanlivosť autoritárstva* (silný vodca)– do akej miery boli občania ochotní súhlasiť s potrebou silného vodcu , ktorý by ich neobťažoval s parlamentom a voľbami. 3. Ukazovateľ: *neznášanlivosť autoritárstva* (vláda armády). 4. Ukazovateľ: *podpora demokratického systému*- do akej miery si občania myslia, že mať demokratický politický systém je dobré. 5. Ukazovateľ: *všeobecná dôvera v ľudí.* 6. Ukazovateľ : *kontrola nad vlastným životom a slobodu voľby*.

Pri pohľade na výsledky výskumu uvidíme, že politický kapitál - Spokojnosť s demokraciou - klesal, aj keď mierne. V priemere 51 percent občanov EÚ boli spokojní s demokraciou v roku 2000, kým už len 48 percent v roku 2008. Opäť platí, že je pravdepodobné, že v rokoch po roku 2008 - a to najmä v krajinách, ktoré trpia v dôsledku vstupu do eurozóny a dlhovej krízy – je ďaleko väčšia nespokojnosť s demokraciou.

Sú tu aj dva Ukazovatele "sociálneho kapitálu", ktoré zachytávajú, do akej miery občania dôverujú sami sebe a do akej miery majú respondenti pocit, že majú slobodu voľby.
1. ukazovateľ: *všeobecná dôvera v ľudí*. 2. ukazovateľ: *kontrola nad vlastným životom a slobodu voľby.*

Príklad: Meranie demokracie na Slovensku: Projekt IVO Barometer

Na Slovensku sa realizuje projekt IVO Barometer. Cieľom projektu je pravidelne hodnotiť stav kvality demokracie na Slovensku v období po vstupe do Európskej únie. Na základe detailnej metodológie sa hodnotia hlavné vývojové trendy. Metodológia projektu je založená na systematickom monitoringu a analýze hlavných vývojových trendov v piatich kľúčových oblastiach v piatich kľúčových oblastiach: 1. *Demokratické inštitúcie a právny štát*, kde sa vyhodnocujú kľúčové aspekty pôsobenia inštitúcií ústavného systému a dodržiavanie základných princípov právneho štátu. 2. *Legislatíva*, kde je zámerom monitoringu a analýzy vyhodnotiť kvalitu procesu legislatívnej tvorby v etape prípravy, schvaľovania a prvopočiatočnej aplikácie právnych noriem. 3. *Ochrana a dodržiavanie ľudských a menšinových práv*, kde sa vyhodnocuje stav v oblasti ľudských a menšinových práv, ich právne zabezpečenie a reálny výkon, prijímaná legislatíva a príslušné verejné politiky uplatňované v oblasti ľudských a menšinových práv, ako aj činnosť štátnych orgánov a špecializovaných inštitúcií pôsobiacich v tejto oblasti. 4. Cieľom monitoring v oblasti *nezávislé médiá a médiá verejnej služby* je posúdiť podmienky pôsobenia a konkrétnej práce médií, najmä z pohľadu legislatívnej ochrany slobody prejavu a nezávislosti médií, ďalej podmienky na nezávislé vykonávanie novinárskej práce a slobodnú súťaž na mediálnom trhu, ako aj zhodnotiť konkrétne kroky jednotlivých aktérov ovplyvňujúce nezávislosť médií a nezávislý výkon novinárskej práce. 5. V časti *zahraničná politika z euro-integračného a transatlantického aspektu* sa posuduzje najmä kompatibilita európskej a zahraničnej politiky SR so záväzkami vyplývajúcimi z členstva v EÚ.

Experti tiež stanovili ratingy pre každú oblasť (okrem zahranično-politickej); na ich základe bol vyrátaný priemerný rating IVO Barometra. Zámerom nového projektu Inštitútu pre verejné otázky IVO Barometer je vytvoriť základnú poznatkovú bázu o aktuálnom stave a vývojových trendoch kvality demokracie.

Záver

Za krajiny s najväčším odklonom od princípov demokracie sa podľa vyšie v texte popisovanej analýzy Demosu považuje Maďarsko a Grécko a naopak stav demokracie je na najvyššej úrovni na severe EÚ. Index demokracie v EÚ zároveň potvrdil, že demokracia sa v poslednom desaťročí posilnila aj v strednej Európe a vo východoeurópskych štátoch. Analýza Demosu upozornila, že za posledných 15 rokov sa EÚ stala menej tolerantnou k menšinám. Výsledky analýzy ukázali že mnohé členské štáty EÚ čelia zásadným výzvam demokracie, spravodlivosti a občianstva. Je vidno znepokojujúci vývoj v mnohých krajinách, najmä v niektorých z najmladších členov EÚ. Oslabenie občianskej spoločnosti, pokles účasti občanov na verejnom fóre, nízky politický a sociálny kapitál, nižšia úroveň volebnej

účasti, nedostatok dôvery v politickej elity, a nárast vplyvu populistických hnutí poukazujú na hlbší nepokoj. Je povinnosťou európskych inštitúcií zabezpečiť, že demokracia, základné práva a občianske slobody sú dodržiavané bez výnimiek.

Demos identifikoval 5 hlavných problémov:

1. *Demokratická nepokojnosť a nedôvera verejnosti:* Naprieč európskymi voličmi sa nájdu tí, ktorí sú stále nespokojní s tradičnými politickými stranami. Strany protestu sa dostávajú do popredia a majú prekvapujúci úspech.
2. *Korupcia a organizovaný zločin*: Korupcia existuje vo väčšine vyspelých demokracií, ale do mieri do akej sa jej teraz darí a nie je zato nikto potrestaný v rámci jednej krajiny je odrazom zlých inštitucionálnych postupov. Európska komisia odhaduje, že 1 percento HDP v EÚ, je stratené v korupcii každý rok.7 V roku 2012 bolo Grécko umiestnený devadesátáčtvrtá zo 176 krajín, čo je v EÚ nejzkorumpovanějších člen state.8 talian problémy s korupciou sú dlhotrvajúce a dobre známe.
3. *Súdnictvo*: zdravé a fungujúce demokracie vyžaduje nezávislé súdnictvo, ktoré je bez korupcie a politického vplyvu. Súdna reforma a nezávislosť súdnictva ostávajú problémové otázky najmä v strednej a východnej Európe a v krajinách bývalého sovietskeho bloku.
4. *Sloboda médií*
5. *Ľudské práva a zaobchádzanie s menšinami:* Tlaky imigrácie sú pociťované po celej Európe, kde je vysoká životná úroveň a možnosti zamestnania, ktoré priťahuje migrantov zo všetkých kútov sveta.

Náš záver je, že demokracia ako taká je aktuálna a hodnotná aj v 21. storočí a len niektoré aspekty, ktoré spájame s týmto pojmom sú v kríze.

V dôsledku ekonomickej unifikácií v rámci EÚ dochádza primárne k procesu zlievania ekonomík a hospodárstiev štátov, tak ako to bolo plánované, no dochádza tak isto k stretom a zlievaniu kultúr, ktorého výsledok sa nedá tak presne a jasne vyrátať na základe určitých ukazovateľov, matematických vzorcov alebo ekonomických ukazovateľov. Demokratická forma politického systému však potrebuje aj s ním konzistentnú politickú kultúru. Európske štáty aj napriek mnohým zlyhaniam demokratických režimov smerujú alebo chcú smerovať k demokracii. Realita ďalšieho vývoja ukazuje, že demokracia potrebuje úprimných demokratov, ktorí si uvedomujú zložitosť jej historického vývoja a nepodliehajú naivite o jej neotrasiteľnosti a nezrádzajú ju ani v krízových obdobiach. Ak sa práve tu oprieme o učenie a poznanie jedného z najväčších teoretikov demokracie- talianskeho politológa Giovanniho Sartoriho tak sa prikloníme k jeho názoru, že *"chybné predstavy o demokracii ju vedú ku skaze" (*Sartori, 1993, str. 5*)*. Jedným z najväčších omylov ku ktorým nie tak zriedka dochádza je zamieňanie pojmov demokracia a kapitalizmus. Práve predstavy, v ktorých zlučujeme demokraciu sú nebezpečným klamom. Súčasný vývoj je upozornením, že prechod ku kapitalizmu neznamená automatický rozvoja upevňovanie demokracie. Zostáva prav-

dou, že kapitalizmu demokratickí zriadenie vyhovuje viac ako totalita, ale cez nedokonalosti parlamentarizmu môžeme demokraciu úplne stratiť. Ak by aj bola demokracia v kríze, je jedinou alternatívou z hľadiska systému, akékoľvek iné alternatívy sú totiž neprijateľné, o čom svedčia ja dejinné skúsenosti. Ľudia síce strácajú dôveru k politikom a európskym inštitúciám a rastie ich rozhorčenie a nespokojnosť, no nechcú už riskovať nejakými experimentmi. Ľudia pochopili, že táto situácia je dočasná a preto hoci nie sú so súčasnou situáciou spokojní a svoju nespokojnosť dávajú aj najavo, nedochádza k takým javom, ktoré by mohli ohroziť existenciu demokratického systému. Sme síce v kríze, ale systém demokracie ako taký nie je ohrozený.

V EÚ podľa nášho názoru existujú viaceré nedostatky, pokiaľ ide o dôsledné a rigorózne napĺňanie obsahu slova demokracia. Tieto nedostatky, súvisiace s hľadaním efektívnej funkcionality, sú potencované aj okrajovými deficitnými javmi na slovenskej vnútropolitickej scéne a nejednotným výkladom medzi článkami Ústavy SR a medzinárodnými právnymi normami. Inými slovami povedané, aj vďaka nim sa napĺňa obsah termínu „demokratický deficit“. Nejde však o také nedostatky, ktoré by mohli ohroziť demokraciu v Európe ako takú a už vôbec nie o nedostatky, ktoré by spochybňovali princíp legitimity občanov. (V pozadí tu stojí skôr otázka uplatňovania etických pravidiel pri výkone moci, rovnosti šancí, ich dôslednej kontroly a penalizácie za neplnenie pravidiel.) Dôkazom toho sú aj navrhované zmeny v Zmluve o Ústave pre Európu, ktorá potvrdzuje nastúpený trend. Jej cieľom je totiž priblíženie EÚ občanom, či už z hľadiska striktne právneho alebo neformálneho. Preto sa nám už nezdá vhodné hľadať univerzálne modely demokracie a aplikovať ich okamžite na konkrétnu spoločenskú štruktúru. Po krátkej skúsenosti s členstvom SR v EÚ sa nám skôr zdá, že tento model treba aspoň v minimálnej miere prispôsobiť podmienkam, aby bolo zadosťučinené podmienkam samotným, ale aj pojmu demokracia, tak ako ho chápeme dnes.

Jedným z najzaujímavejších paradoxov v posledných 20 rokoch je rastúci globálny záväzok k demokracii, teda kým svet sa stal bezpochyby demokratickejší, je demokratickosť Európskej Únie aj naďalej spochybňovaná.

Literatúra:

DEMOS (2013): “ *Democracy in Europe can no longer be taken for granted...”* Eindhoven: Lecturis

SARTORI, G. (1993): *Teória demokracie*. Bratislava: Archa

KOLLÁR, M. (2008): *Projekt IVO Barometer*. IVO NEWSLETTER, č.*1/2008.* Bratislava: Inštitút pre verejné otázky

LORD, CH. (2001). *Assessing Democracy in a Contested Polity*. Journal of Common Market Studies, roč. 39, č. 4, pp:421-433

WARLEIGH, A. (2003). *Democracy and the European Union.* London: SAGE Publications

KOHR, A. (2012): *Democracy index 2012. Democracy at a standstill. A report from The Economist Intelligence Unit.* Dostupné 02.12.2014. (http://pages.eiu.com/rs/eiu2/images/Democracy-Index-2012.pdf).

MCCULLOCH, A. (2014): *How to measure democracy. Significance - Statistics making sense.* Dostupné 02.12.2014. (http://www.significancemagazine.org/details/webexclusive/6183641/How-to-measure-democracy.html)

LAUTH, H.J. (2014): *Kombinierter Index der Demokratie (KID) / Combined Index of Democracy*. Dosstupné 02.12.2014. (http://www.politikwissenschaft.uni-wuerz-burg.de/lehrbereiche/vergleichende/forschung/neuer_index_der_demokratie_nid/)

CUSTER, J. (2012): *Measuring Democracy*. Dostupné 02.12.2014. http://www.cipe.org/blog/2012/08/22/measuring-democracy/#.VH3OSEBimgU>

WEALE, A. (1999): *Democracy.* New York: St. Martin's Press

VANHANEN, TATU. (2000): *A New Dataset for Measuring Democracy, 1810–1998. Journal of Peace Research*, Vol.37, pp: 251–65.